Малюнки О. Овчинникової

ІВЕН ХАНТЕР

ШКІЛЬНІ ДЖУНГЛІ

РОМАН

1

Зовні будинок цей був досить привабливий: ряди широких вікон, фасад, плющ, який тягся по стінах і облямовував вікна. Погляд чоловіка зупинився на невеликих вежах по краях будинку, що їх зелена черепиця виблискувала на осонні. «Гарненький будинок», — подумав чоловік. Він минув паркан, що йшов півколом, і опинився в порожньому дворі, який лежав перед ним у безмежній бетоновій одноманітності. Як на вересень, було ще жарко, і бетон сліпуче сяяв на сонці, — чорніла тільки смуга біля ганку, де від будинку падала нерівна тінь. Чоловік трохи нервував, хоч і знав, що це мине, скоро почнеться розмова. Він завжди нервував перед такими розмовами. Він чувся наче закоркованим до того моменту, коли буде вимовлено перші слова. Далі корок вилітав, хвилювання вихлюпувало геть, залишалася тільки впевненість, що завжди жила під закоркованою поверхнею почуттів.

Він зупинився на затіненій приступці сходів — щоб трохи перепочити і заодне глянути на трикутну арку над входом, де було вирізьблено:

«ПІВНІЧНА СЕРЕДНЯ РЕМІСНИЧА ШКОЛА»

«Підпережімо чресла свої», — подумав він.

Глибоко вдихнувши повітря, як перед стрибком з вишки у воду, він почав підійматися на ганок. Відчинивши дерев'яні двері, чоловік здивувався, коли побачив за ними мармурові сходи. Він пройшов далі і помітив нарешті табличку «Канцелярія». Під нею кольоровим олівцем хтось розгонисто написав

вічний епітет, майже всі літери якого ретельному канікулярному сторожеві пощастило вишкребти, за винятком нахабного чорного «йота» в першому слові. Чоловік посміхнувся і, прямуючи в напрямі стрілки під табличкою, увійшов у коридор, де стояла прохолодна сутінь. Там він побачив ще одну табличку, з іще одною стрілкою, і слухняно їй скорився. Стіни були недавно пофарбовані і бездоганно чисті. Він з виглядом власника замилувався ними — так, наче йому вже пощастило дістати роботу. «Чиста школа — це гарна школа», — подумав він і загадався, який же клас випаде йому.

В кінці коридору, керуючись вказівками ще однієї таблички, він повернув під прямим кутом праворуч і незабаром дістався до відчинених дверей, через які струмувало сонячне світло. Табличка на правому боці дверей промовляла: «Канцелярія».

«Боже мій, вони тут вірять в таблички»,— майнула в нього думка. Він чекав, що, зайшовши в кімнату, побачить стіл з табличкою «Стіл» і стілець з табличкою «Стілець». А містер Стенлі, напевне, матиме на шиї картонну табличку з написом: «Містер Стенлі».

Він нетерпляче зітхнув і ступив до кімнати.

Це було довге прямокутне приміщення; в одній стінці — довгій — вхідні двері, а на другій з кінця в кінець ішли вікна. Кроків за п'ять від першої стіни через усю кімнату тяглася загорожа, розділяючи її навпіл. По той бік він побачив кілька письмових столів. За одним з них поважний на вигляд добродій розмовляв з якимось переляканим чоловіком. Ліворуч од дверей, поза огорожею, на стіні висів годинник, а нижче містились полички для карток, що ними обліковували вихід на роботу. Зараз полички були порожні.

Чоловік на мить зупинився в дверях, а далі підійшов до загорожі. Згори загорожу було зроблено як прилавок, окрім того місця біля годинника, де дверцята. Якась блондинка, встромивши олівця у зачесане вгору волосся і спершись ліктями на прилавок, заклопотано й хапливо писала щось на службових бланках. Він підійшов до неї, кинувши побіжний погляд на низку шухляд з написом: «Поштові скриньки вчителів».

Вона не підвела голови. Він кахикнув, але вона однаково не підвела голови. Вона й далі хутко писала на білих, наче службових бланках і не зволила його помітити, аж доки скінчила писати. А тоді подивилась на нього — точнісінько так, як перед цим дивилась на службовий бланк.

— Слухаю вас, — сказала вона.

— Я маю побачитися з містером Стенлі,— промовив він, усміхаючись.

— Ваше прізвище, будь ласка.

— Містер Дедієр.

— Сідайте, будь ласка, містере Дедієр. За хвилину вас приймуть.

Вона глянула повз нього на лаву, що стояла під стіною біля шухляд для кореспонденції.

— Дякую, — сказав він.

— Нема за що, — озвалася блондинка, і він негайно залічив її до тієї категорії жінок-фахівців, за якими завжди зостається останнє слово. Він уже мав нагоду запізнатися з одним таким адміністратором. Коли той одержує листа, в якому мовиться: «Дякую вам за люб'язність», то негайно пише у відповідь другого листа: «Дякую за вашу подяку щодо моєї люб'язності». Зведіть двох таких типів, і ви матимете безкінечне коло: «Дякую вам за вашу подяку, за мою подяку, за вашу подяку...»

Отак міркуючи, Річард Дедієр швидко підійшов до лави і сів. На протилежному її кінці сидів ще хтось, але Дедієр тільки мимохідь глянув у той бік і всю свою увагу спрямував на двох чоловіків, що сиділи за огорожею біля столу.

Поважний на вигляд чоловік — це був, безперечно, містер Стенлі, а другий, лице якого мінилось від страху, безперечно, просився на вакансію викладача англійської мови. Стенлі неначе зовсім знудився. Він був білявий, з худим набундюченим обличчям і дбайливо підстриженими вусиками у вигляді скромної подушечки під тонким носом. Його світлі брови були зараз злегка підведені догори, як у людини, що чемно вислуховує давно відомий жарт.

Чоловік напроти Стенлі безугаву щось бубонів, принагідно жестикулюючи схожими на свинячий окіст руками, аби підкреслити найважливіші пункти своєї, безсумнівно, славетної кар'єри. Щоразу, коли він змахував рукою, Стенлі здригався, і Рік завважив собі, що свої руки він міцно затисне між колін. Він почув трохи голосніше вимовлені слова «студент учив», на що Стенлі кивнув головою, а його все ще підведені брови показували, що йому відомо, чим закінчиться ця розмова. Прохач говорив далі, а Стенлі хутко черкнув олівцем кілька слів у блокноті перед себе, глянув на годинника — з-під рукава піджака блиснув на сонці золотий браслет — і, усміхаючись, нахилився вперед.

— Можете більше до нас не заходити, ми самі вас викличем.

Рік майже вгадав ці слова, коли вони ще народжувались у маленькому роті Стенлі. Такі слова або розбірливий підпис, як і девіз на конкурсному пакункові, завжди красномовні. Цікаво знати, що означають девізи на конкурсних пакунках? Десять центів і девіз, або розбірливий підпис. Чи це означало, що ви можете намалювати девіз на шматкові картону і послати його на конкурс ра-

зом із десятьма центами? Цікаво знати. Колись він уже сушив над цим голову — коли був ревним учасником конкурсів. Надто на речові премії Тома Мікса. Йому прислали перстень із збільшувальним склом, крізь яке можна було бачити людей позад себе, і шестизарядний револьвер. А от чим закінчився конкурс у Ральстона — зовсім вискочило з пам'яті. Він також одержав міксер «Сирітка Енні», пославши на конкурс разом з двадцятьма п'ятьма центами алюмінієвого тюленя, зробленого з бляшанки. Рікові назавжди запам'ятався цей міксер, бо на ньому було намальовано «сирітку Енні», що тримала міксер «Сирітка Енні», на якому було намальовано «сирітку Енні», що тримала міксер «Сирітка Енні»... Рікові було цікаво, чи так ітиме до безкінця — сирітки, що тримають міксери з малюнками сиріток, що тримають міксери. Він навів на нього збільшувальне скло Тома Мікса і глибоко розчарувався, що серія малюнків у малюнках вичерпується на кількох зображеннях.

Рік знову поглянув на письмовий стіл. Переляканий прохач усе ще сидів на місці.

— Річі? — запитав нараз чийсь голос.

Рік був здивований, бо його не називали «Річі», відколи йому минуло п'ятнадцять років. Він повернувся праворуч, де скраєчку лави, сяючи широкою усмішкою, якийсь чоловік нерішуче простягав йому руку, як це роблять, не будучи певні у своїх здогадах.

— Річі Дедієр?

— Так, — відповів Рік, намагаючись пізнати людину на кінці лави. Це був присадкуватий молодик з густими кучерями й широким носом. Блакитні його очі примружилися зараз в усмішці, і Рік, придивившись до цих очей і усмішки, нараз упізнав, хто це, бо зморшки й темні кола під очима щезли і на нього дивилось юне лице, яке він знав багато років тому.

— Джером Левковіц, — назвав він ім'я й прізвище, так наче саме в такій послідовності сплили вони в пам'яті. Він перехилився і, підсунувшись ближче по лаві, схопив простягнуту руку. — Бодай йому чорт! Як ся маєш, Джеррі?

— Добре, добре, — відповів Джеррі, і Рік відзначив у ньому ту саму лагідність, яка була ще в школі. — А що ти тут робиш?

— Сподіваюсь на роботу, — сказав Рік. — Ой-ой-ой, скільки це років минуло! Після школи ми так і не бачились.

— Еге ж, — промовив Джеррі, усмішка не сходила йому з обличчя.

— Ти й досі граєш на скрипці?

— Коли-не-коли, — все так само всміхався Джеррі.

— Ти ж здорово грав на ній, — сказав Рік. — Слухай, а що ти тут робиш?

— Тут є вакансія викладача англійської мови, — усміхнувся Джеррі.

— Ти диви! Ну що ти скажеш!

— Ти також претендуєш на цю посаду?

— Так, — відповів Рік, пригнічений цим збігом.

— А може, тут є дві посади, — промовив, усміхаючись, Джеррі.

Рік кивнув:

— Може, й справді.

Це ж несправедливо було, що він, Рік, мусить конкурувати з тим, кого колись давно так любив. Це здавалось тим більш несправедливо, що Рік був певен, що саме він, а не Джеррі, дістане роботу, і через цю певність він почував себе трохи винним.

— Звичайно, тут є дві посади, — поспішив він докинути. — Ремісничим школам завжди бракує вчителів.

— Безумовно, — сказав, усміхаючись, Джеррі.

Рікові хотілось облишити цю розмову про роботу, бо Джеррі був страшенно милий хлопець, мав лагідну і врівноважену вдачу, а ремісничі школи не потребують милих хлопців з лагідною і врівноваженою вдачею. Йому хотілось якомога далі відійти від цієї теми, бо мимовільна їхня конкуренція лягла йому наче камінь на груди — немов йому й без того не було чим журитися.

— Ну, а які зміни в твоєму житті? — запитав Рік.

— Я одружився, — усміхнувся Джеррі.

— Ну, це ж чудово. Хто вона? Я її знаю?

— Ні, навряд. Хіба ти знав таку Шерлі Левін?

— Мабуть, ні. Але все одно, це класично. Знаєш, а я також одружився. Думаю, ти її не знаєш.

— Вітаю, — усміхнувся Джеррі.

— Трошки запізно вітати, — жартома відповів Рік, пригнічений тим, що йому доводиться конкурувати з Джеррі, якого він щиро й чесно любив. — Ми одружені вже близько двох років.

— Ну, це чудесно, — сказав Джеррі. — А знаєш, я маю двох малюків.

— Двоє дітей! Ти бач, двоє дітей! — Рік був дуже радий дізнатися про це, бо Джеррі Левковіц належав саме до таких славних хлопців, які мусять мати по двоє дітей, але водночас Рік пам'ятав, що він конкурує з Джеррі, і двоє дітей аж ніяк не додавали йому радості у всій оцій триклятій плутанині. — Хлопчики, чи дівчатка?

— І те й те, — сказав Джеррі, усміхаючись тепер по-батьківському, тією усмішкою, яка завжди передує показові фотографій з бумажника.

Але Рік швидко перевів розмову на інше, бо не хотів дивитися на фотокартки дітей. Досить того, що він знає про їхнє існування.

Коли він побачить фото, вони стануть для нього реальними дітьми з плоті й крові, і забрати роботу від Джеррі стане ще важче.

— Боже, — сказав він, — а пригадуєш часи, коли ми грали з Монро? Ти пам'ятаєш ту футбольну зустріч, Джер? От дали ми їм прочуханки!

— Їхня школа мала добру команду, — лагідно сказав Джеррі.

— Тільки збірна міста могла боротися з нами, — гаряче додав Рік. — Пам'ятаєш Ельфа? Боже, як він бігав!

— Він був незрівнянний, — мовив Джеррі.

По той бік загорожі заворушились, і Рік побачив, що переляканий чоловік встає й тисне руку Стенлі. Рікові здалося, — хоч він і не був певен, — що Стенлі важко зітхнув. Блондинка з олівцем у волоссі підійшла до загорожі і промовила:

— Містер Левковіц?

Джеррі швидко схопився.

— Я чекатиму на тебе, Річі, — сказав він.

— Гаразд, — відповів Рік, в душі бажаючи, щоб у Джеррі після цієї розмови пропала всяка охота до дальших балачок. — Щасти тобі, хлопче.

— Дякую, — сказав, усміхаючись, Джеррі. Він ішов до дверцят загорожі і далі просто до столу Стенлі. Джеррі й досі ходив, наче качка, — незграбно, широко розставляючи ноги, — і Рік спостеріг, що Стенлі оцінив його ходу — злегка підняв брови. «Йому подобаються люди з гордою ходою», — подумав Рік і відразу ж засоромився свого аналізування. Користатися з помилок Джеррі було з його боку якось несправедливо. Коли вже має бути конкуренція, то хай абсолютно чесна. Уклавши в думці чіткі правила цих змагань, Рік повернувся на лавці вбік, так, щоб не бачити співрозмовників поза загорожею.

Після цього минуло ніби дуже мало часу, — хоча, можливо, це йому тільки так здалося, — як блондинка покликала: «Містер Дедієр?» Рік, підводячись, обернувся й побачив, що Джеррі вже йде кімнатою по той бік загорожі. Джеррі всміхнувся і підморгнув, показуючи легким порухом голови на коридор, і Рік зрозумів, що він на нього там чекатиме.

Рік облизнув губи, закупорена збудженість натискувала на корок, з бульканням і шипінням піднімаючись аж до шийки. Пам'ятаючи, що йти треба гордовито, він одвів плечі назад, а нагадавши собі, що це він користується з помилки Джеррі, виправдався тим, що правила змагань він склав пізніше. Стенлі зважував його поглядом, коли він підходив, і Рік міцно стиснув руки, бо знав, що вони тремтітимуть, коли їх послабити. Допитливі очі Стенлі стежили за ним на всьому шляху через кімнату.

— Містер Дедієр? — промовив Стенлі. Голос його був дуже тихий, наче відгомін далекого грому в укритих багрянцем горах.

— Так, сер, — відповів Рік.

— Сідайте, будь ласка.

Рік напружено сів, одразу ж утупивши пильний погляд на лице Стенлі. Очі в Стенлі були сірі, світло-сірі, а волосся не таке біляве, як здавалося з другого кінця кімнати. Він носив м'який, на гудзиках, комірець, вузьку краватку, приколоту до сорочки простою золотою шпилькою. Костюм на ньому розкішного крою, — чистий тобі завідувач відділу англійської мови в Прінстонському чи Гарвардському університеті, коли не думати, що це була «Північна реміснича школа», а не Прінстон чи Гарвард.

Рік нотував це в думці, збудженість усе булькотіла йому в грудях. А він так хотів спекатися її — щоб корок, нарешті, вилетів!

— Чому ви хочете вчителювати саме тут? — зненацька спитав Стенлі. Його сірі очі на мить звузились, а біляві брови допитливо підскочили догори, неначе його здивувало власне запитання.

— Я змушений викладати у професійній школі, — чесно відповів Рік.

— Ви б радніше пішли в школу іншого типу? — підозріло запитав Стенлі.

Рік ледь усміхнувся, міркуючи, чи правильний курс він обирає.

— Сер, — сказав він, — я б радніше працював у Прінстоні... так само як і багато інших людей.

Стенлі ледь помітно усміхнувся, і Рік побачив, що влучив у яблучко. Корок раптом вилетів геть, і крізь шийку пляшки ринула збудженість — зелена, жовчна рідина, що розтанула в повітрі. Рік відчув, як руки йому розтислися, і зрозумів, що тепер може відбити будь-який напад Стенлі. «Ну, починай», — нетерпляче подумав він.

— Ви сказали, що змушені викладати у професійній школі. Це має означати, що вас приневолює до цього диплом, чи не так? — спитав Стенлі.

— Так, сер, один рік викладання в професійних середніх школах робить його дійсним для будь-якої іншої середньої школи.

— Добрий захід з боку Управи, — сухо зауважив Стенлі. — Нам у професійних середніх школах потрібні вчителі.

Він зупинився й погладив тонкі вусики, що росли окремими кущиками, як тепер роздивився Рік. Очевидно, їх було заведено недавно. Щоб мати старіший, як личить завідувачеві відділу, вигляд, у свої тридцять вісімтридцять дев'ять років, як видавалося Рікові.

— Ви в якому коледжі вчились?

— В Гантері, сер.

— О? — Стенлі здивовано підвів брови.

Після цих слів у кожного брови лізли вго-

ру. Це було краще, ніж учений ступінь з Гарварду. Ця відповідь збуджувала цікавість, що різнила мужчин від хлопців, що виділяла одне обличчя з тисяч інших неперсічних облич.

— Це ж навчальний заклад для дівчат, чи не так?

— Був, сер. Але після війни туди почали приймати демобілізованих. У коледжах бракувало місць — нас так багато одночасно поверталося додому.

— Отже, ви ветеран? — спитав Стенлі.

— Так, сер, моряк.

Рік міг заприсягтися, що Стенлі це сподобалось. Ветеран — це завжди подобається людям, — вони наче виконують свій обов'язок щодо цих хлопців.

— Де ви проходили практику як студент?

Стенлі вимовив «стюдент», і Рік раптом згадав про свою власну дикцію. Він знав, що вимовляє «с» із присвистом і наказав собі слідкувати за тим «с».

Коли він заговорив знову, мова його була фонетично бездоганна, так немов отой «стюдент» Стенлі вдихнув у нього нові сили.

— Я вчителював... — Рік чітко мовив «т», торкнувшись язиком зубів і враз відсмикнувши його, — у школі, що готує машинобудівників і металістів, сер.

— Он як? Професійна школа?

— Так, сер, — Рік пильнував за «с», обірвавши його ту ж мить, коли воно почало свистіти.

— Ну й як вона вам?

— Вона мені сподобалась, сер. Це виявилося зовсім не так погано, як мені малювали.

— Коли вам сподобалось у машинобудівників і металістів, вам сподобається і в нас. Хто там завідувач відділу?

— Містер Екерман, сер.

— М-м, так, це хороша людина.

— Він багато в чому допоміг мені, сер.

— Ви говорите занадто тихо, — зненацька сказав Стенлі, знову підводячи брови.— Чи буде вас чутно в кінці класу?

— Ну, я дуже багато грав у драматичному гуртку при коледжі, сер, і мене завжди було чутно в останньому ряду зали.

— Справді? — запитав Стенлі, немовби щиро зацікавлений.

— Продемонструвати? — промовив, усміхаючись, Рік.

Стенлі відкинувся назад і також усміхнувся.

— Починайте.

Рік видобув свій голос із глибини діафрагми й продекламував сильно й голосно:

— Ще раз у вилом прорвемося, друзі,
Або поляжемо отут усі.
У мирний час ніщо нам так не личить,
Як скромна вдача і покора,
Та коли сурми засурмлять військові,
Ми мусимо із тигрів приклад брати.

Тут він зупинився, сподіваючись, що Стенлі буде цього досить, бо далі він забув. Блондинка біля загорожі обернулася і зацікавлено подивилась на нього.

— Щоб показати ваш голос, цитату добрано вдало, — усміхаючись, мовив Стенлі, явно задоволений. — «Генріх Четвертий», чи не так?

Вперше за цю розмову Рік завагався. Уривок, який він процитував, був із «Генріха П'ятого». Чи можливо таке, щоб Стенлі, керівник відділу англійської мови, не знав цього?

— Я гадаю, що це «Генріх П'ятий», — чемно усміхнувся Рік, ставлячи карту на те, що Стенлі знає і просто випробовує його.

Стенлі кивнув, тепер задоволений ще більше.

— Чорт, а й справді, — сказав він. Рік нечутно перевів подих. — Містере Дедієр, ви можете бути тут у п'ятницю на організаційній нараді?

— Звичайно, сер, — відповів Рік, все ще не збагнувши, що посада за ним.

— Чудово. Передайте ваш диплом міс Бреді у сусідній кімнаті. Вона вас оформить і заведе для вас картку приходу на роботу. Ви знаєте, як її відмічати, авжеж?

— Так, сер, — радісно відповів Рік.

— Чудово. Нарада почнеться в п'ятницю о дванадцятій, але мені хотілося б, щоб ви були тут об одинадцятій або близько того. Я відрекомендую вас містерові Смолу, нашому новому директорові. Ви з'явитесь до відділу англійської мови, це на п'ятому поверсі, кімната 439. Є запитання?

— Тільки одне, сер. — Він завагався, але таки спитав: — Проблема дисципліни тут... Чи...

Очі Стенлі звузились.

— Тут немає ніякої проблеми дисципліни, — відрубав він. — Чекаю на вас у п'ятницю.

Він рвучко підвівся, простяг руку, і Рік якось невпевнено й собі підвівся.

— Так, сер, — сказав він. — Дякую, сер.

І він хутко пройшов від столу й далі в дверцята загорожі, пам'ятаючи, що плечі треба випростати, а голову тримати високо. Він одразу попрямував до сусідньої кімнати і запитав міс Бреді, яка виявилась пристаркуватою дівулею з мишасто-рудуватим волоссям, стягнутим у тугий бублик на потилиці. Він віддав їй диплом, а вона попросила в нього ще робочу книжку, видану йому Відділом освіти (у цю книжку мали записуватись усі дані, пов'язані з його роботою). Рік передав їй і книжку. Міс Бреді пояснила, що триматиме її в себе, хоча записи даних — звичайна формальність, коли це стосується

постійної роботи, на відміну від тимчасової. Міс Бреді додала, що свій диплом він може забрати назад хвилин через десять, коли має бажання зачекати. Тут Рік раптом пригадав, що Джеррі чекає на нього в коридорі, і відповів, що візьме книжку, коли прийде сюди в п'ятницю. На це міс Бреді мовчки кивнула і по-пташиному знизала плечима, мовляв: «Це ж ваш диплом, містере».

Рікові не хотілось бачитися з Джеррі. Він усе ще почував себе якось по-дурному винним, бо відібрав роботу в давнього приятеля. Але він зміркував, що відтягувати зустріч не варт, бо далі буде ще гірше. І Рік, випроставшись, вийшов у коридор.

Джеррі зустрів його з усміхненим лицем, простягаючи руку.

— Отже, робота за тобою? — радо сказав він. — Вітаю.

Рік потиснув йому руку, почуваючи себе ще більш винним перед цією щирою радістю Джеррі.

— Дякую, — сказав він. — Мені жаль, що...

— Слухай, а що він примушував тебе там робити? Декламувати вірші?

— Він хотів дізнатися, чи вмію я кричати, — збентежено відповів Рік.

— Як тільки ми почали розмовляти, я одразу зрозумів, що в мене нічого не вийде,— ніяково промовив Джеррі. — Я йому явно не сподобався.

— Та до біса, хіба нема іншої роботи? — сказав Рік.

— О, напевно, є, — усміхнувся Джеррі. — Я що-небудь знайду.

— В «Нью-Йоркській професійній» ти вже був?

— Ні, — відповів Джеррі. — А де це?

— На розі П'ятої авеню. Я мав намір звідси махнути прямо туди. Гадаю, там є місце. — Рікові аж відлягло від серця, коли він це сказав. Він справді знав — місце там є, і це якось знімало тягар з його душі.

— Я спробую там, — радісно і вдячно промовив Джеррі.

— Крім того, мені здається, у Семюела Гомперса теж може щось бути. Один мій знайомий, який оформився там минулого тижня, казав, що вони просто в розпачі.

— Спробую й там, — вдячно сказав Джеррі. — Річі, а ти проходив практику в професійній школі?

Вони йшли напівтемним коридором до дверей, крізь які Рік вступив до цього будинку. Каблуки їхні стукотіли по мармуровій підлозі, і коридор здавався страшенно пустельним і тьмяним.

— Так, — відповів Рік, — проходив.

— Тобі пощастило. А я практикував у Тафта, на Бронксі.

— Це гарна школа, — сказав Рік.

— Авжеж, — погодився Джеррі, — але в ній не навчишся тримати в руках цих неповнолітніх правопорушників.

— О, це не так уже й важко. Я легко приборкував їх у машинобудівників та металістів.

Джеррі захоплено глянув на нього:

— Це там, де ти мав практику? Я чув, що в тій школі повно хуліганів.

— Я там ніколи не мав жодного клопоту, — сказав Рік, втішений захопленням Джеррі.

— Але все-таки то трудна школа.

Вони спустилися мармуровими сходами, і Джеррі, штовхнувши, розчинив подряпані й порізані дерев'яні двері, пропускаючи наперед Ріка. Він показав головою на коридор, з якого вони тільки-но вийшли, і зауважив:

— Знаєш, ця школа теж далеко не ідеал.

— Стенлі сказав, що тут немає проблеми дисципліни, — виходячи на осоння, відповів Рік.

Джеррі поважно кивнув.

— Еге ж, в Алькатраці[1] також немає проблеми дисципліни.

Хляпнули двері, зачиняючись за ними, і вони рушили через шкільне подвір'я. «Це моє шкільне подвір'я, — подумав Рік. — Мої учні гратимуться на цьому подвір'ї».

— Я чув непогані відгуки про цю школу, — сказав він, стривожений натяком Джеррі на Алькатрац.

— Справді? — Джеррі не сперечався. — Ну, може, я помиляюсь.

— Гадаю, що скоро я сам дізнаюся, — промовив Рік.

— Так.

Вони мовчки дійшли до Третьої авеню. Тут Джеррі сказав:

— Я візьму таксі до «Нью-Йоркської професійної». Вже не рано, і коли там що-небудь є, я не хочу прогавити. Може, тебе куди підкинути?

— Ні, — відповів Рік. — Зупинка мого автобуса по той бік вулиці. Дякую.

— Ми сідаємо в одному місці, — усміхнувся Джеррі.

— Так, в одному. — Рік помовчав, а далі несподівано для себе випалив: — Слухай, сповістиш, як твої успіхи в «Нью-Йоркській», га? Подзвони.

— Гаразд, подзвоню.

— Ось номер: Тирон, 2-99-70, — сказав Рік. — Як на електростанцію Тирона.

— Смішний комутатор.

— Це новий, — сказав Рік.

Джері похапцем записав номер у маленький чорний блокнот.

— Я тобі подзвоню, — сказав він. — Тій-бо, добре, що я знову натрапив на тебе, Ріккі.

— Мої слова. Хай щастить, Джеррі.

[1] Тюрма в США.

Вони незграбно потисли один одному руки, як люди, що воскресили на мить давню дружбу, і тут-таки мають пустити її назад у забуття.

— Он мій автобус, — сказав Рік.

— Біжи, — усміхнувся Джеррі. — Ще встигнеш.

Рік побіг через дорогу попід естакадою надземної залізниці. На розі вулиці він вскочив у автобус, сів і глянув у вікно. З протилежного боку вулиці Джеррі махав йому рукою і усміхався.

І тільки зараз Рік згадав, що так і не потелефонував до Ен. «А втім, — подумав він собі, — може це й краще — сюрприз буде». Тим часом загув мотор, і автобус рушив, залишивши Джеррі на розі вулиці, де той стояв, усе ще всміхаючись.

Коли на металевих дверях задзеленчав старомодний дзвінок, вона стояла біля раковини, а її руки були у мильній воді. Тут, на дванадцятому поверсі, подував легенький вітерець і, надимаючи на вікнах кухні фіранки, ледь торкався її білявого волосся і ворушив пасемко біля шиї.

Вона гукнула: «Зараз», відчинила комірчину ліворуч від раковини і, знявши з гачка посудний рушник, швидко витерла руки. Далі кинула рушник на кухонний стіл і пройшла довгим передпокоєм повз спальню до вхідних дверей. На дверях вона підняла металевий клапан вічка і сказала: «О, Ріку, це ти!» Вона сказала це, радісно здивована, а далі закрила вічко й відімкнула двері, думаючи, чого це він не скористався своїм ключем.

Рік стояв з хлоп'ячим виразом на обличчі, обидві руки за спиною. Світло від плафона в передпокої падало йому на лице, вирізняючи високі вилиці й великий ніс і запалюючи іскорки в глибоких карих очах. Він широко усміхався, як дитина різдвяним ранком, і вона одразу зрозуміла, що Рік дістав роботу. Вона зрозуміла також, що він хоче зробити їй сюрприз.

— Хелло, Ен, — тихо й таємниче сказав він.

— Хелло, любий, — відповіла вона, усміхаючись і насилу стримуючись, щоб не показати, що вона вже все знає. — Чому ти не відчинив своїм ключем?

— Я не міг, — таємниче сказав він з пустотливим вогником в очах. Його волосся було низько й рівно підстрижене на військовий манір і росло як щетина на щітці — таку зачіску він носить ще з коледжу. Це робило його обличчя хлоп'ячим, і їй захотілось пригорнути Ріка до грудей. Вона подумала: «Боже, в мені справді прокидається матір».

— Чому ти не міг? — Ен повела гру далі, стоячи все ще на порозі і чекаючи, коли він здивує її своїм сюрпризом.

— У мене руки зайняті, — промовив Рік. — Voilà![1] — випалив він і витягнув з-за спини одну руку. У руці були червоні троянди, — шість штук, обкладені папоротю, — у шурхотливому зеленому папері.

— І voilà!.. — випалив він ще раз, витягнув другу руку, і вона побачила пляшку шампанського з написом «Домашнє», хоча це останнє не мало для неї аніякого значення.

— Ти дістав роботу! — захоплено промовила вона, вдаючи подив. Проте вдавати радість не було потреби, бо вона й справді щиро раділа.

— Чи дістав я роботу? Роботу? — він перескочив через поріг і, схопивши її в обійми, підніс догори, міцно тримаючи шампанське й троянди за її спиною. — Роботу, моя люба? Роботу?

Він закрутив її на руках, а вона заверещала, по-дівочому скрикнувши: — «Ріку, а твій син і спадкоємець!», на що він відповів: «Моєму синові і спадкоємцю це дуже подобається!»

Але тоді, — пригадавши, що Ен на шостому місяці, пригадавши, що не годиться крутити в повітрі жінок з шестимісячною вагітністю, навіть коли ти дістав роботу в ремісничій школі і навіть коли це перший просвіток по закінченню навчання, — навіть тоді не годиться крутити в повітрі вагітних жінок, якщо ви справді хочете сина й спадкоємця, чи дочку й спадкоємицю (хоча він волів би сина й спадкоємця), — Рік опустив її додолу.

Він опустив Ен долі, і коли її ноги торкнулись підлоги, лунко поцілував, думаючи, які солодкі в неї губи, і що немає в світі людини, до якої б він охітніш прийшов додому з новиною, що вже має роботу в ремісничій школі. Нікого в світі, включаючи Геді Ламар і Ріту Хейворт, чи будь-кого іншого, кого б ви не назвали, сер.

— О, Ріку, — сказала вона, — це чудово, справді чудово!

— А ти й далі будеш журитися грішми?

— Ні, — задоволено відповіла вона з ніжною усмішкою.

— І далі називатимеш мене ледачим волоцюгою?

— Ріку, я ніколи...

— І любитимеш мене?

— Я люблю тебе, Ріку.

— Справді любитимеш мене?

— Я справді люблю тебе, дорогий.

— А вечерю ти вже зварила?

— Ні, я... — Вона приклала пальці до губ, бо готувати вечерю ще навіть не починала,

[1] Ось *(франц.)*.

коли прийшов Рік, — тепер він уже тут, дома, з чудовими новинами, що прискорять, принаймні, початок вечері. Її зелені очі затуманилися: — Я...

— Добре! Я саме мав намір піти по вечерю. Я принесу тобі вечерю додому — адже ти дружина вчителя англійської мови в Північній об'єднаній середній ремісничій школі Сполучених Штатів.

— Ріку, — сказала вона з докором і смішком у голосі, відчуваючи, як щастя розквітає в ній, наче квітка.

— Як щодо равіолі? — запитав він з іскринами збудження в очах. — Як ти гадаєш? Це добре піде до шампанського, правда ж? Равіолі, а перед ними добру закуску. А на столі поставимо свічки і ці троянди. Їй-богу, ці троянди — справжня американська краса!

— Гаразд, Ріку, — сказала вона, не спускаючи з нього радісного погляду і проймаючись його збудженням. — Гаразд, Ріку.

— І я хочу, щоб ти одягла чорну відкриту сукню, а я одягну синій...

— Ріку, ми так ніколи не зайдемо в квартиру, — поскаржилась вона.

— Це жахливо, моя Билинонько! — Він знову схопив Ен в обійми й припав до її губ, а вона міцно обхопила його за шию і не пускала, бажаючи зберегти назавжди цю мить цілковитого щастя, бажаючи відлити цю мить у бронзі і поставити на столику в спальні, як ставлять на столику перші дитячі черевички.

Раптом він відсторонив її.

— Ти щаслива, Ен?

— Авжеж, я дуже щаслива! — Вона не могла стримати щастя, що світилося їй з обличчя, і певна була, що він це бачить, бо воно відбивалося на його обличчі, було у нього в очах, в усмішці, на устах.

— Гаразд. Тепер накривай на стіл і не забудь про свічки. Можеш поставити ті чортові свічники, оті, з латуні, що дала твоя мати. А їй-бо я знав, що вони нам колинебудь знадобляться! — Він голосно засміявся і станцював джигу на кухні, а тоді наставив на жінку палець, як офіцер, що віддає команду: — До роботи, молодице!

Рік поцілував Ен ще, цим разом нашвидку, вона сказала: «Обережно, любий!» — і він вилетів з кімнати, як вихор, залишивши по собі дивно лунку тишу.

Більшого вони й не могли жадати від цього вечора.

Свічки кидали тепле сяйво на холодні, правильні лінії стандартної кухні, і їжа виглядала апетитно й привабливо. Вечеряли вони з смаком, і Рік збуджено розповідав Ен про свою аудієнцію, нічого не пропускаючи: і про переляканого хапливого чоловічка, що був там, коли він увійшов, і про Джеррі, і про те, яким винним почувався він перед Джеррі (на що Ен сказала: «Ну, це дурниці, Ріку. Хтось же мусив одержати роботу»), далі про те, як він декламував «Генріха П'ятого», а Стенлі, щоб збити його з пантелику, сказав, що це «Генріх Четвертий». Рік розповідав геть чисто все, і Ен схвильовано слухала, переймаючись Ріковими переживаннями, неначе сама вона була там, бо він розповідав так чудово, не пропускаючи жодної дрібниці.

Потім вони ввімкнули приймач і танцювали в спальні, а свіжий вітерець повівав з Іст-Рівер — через бульвар Брюкнер, через Саундв'ю авеню просто в їхнє вікно на дванадцятому поверсі. Вони танцювали, її великий живіт впирався у Ріка, а він міцно обіймав її, і вони мовчали, тільки слухали музику та подих вітерця, і раді були цій густій маленькій порожнечі, яку створили навколо себе.

2

Соллі Клейн засідав на організаційних нарадах і раніше. За свої двадцять років перебування в Північній професійній школі він сидів на них безліч разів. І за його словами, вони всі були просто-напросто кінським лайном. Бос приходить на них, наче тренер футбольної команди в перерві між таймами, і торочить учителям, як вони мають зараз вийти і боротись. Він торочить учителям, яка це гарна школа, так наче всі вони не знають, що це не гарна, а жалюгідна школа, а потім наказує їм усім виходити і боротися знову.

Усі ці двадцять років Соллі виходив і боровся і пишався тим, що й досі не спився. Він не знав, чому він не спився, але гадав, що це почасти завдяки його поводженню, а його поводження, чорт забирай, ані трішки не зумовлювалось цими дурними організаційними нарадами! Його завжди вражало, як може бос правити свої брехні перед всіма цими порядними людьми, і йому все хотілося дізнатися, невже й справді бос вірить у те, що каже про систему ремісничих шкіл і про потребу повністю опанувати цю складну заплутану систему.

Цього року в них новий бос, отже базар буде, мабуть, веселий. Він пригадав той час, коли на директора у них призначено було Гінзера, — тодішня розмова справді спричинила пожвавлення. Гінзер прийшов у Північну ремісничу безпосередньо з посади помічника директора школи «Діти Івенде-

ра», цілком пристойної середньої загальноосвітньої школи. Він поперечитував усі книжки про професійні школи і почав цю книжність викладати вчителям — а серед них були такі, що працювали в Північній ремісничій мало не двадцять років. Вчителі поводилися дуже ввічливо і не сміялися з нього. Може, через те, що мова його була така запальна. Крім того, всі вони тільки повернулися з літніх канікул, а зустріч з осіннім семестром після канікул була річ аж ніяк не смішна, в усякому разі, в ремісничій школі.

Звичайно, цей новий бос, Смол на прізвище (а він був далеко не малий[1], коли Соллі на цьому хоч трохи розуміється), прийшов з іншої професійної школи, отже, все це йому, певне, не в новину. Цього ранку Соллі мигцем бачив його, коли той заходив у кабінет, куди слідом за ним Стенлі завів свій гурт нових учителів англійської мови, сяючих і вичепурених, — як і щороку. Далі ввійшов Кальбенстедт з новим учителем природознавства, а з ним Морлі з двома новими істориками.

Нараду призначили на полудень, а зараз була вже чверть на першу, але ці кляті справи ніколи не починаються вчасно. Столи в бібліотеці було розставлено так, що вони півколом оточували один стіл, який стояв біля відділу белетристики. Бос, природно, засідатиме за тим столом разом з Майком Анжеліко і ще деким з начальства. Соллі привітався з «старожитцями», і вони обмінялись звичайним: «Як ви провели літо?», «А як ви?»; тоді знайшов собі затишне місце подалі від босового столу. Йому трапив на очі старий примірник журналу «Сьогочасна жінка», і він почав гортати його, міркуючи, які дурниці доводиться читати жінкам, і дивуючись, яким чином жіночий журнал опинився в цій школі. Цю мить увійшов Стенлі, знову із своїм хвостом учителів англійської мови.

Стенлі посадовив їх на вільні місця поруч з босовим столом, клопочучись немов квочка, в той час як Соллі спостерігав це з байдужістю дворового півня. І лише тоді, коли зауважив дівчину, він кинув журнал і, витягши окуляри, звично начепив їх на широкий плоский ніс. Ці вчорашні студентики не цікавили його, як не цікавив і збуджений чорнявий юнак в окулярах із серйозними очима. Але дівчина — це щось зовсім інше.

Чорне її волосся було коротко підрізане над чолом і ззаду, ніжна шия вражала білістю. Обличчя теж було матово-біле, як чистий алебастр, або незайманий, округлий шматок мармуру. Вона мала великі вологі карі очі; ледь підфарбовані малиновою помадою губи мали підкреслювати тендітність і витонченість рис обличчя.

Проте тіло її зовсім не виглядало тендітним, коли Соллі досліджував його з недосяжної безпечної висоти свого середнього віку. Вона мала високі груди, вузьку талію і носила тонку нейлонову блузку, крізь яку було видно вишукане мереживо сорочки і тонкі шнурки ліфчика. Соллі спитав себе, чи одягне вона цю блузку і в понеділок, бо коли так, то її безперечно спробують згвалтувати. Хтось з учнів або хтось із учителів, або ті й ті. Хіба що її замкнуть у книгосховищі, де її ніхто не побачить.

На ній була пряма чорна спідниця, точно припасована до її пишних стегон. Спідниця була дуже вузька, і крізь неї проступала опукла лінія трико — там, де спідниця щільно облягала сидні. «Оця, — подумав Соллі, — ніколи навіть і не чула таких слів, як професійна школа». А може, це тільки сьогодні—просто аби покрасуватися на організаційній нараді Північної ремісничої школи?.. У понеділок, на початок навчального року, вона прийде в сукні, що закриватиме її від кісточок до шиї. Вона прийде в золотих окулярах і без помади, і хлопці вважатимуть її за пристаркувату незаміжню тітоньку, за умови, коли вона щось зробить з опуклими лініями трико, які проступають ззаду.

Але ж — дівчина така юна, така гарненька — і в професійній школі? Соллі похитав головою з німому подиві.

Нарешті почувся приглушений гомін у кінці бібліотеки, двері відчинились, і Майк Анжеліко вскочив у кімнату, наче паж до королівських покоїв. Він швидко простував уздовж проходу між столами, а міс Бреді, босова секретарка, поспішала слідом за ним. Далі, з широкою посмішкою на широкому обличчі, ввійшов Говкнер, який працював тут уже близько сімнадцяти років. Позад усіх ішов Вільям Смол, новий директор, благослови й підтримай і допоможи йому, господи.

Чоловіки-вчителі підвелися, і Смол прийняв цю невелику данину, кивнувши своєю досить великою головою. Він був вищий за всіх і скидався на футбольного захисника, який не знати чому опинився тут. Соллі сподівався, що його поведінка буде у згоді з його статурою. Соллі ще пам'ятав часи Хуана Гарца, коли цей бандитський виродок шпурнув чорнильницю у вікно в кабінеті Гінзера, а за нею ледве не викинув і самого Гінзера. Зате щоб викинути через вікно Смола, їм доведеться добре пововтузитись, коли тільки він не просто туша м'яса. Соллі спостерігав, як Смол розкладає на столі свої папери, — Майк Анжеліко сидів у нього з лівого боку, міс Бреді — з другого. Тонкий шрам зви-

[1] В оригіналі гра слів: small (смол) по-англійському — малий, низький на зріст.

вався у Смола від правої скроні через усю вилицю, і Соллі подумав, чи це не під час виконання службових обов'язків заробив він той шрам.

Смол усе ще стояв, і коли в кімнаті нарешті запала тиша, промовив: «Так от», — і замовк знову.

Марта Райлі, леді під п'ятдесят, яка викладала математику в Північній професійній ще бозна-відколи, пирснула сміхом й одразу ж прикусила язик, а Смол усміхнувся, наче милосердний деспот, і відкашлявся.

— Насамперед, щиро вітаю з поверненням усіх «старих», — почав він риторичним тоном, — і так само щиро вітаю з початком усіх «новеньких». А оскільки я теж «новенький», — щиро вітаю й себе.

Всі присутні, пам'ятаючи недоречний сміх Марти Райлі, вагалися. Тоді Майк Анжеліко голосно захихикав, і персонал Північної ремісничої, сприйнявши це як натяк, винагородив гострий босів дотеп ввічливим приглушеним сміхом.

— «Вітаю» — це я кажу цілком серйозно, — вів далі Смол. — Це я кажу серйозно, бо я маю намір зробити цю школу, чорт забирай, однією з найкращих шкіл у системі професійної освіти, школою, де знання й досвід завжди будуть вітати.

Майк Анжеліко схвально кивнув головою, і персонал загудів, показуючи, що схвалює Майків схвальний кивок.

— О, я знаю, що таке професійна школа, — провадив Смол. — Я викладав два роки в професійній школі в Бронксі і три роки в Манхеттенівській авіаційній, і три роки в ремісничій школі у Брукліні і навіть у школі Бенджаміна Франкліна... Це не професійна школа, але вона мені далася в пам'ятку, після чого я з вдячністю згадую, що на світі існують такі речі, як професійна школа. — Він торкнувся тонкого шрама на обличчі, і всі закивали головами, віддаючи належне його героїзмові. — Я викладав у Нью-Йоркській професійній, — говорив Смол, — і в Центральній комерційній, і Бруклінській автомобільній. — Тут він зупинився, чекаючи, що вони розкриють роти з подиву, бо Бруклінська автомобільна була, мабуть, найгіршою з усіх поганих шкіл, і вони всі знали це. Проте жаданого подиву Смол не дочекався, і тоді сказав тоном, що нагадував безгучну кулеметну чергу: — Я був помічником директора у Бруклінській автомобільній протягом семи років.

Майк Анжеліко здригнувся, але зовсім не тому, що був захоплений мужністю чи кваліфікацією нового директора. Майк Анжеліко сам працював у Північній ремісничій протягом вісімнадцяти років. З них десять років він був помічником директора школи. Він був помічником, коли Андерсон був директором, і він був помічником, коли на місце директора перевели Пануччі з Челсійської професійної, і пізніше, коли директором поставили Гінзера з «Дітей Івендера». Весь цей час він був помічником директора, і ось зараз знову на директора призначено сторонню людину... Соллі знав, що Майк не зовсім схвалює цей незаперечний факт.

«Але ж і справді, — міркував Соллі, — Бруклінська автомобільна це тобі не жарти, і може, Смол, зрештою, непогана людина, незважаючи на його ослячі дотепи».

— Отож я знаю, що таке професійні школи, — казав Смол. — Я знаю їх дуже добре, і я знаю, якими хочуть їх бачити в цій громаді, що зветься нашим містом, і я знаю також, якими вони є насправді. Тепер затямте ось що. Мені байдуже, якою була Північна ремісниче школа раніше, зате я чудово знаю, якою вона має бути, і саме такою вона стане з цього семестру, з цього дня, з цієї хвилини! — Майк Анжеліко почав аплодувати, але Смол обірвав його грізним поглядом. Бос іще не скінчив.

— Ми маємо добрий персонал, — провадив він. — Вчителі, що викладають тут усі ці роки — чи не найкращі у нашій системі. Новенькі, — я перевірив їхні свідоцтва і гадаю, що ми одержали чудове поповнення, належно кваліфіковане, — вони впораються з будь-якими труднощами, що можуть виникнути.

— А головне в тому, що мені тут непотрібні взагалі ніякі труднощі!

— Коли в понеділок рано діти прийдуть до школи, я хочу, щоб вони одразу ж відчули, хто тут господар. Господарем є вчитель, чорт забирай, і я хочу, щоб вони знали це, бо ми керуємо не якимось там розплідником, а школою, що має виховати з цих дітей корисних громадян нашого, чорт забирай, чудового суспільства. Вибачте мій жаргон, леді, але я кажу саме так, як думаю.

Присутні леді, — їх було четверо, — цнотливо усміхнулись, чоловіки злегка пирснули, а далі Смол порушив загальну ніяковість рвучким помахом своєї окістуватої руки.

— Ось цього я хочу. Я хочу добре дисциплінованої школи, бо ми не можемо вчити безладну юрбу. Це означає слухняність, слухняність з перших днів. Це не означає слухняність пізніше, слухняність завтра, або наступного тижня. Це означає слухняність одразу! Це означає лад в усьому. Вчитель є господар, запам'ятайте це! І я певен, що більшості з вас не доведеться ще раз про це нагадувати. — Він зупинився, щоб заглянути в свої папірці, і тоді вигукнув: —

Бешкетники! Я хочу, щоб бешкетників втихомирювали одразу ж. Якщо ви не зможете вгамувати бешкетника, посилайте його до завідувача відділу. Саме на те й існують завідувачі. А коли завідувач відділу не зможе приборкати бешкетника, посилайте, чорт забирай, цього бешкетника до Майка, або до мене, — будьте певні, ми вже знатимемо, як з ним повестися, можете бути певні! Мені не треба ніяких бешкетників у моїй школі. Для бешкетників є виправні школи, і саме туди я їх посилатиму, — це так само безперечно, як те, що я стою тут, як те, що я директор Північної середньої ремісничої школи.

Смол рішуче кивнув головою, а слідом за ним Майк Анжеліко й собі механічно притакнув.

— Так от, у понеділок вранці ми прийдемо сюди, готові до всіляких несподіванок. Коли несподіванок не буде — чудово! Коли ж вони будуть, ми одразу роздушимо їх. Ми роздушимо їх так, як роздушують тарганів. Мені не треба тарганів у моїй школі, точнісінько так, як мені не треба їх на моїй кухні. Зараз, як тільки закінчиться ця нарада, а я обіцяю вас не дуже довго затримувати, відбудуться наради у відділах, де ви довідаєтесь про розклад лекцій для кожного. Так от, щоб не було ніяких скарг щодо розкладу. Я стріляний горобець і знаю, що можна жонглювати «вікнами» й годинами на сніданки, що існують бажані й небажані класи, я знаю всі ці штучки, повірте мені. Але наші завідувачі відділів і голова комісії розклад склали справедливо й чесно, ми намагалися поєднати добре з поганим. Скажімо, палиця має два кінці: брудний і чистий. Отже, будь ласка, ніяких скарг щодо розкладу. Продумати й розписати розклад — це забирає багато часу, отож я можу запевнити вас, що ніяких змін у розклад не буде внесено, хоч раніше це може й робилося. Гадаю, на сьогодні все.

Він одійшов від столу, і вчителі зааплодували, всі, крім Соллі Клейна, котрий слідкував, як Смол посунув у кінець кімнати, а далі й зовсім вийшов з бібліотеки у супроводі Майка Анжеліко, міс Бреді і Говкнера.

«Ото маєш, — подумав Соллі. — Ладен закластися, що саме мені припаде брудний кінець палиці».

Припав чи ні Соллі Клейнові брудний кінець, було не так і важливо. В Північній ремісничій він уже двадцять років і, звичайно, одним роком більше — не така для нього й біда. Але Річард Дедієр був новий учитель англійської мови в середній ремісничій школі, і кінець палиці, що йому припав, міг як піднести, так і прибити його.

Уважно розглянувши свій розклад, Рік не міг не визнати, що це справедливий і добрий розклад, навіть кращий, ніж він сподівався. Він не розумів, що йому припав найбрудніший кінець найбруднішої палиці, що його розклад був найгірший у відділі англійської мови. Вісім уроків по сорок п'ять хвилин кожен. П'ять хвилин між уроками на те, щоб перейти з класу в клас і п'ятнадцять хвилин на організаційні збори. Він має приходити на роботу о 8.30 ранку, а закінчувати о 3.25 пополудні.

Номер його класної кімнати — 206, у цій кімнаті він викладатиме цілий день. Його клас був класом другого семестру [1] навчання. У Північній ремісничій дев'ять класів другого семестру, і всі класи мали свої номери. Цифра 2 означала семестр, а будь-яка інша цифра від одиниці до дев'яти — окремий клас у цьому семестрі. Дедієрів клас офіційно іменувався 27-м, цифра семестру і цифра класу сполучались у святому шлюбі. У розкладі кожного вчителя проти кожного уроку було проставлено дві цифри: перша — семестр навчання, а друга — порядковий номер уроку. Далі (тому, що багато вчителів протягом дня викладали в різних приміщеннях) стояв номер кімнати, де мав проходити урок. Приміром, коли Рік викладатиме в класі другого семестру на другому уроці, відповідне число у розкладі буде: 22—206.

Сам розклад Дедієрів мав такий вигляд:

0 — організаційні збори.
1 — англійська мова 21—206.
2 — англійська мова 22—206.
3 — чергування в коридорі.
4 — сніданок.
5 — англійська мова 55—206.
6 — «вікно».
7 — англійська мова 77—206.
8 — англійська мова 78—206.

Рікові цей розклад подобався.

Бо Рік багато чого ще не знав про специфіку роботи Північної ремісничої. Рік радів, що викладатиме англійську в п'ятому класі. Може, він би радів навіть, коли б трохи знав про викладання англійської мови в 55—206, але навряд. Більшість хлопців з 55—206 прийшла до школи ще за Гінзера. І добра половина їх загартувалася вкупі з школяриком на ім'я Хуан Гарца. А цей Хуан Гарца був творець достеменного куточка пекла в Північній ремісничій. Хуан Гарца залишив по собі послідовників, і більшість із них були саме в 55—206. Навіть тепер, коли Хуана Гарца, нарешті, спровадили до виправної школи, вони мали славу найзапекліших шибеників у Північній ремісничій. Нічого цього Рік не знав.

[1] У професійних школах США навчальний рік складається з одного семестру.

Тепер кожен знає, що викладати англійську мову в сьомих класах — це ідеал. Через рік учні закінчують школу, і вони не мають ані найменшого бажання, щоб під кінець змагань їх вигнали за порушення «правил гри». Це — загальновідома істина.

Та в даному разі, хоч як це прикро, істина була інша. Переважна частина учнів з сьомого Рікового класу мали по вісімнадцять-дев'ятнадцять років і з дня на день чекали призову до армії Сполучених Штатів. Їх уже не обходила ні англійська мова, ні ремесло, — вони мали носити зброю, і коли десь на земній кулі спалахне ще раз війна — скласти, мабуть, свої буйні голови...

Над усіма цими питаннями Рік не задумувався, тож був страшенно задоволений своїм розкладом.

Після того, як Стенлі поговорив з учителями англійської мови, Рік пішов до канцелярії взяти свій класний журнал і подивитися, що ж то за команда йому припала.

Коридором він пройшов до ліфта, про існування якого уже знав. Там він натиснув на кнопку, а тоді, збагнувши, що ліфт почне працювати лише з понеділка, повернувся до найближчих сходів і піднявся на третій поверх.

Північна середня школа ремісничих професій у плані являла собою літеру «Г», і кімната 206 містилася на її довгій ніжці. Вона була поруч з ліфтом та сходами і дивилася на вулицю шістьма великими вікнами. Саме над кімнатою розташувалася майстерня — факт, який невдовзі стане відомий Рікові. Оскільки навчання в школі ще не почалося і машини не працювали, скрегіт ключа в дверях пролунав серед цілковитої тиші.

Рік сів за стіл і почав розглядати журнал, а потім порожню кімнату. Нараз він аж здригнувся, коли раптом почув чийсь голос:

— Це приємно, правда ж?

Рік обернувся і впізнав нового вчителя, з яким Стенлі познайомив його сьогодні. Це був добродушний на вигляд коротун з карими очима під величезними окулярами. Його очі зараз ніби випромінювали якесь сяйво, а широке обличчя розпливлося в усмішці. Рік марно силкувався пригадати його прізвище. До того ж він почував себе трохи ніяково, що його застали, коли він отак сидів у порожньому класі. Він мало не розсердився на цього усміхненого котигорошка.

— Так, — відповів він, намагаючись бути чемним. — Це приємно.

Все ще сяючи, чоловічок увійшов до кімнати, неначе Рікові слова були для нього запрошенням і він не зважився б зайти, якби Рік не вимовив цих слів.

— Я не думав, що це так вплине на мене, — гаряче сказав низенький. — Гадаю, справа в тому, що ти одержав роботу.

— Так, — відповів Рік.

На вигляд новий учитель мав десь років двадцять вісім. Рік усе ніяк не міг пригадати його прізвища. Погано не знати, з ким ти розмовляєш.

— Але як тільки я ввійшов до своєї класної кімнати, з'явилися інші почуття. Так, наче я досяг мети, розумієте? Наче — «ось, мовляв, де я». — Коротун усміхався чимдалі ширше. — Хай мене повісять, але я почуваю себе чудово!

Запал цього чоловічка подіяв на Ріка миротворно.

— Даруйте, але я забув ваше прізвище, — сказав він.

— Едвардс, — відповів маленький. — Джошуа Едвардс. Людина з двома іменами, як Гаррі Джеймс [1]. Вам подобається джаз?

— Авжеж.

— Мені також. Я зібрав добру колекцію. Думаю принести коли-небудь кілька пластинок, хай діти послухають. Як ви гадаєте, їм сподобається?

— Напевно.

— Ви можете звати мене просто Джош, — сказав маленький. — Ваше прізвище Дедієр, чи не так? А ім'я, здається, Річард? Це буде Дік, Рік, Річі, Ріккі, Річард, або як?

— Рік.

Джош простяг руку, і Рік потис її.

— Коли вам буде потрібно допомогу, — заявив Джош, — моя кімната якраз напроти.

Рік усміхнувся.

— Я не чекаю ніяких ускладнень.

Джош опустив руку:

— І я не чекаю. Боже, як я хвилююсь! Ви хвилюєтесь?

— Так, трохи.

— Ну, а я здорово хвилююсь. Чорт забирай, я ледве можу встояти на місці.

— Це мине. Почекайте до понеділка.

— Ви вже викладали раніше? — спитав Джош.

— Ні, тільки на практиці.

— Я теж ні. Боже, я не можу чекати. — Джошеві карі очі палали як у неофіта. — Ви думаєте, все буде гаразд?

— Мабуть, що так.

— Мені здається, що можна дати раду будь-яким дітям, коли...

— Коли їм можна дати раду, — закінчив за нього Рік.

— Так, саме так, — підтвердив, сяючи, Джош. — Слухайте, це ж правда. Ми просто мусимо дати їм раду, та й годі. Я не можу дочекатися понеділка. А ви?

[1] Едвардс хоче сказати, що його прізвище саме по собі теж ім'я.

— Я наперед смакую його, — одказав Рік.

— Я також. Гадаєте, ми будемо мати клопіт?

— Навряд, — сказав Рік. — Я просто хочу вчити. Хай йому чорт, я зовсім не пнуся в одчайдушні герої.

3

І справді, в понеділок, о 8.30 ранку, Рік, звичайно, не був одчайдушним героєм, коли разом з гуртом інших вчителів увійшов до актової зали, щоб зустрітися з супротивником на загальних зборах. Так само він навіть не підозрював, що стане героєм вже на кінець дня.

Після зборів Рік провів свій клас до кімнати № 206. Точним рухом він устромив ключ у замок, крутнув, вийняв і штовхнув двері.

— Поки що сідайте, хто де сяде, — різко наказав він. — Потім кожен матиме постійне місце.

Діти низкою входили всередину, з цікавістю позираючи на Ріка. Що воно за один, оцей підстрижений по-військовому, їжачком, тип, — немовби промовляли їхні погляди. Вони швидко й спокійно порозсідалися, і Рік подумав: «Справи йдуть навіть краще, ніж я сподівався».

Він хутко підійшов до свого столу, відсунув стільця, але не сів. Рік кинув погляд на обличчя перед собою і втягнув носом повітря, немов чистокровний гончак по здобичі. Підняв брову, глянув на вікно. Далі звернувся до хлопця-негра, що сидів якраз перед його столом.

— Як ваше прізвище?

Переляк з'явився у хлопця на лиці — ніби його безпричинно в чомусь звинуватили.

— Моє?

— Так, ваше прізвище.

— Давер. Я нічого не зробив, вчителю. Це...

— Відчиніть одне вікно, Давер. Тут трохи душно.

Давер усміхнувся, губи його розсунулися, відкривши сліпучо білі зуби. Він підвівся і пройшов поза вчителів стіл. Рік поздоровив себе із вдалим початком. Не просто віддав наказ, після якого зчинилася б колотнеча біля вікон, а спочатку вибрав одного хлопця, а тоді наказав. Все згідно з підручником. Все прегарно й чудово. Хай йому чорт, справа йде!

Повернувшись, Рік підійшов до дошки, узяв крейду і на чорній поверхні написав великими літерами своє прізвище: «Містер Дедієр».

— Це моє прізвище. На той випадок, коли ви не розчули його в залі. — Він зупинився. — Містер Де-ді-єр, — вимовив він по складах.

— Це — французьке прізвище, вчитлю?— запитав хтось із хлопців.

— Так, — сказав Рік. — Коли ви хочете щось запитати, піднесіть руку. Зараз ми маємо кілька невідкладних справ. Перш за все, я хочу, щоб ви заповнили ось ці картки — ваше прізвище, ім'я, клас. А тим часом я розкажу, як вам слід поводитися в моєму класі.

Він дістав з портфеля стос карток і роздав хлопцям з першого ряду кожної шеренги столів по кілька карток, наказавши одну залишити собі, а решту передати далі.

— Наш клас двадцять сьомий, — сказав Рік і, підійшовши до дошки, написав під своїм прізвищем цифру «27». — Картки, будь ласка, заповнюйте чорнилом.

— У мене нема ручки, — заявив Давер.

— Тоді пишіть олівцем.

— У мене нема й олівця.

— Зате в мене є, — холодно сказав Рік.

Він повернувся до портфеля, в душі поздоровляючи себе з тим, що не забув подумати про такі несподіванки. Витягши вісім олівців, він дав одного Даверові і запитав:

— Хто ще не має чим писати?

Озвався кремезний хлопець, що сидів майже в самому кінці класу:

— Я, вчитлю.

— Зараз же облиште оце «вчитлю», — сердито сказав Рік. — Мене звати містер Дедієр. Ви будете називати мене так, якщо не хочете додаткового домашнього завдання.

— Безумовно, містере Дедієр, — погодився хлопець у кінці класу.

— Беріть олівця.

Хлопець байдуже підвівся. Він був старший за інших, і Рік тут-таки охрестив його в душі другорічником і баламутом, одним з тих, проти кого застерігав Смол. Хлопець був у білій тенісці і вузьких бумазейних штанях. Не виймаючи рук із задніх кишень, він широкою ходою виступив наперед і манірно взяв олівця з Рікових рук.

— Дякую, вчителю, — сказав він, усміхаючись.

— Як ваше прізвище? — запитав Рік.

— Суліван, — усміхнувся хлопець. Він був рудий, бризки ластовиння обсіли йому ніс. Він мав милу усмішку й милі зелені очі.

— Чи не хочеться вам, Суліван, прийти до мене після уроків?

— Ні, — відповів хлопець, все ще усміхаючись.

— Тоді навчіться вимовляти моє прізвище.

— Певно, — відповів Суліван.

Він знов усміхнувся — широко й зухвало, тоді повернувся до Ріка спиною і спроквола побрів на своє місце.

— Ці олівці потім повернете, — хрипкувато сказав Рік, відчуваючи, що після сутички з Суліваном грунт під ним трохи захитався. — А зараз швидко заповніть картки.

Він відкашлявся і підійшов до одного з хлопців, заглядаючи йому через плече, чи правильно той заповнює картку. Потім одвернувся.

— Почнім з того, що, як я вам уже казав, у моєму класі не мусить бути цього слівця «вчитль». Я вас називатиму на прізвище, а ви мене. Взаємна чемність. — Тут Рік на хвильку зупинився, щоб до них краще дійшла суть його слів. — Я вам казав також, що не повинно бути ніяких викриків з місця. Коли ви маєте щось сказати, підніміть руку. І не починайте говорити, поки я не викличу. Ясно?

Хлопці сиділи тихо, і Рік сприйняв їхню мовчанку як знак того, що їм усе зрозуміло. Всі голови зараз були нахилені, бо учні заклопотано заповнювали картки.

— Щодня ми перебуватимемо разом у цій кімнаті від 8.30 до 8.45. Далі, як вам, напевно, відомо, ви повертаєтесь знову сюди на другий урок, і я викладатиму вам англійську мову.

Хлопці, як один, підвели голови, і Рік прочитав у їхніх очах подив. Він збагнув, що досі не познайомив дітей з розкладом. Вони не знали, що він учитиме їх англійської мови, а він підніс цю новину, мабуть, у найгірший можливий спосіб.

Рятуючи становище, Рік лагідно усміхнувся:

— Так, — сказав він. — Я буду вашим учителем англійської мови, і я певен, справи в нас підуть чудово. — Він зробив паузу. — Зараз я познайомлю вас із розкладом, а ви далі заповнюйте картки. Між нами кажучи, цього року ви маєте дуже добрий розклад. — Рік витяг з портфеля картки з розкладом і швидко розподілив їх між хлопцями. — Ви всі знаєте, що запізнюватись не можна, — сказав Рік. — Коли ви спізнитесь хоч на хвилину, одразу йдіть до канцелярії по дозвіл бути на уроці. Я не маю наміру вислуховувати сентиментів про причини вашої відсутності. Це можете розповідати в канцелярії.

— Гей, а який наш клас? — запитав один з хлопців.

— Двадцять сьомий, — відповів Рік. — Тільки ніяких вигуків з місця.

Він обернувся спиною до хлопців і знову написав цифру «27» на дошці, пригадавши водночас давнє правило професійної школи, яке застерігало: «Ніколи не обертайся спиною до класу».

Проте зараз Рік був, безперечно, господарем становища і не бачив причин уже демонструвати свою недовіру. Він поклав на місце крейду й сказав:

— Давер, на вас покладається обов'язок стежити, щоб кожного ранку перед уроками клас було провітрено.

— Гаразд, сер, — шанобливо відповів Давер. Рік трохи здивувався, хоч і був страшенно задоволений. Він згадав, як щось подібне радили ще в коледжі — давати «важким» учням доручення: відкрити вікна, помити класну дошку й губку, щось принести. Проте, здавалося, Давер не належав до «важких» учнів і, можливо, Рік помилився, доручивши йому вікна. Далі Рік пригадав, що кожного ранку хтось мусить відносити до канцелярії список відсутніх, і вирішив, що Суліван, його добрий приятель у кінці класу, ідеальна людина, як на цю роботу.

— А ви, Суліван, — сказав він, дивлячись просто на хлопця, — будете щоранку відносити класний журнал униз.

— Безперечно, — промовив, усміхаючись, Суліван, наче почув надзвичайно приємну новину.

Поведінка Сулівана трохи спантеличила Ріка, але він постарався не показати цього. Звернувшись до білявого хлопця з третього ряду, Рік сказав:

— Зберіть, будь ласка, картки.

— Аякже, вчитлю, — відповів хлопець. Він підвівся і рушив поміж рядами, заклопотано збираючи картки.

— Як ваше прізвище? — запитав його Рік.

— Моє?

Оте «моє?» трохи роздратувало Ріка, бо він не знав, що то була стандартна відповідь в середній ремісничій, де учні завжди вважали себе винними, навіть бувши зовсім непричетні до будь-якого порушення дисципліни.

— Так, — сказав Рік. — Ваше.

— Фостер, учитлю.

— Містер Дедієр, — додав Рік.

— О, так. Аякже.

— Не гайтеся з цими картками, Фостер.

— Аякже, вчитлю.

Рік суворо глянув на хлопця.

— Мені набридло нагадувати про одне й те саме, — сказав він. — Хто ще раз назве мене «вчитль», сидітиме тут до четвертої години. Затямте це.

Хлопці похмуро слідкували за ним; мур ворожості зненацька постав між столом Рікà і їхніми партами. Рік відчув цей мур, і йому хотілося сказати щось таке, що розбило б цю відчуженість. Проте, хоч би там як, а він мусить відучити їх від оцього «вчитля»! І Рік залишився по другий бік муру й відповідав хлопцям суворим поглядом.

Зненацька двері відчинились, і в кімнату просунув голову худорлявий хлопець з розкуйовдженою кучмою каштанового волосся.

— Містер Дедієр? — запитав він.

— Так.

Хлопець прослизнув у кімнату, моторно підійшов до вчителя і передав йому аркуш паперу.

— Повідомлення з канцелярії, — сказав він.

— Дякую.

— Будь ласка, — відповів хлопець, одразу ж повернувши назад до дверей.

Рік був уражений діловитістю хлопця, його вихованістю. Хлопець ступив у коридор, а потім знову просунув голову в клас. Він вишкірив зуби і звернувся до хлопця спереду:

— Гей, Чарлі, як тобі подобається містер Дедді-ой?

Він грюкнув дверима й утік раніше, ніж Рік повністю осягнув зміст його слів. Хтось у задніх рядах уже замурмотів: «Дедді-ой, Дедді-ой», — і Рік гнівно повернувся до класу.

— Ну, годі! — гримнув він.

Обличчя хлопців спохмурніли, очі опустились додолу. Рік суворо дивився на них якийсь час, а далі перевів погляд на повідомлення з канцелярії. В ньому мовилось, що дзвінок о 10.30 звістуватиме початок третього, а не четвертого уроку, як передбачалось раніше. Вчитель має дати класові вказівку після дзвінка негайно перейти до кімнати, де відбуватиметься третій урок, незважаючи на будь-які попередні інструкції.

Рік відчув, як раптом запала тиша, і зрозумів, що хлопці хочуть дізнатися про зміст цього папірця з канцелярії. Він глянув на годинник. Чверть на одинадцяту.

— Через п'ятнадцять хвилин буде дзвінок, — сказав Рік. — Він сповістить про початок третього уроку. Після дзвінка з цієї кімнати ви підете прямо туди, де відбуватиметься третій урок, ясно?

Хлопці почали обговорювати між собою новину, заглядаючи в розклад уроків, де вказувалось, що третім уроком будуть «Основи громадянського права».

— Таким чином, звідси ви йдете на «Основи громадянського права», — повторив Рік, для певності ще раз заглянувши в розклад, і додав тоном невимушеної розмови: — Нам треба поквапитись, якщо ми хочемо ще до кінця уроку знати свої постійні місця в класі.

Він розгорнув класний журнал й почав викликати хлопців за абеткою і садовити їх одного за одним. Дехто ремствував, коли доводилось розлучатися з вірними приятелями, та Рік ігнорував ці скарги. Саме коли він заходився розкладати в журналі картки, пролунав дзвінок. Рік швидко підвівся.

— Ідіть зараз у клас, де буде ваш третій урок. Пам'ятайте, «Основи громадянського права», кімната 411. — І усміхнувся: — Побачимось завтра вранці.

Частина хлопців уже виходила низкою в коридор, затримуючись по той бік відчинених дверей. Рік почув, як хтось гукнув: — «То ще хто кого побачить, Дедді-ой». Проте, коли він обернувся до дверей, там нікого не було. Рік глибоко зітхнув і, в той час як решта учнів покидала кімнату, заглянув до свого власного розкладу. «Чергування в коридорі», далі — «сніданок».

На чергуванні Рік ще не зробився героєм. Заскочити до вбиральні і вигнати звідти малолітніх курців — то ще не героїзм. Так само, як і охорона мармурових сходів, навіть коли б він був на розкішному білому коні. Рік просто робив те, що мусить робити учитель професійної школи, звертаючи увагу на всілякі надокучливі дрібниці, які іноді доводять вчителя до найближчої божевільні.

Так, Рік усе ще не вчинив нічого героїчного, він усе ще не сподівався неприємностей і зовсім не пнувся в герої.

Рік міг би зробитися героєм на п'ятому уроці, на англійській мові у п'ятикласників. Було б тільки бажання, а нагода траплялася не раз. Але став він героєм значно пізніше, аж у кінці дня.

Якби після п'ятого уроку він пішов до вчительського буфету, то зміг би уникнути лаврів героя. Та він не пішов до буфету. Натомість Рік вирішив вийти надвір трохи прогулятися. Він не знав, що вчителям не дозволяється залишати школу під час «вікон». В обідню перерву, право на яку дарував сам господь бог, вчитель може робити все, що завгодно, однак під час «вікна» він на всяк випадок мусить бути напо-

хваті. Але Рік, не знаючи ні технічного, ні юридичного боку цієї справи, вирішив вийти надвір, а пізніше повернутися якраз на сьомий урок. Зовсім випадково, просто через те, що йому не хотілось іти пішки, він зупинився біля ліфту і подзвонив.

Коли б ліфт прибув на виклик, Рік також, можливо, не став би героєм. На біду, ліфт саме застряг на п'ятому поверсі, завантажений стосами книг з всесвітньої історії, і мав там простояти більшу частину шостого уроку. Рік ще тричі терпляче натискав на кнопку. Та побачивши, що покажчик поверхів відмовляється зсунути з цифри «п'ять», він знизав плечима і рушив до сходів.

У Північній ремісничій сходи поділялись на дві секції, одна з яких вела нагору, а друга — донизу. Рік уже мало не рушив униз першими, які йому трапились, сходами, коли раптом побачив напис «угору». Його пойняло дивне відчуття — що оце можна робити, а оце ні, і в ту мить він навіть не подумав спускатися сходами з лаконічним написом «угору». Він відступив назад і підійшов до тієї секції сходів, що вела вниз.

І тут він зробився героєм.

Сонячне світло, що струмувало крізь запнуте сіткою вікно, на кілька секунд осліпило Ріка. А тоді праворуч од вікна він спостеріг рухливу пляму. Рік примружив проти сонця очі, і пляма перетворилася на дві постаті. Рік ішов усе ще поволі, тримаючи в руці портфель. Нараз він збагнув, що ті двоє борються, і в нього майнула думка, що то бійка між двома хлопцями. А далі постаті набрали виразної форми, і Рік, випустивши портфель, стрімголов кинувся вперед.

Боролися високий хлопець у безрукавці й простих робочих штанях років сімнадцяти і нова вчителька англійської мови міс Гемонд. Затисши одною рукою їй рота, а другою охопивши стан, хлопець заламував міс Гемонд під стіну.

— Стій! — закричав Рік.

Хлопець рвучко озирнувся, зсунувшись набік від міс Гемонд, і Рік побачив пошматовану жакетку і роздерті блузку та ліфчик. «О боже, — у нестямі подумав Рік, — це ж її перса!» — а рука його вже хапала хлопця за плече й повертала до себе.

Страх і паніка змішалися на хлопцевім обличчі. До дідька! Оце так вскочив у халепу! Він сподівався, що на порожніх сходах усе буде зроблено швидко. Він роздумував над цим ще зранку, відтоді як в актовій залі побачив ноги міс Гемонд. Потому він хотів залякати її, погрожуючи розправою, коли вона не мовчатиме про те, що трапилось. А вийшло зовсім інакше. Його застукали на гарячому, бо втрутився цей підлий виродок і сплутав усі карти.

Міс Гемонд — що рот її зараз був вільний — зняла вереск. Якби не це, він, мабуть, не вдарив би хлопця, але вереск загострив ситуацію, і, повернувши хлопця, Рік розмахнувся кулаком і з такою силою затопив хлопцеві в обличчя, що аж йому самому занило в суглобі плеча. Хлопець відлетів на радіатор, а міс Гемонд залементувала знову, склавши перед себе руки, щоб заховати рожево-білі перса.

— Ти, паскудо, — захарчав хлопець. Рік ударив його знову, цим разом рот хлопцеві заюшила кров. Міс Гемонд усе лементувала, і сходи враз виповнили вчителі та класні старости. Рік міцно тримав хлопця, заломивши йому руку за спину.

— Що сталося? — запитав хтось, і міс Гемонд пробелькотіла, захлинаючись плачем:

— Жакет, що-небудь, жакет...

Один учитель схопив закривавленого хлопця, а Рік здер із себе піджак і дав міс Гемонд. Вона миттю закуталась у нього, все ще плачучи, волосся її розкуйовдилося, руки тремтіли. Піджак був на неї великий, але вона вдячно притисла його до грудей, щоки їй пашіли від збудження. Рік глянув на неї знову — на тонкі риси обличчя й пишне тіло, що проступало крізь його піджак. Він глянув на неї і відразу ж відчув себе страшенно збентеженим. Відчуваючи, що вона також збентежена, Рік раптом зненавидів напасника. Зненавидів лютою ненавистю, а в очах йому стояли незаймані перса міс Гемонд. Це були юні перса, тверді, з правильними і великими пипками. Рік грубо схопив хлопця й гукнув:

— Ходімо, містере! Вас хоче бачити директор.

Спритніші з учителів одразу збагнули ситуацію і вже спроваджували звідси класних старост. З'явилася Марта Райлі, яка перед цим мала урок математики на третьому поверсі, і почала заспокоювати міс Гемонд, обіймаючи її пухкими руками й квокчучи наче курка. Вона повела дівчину до жіночого туалету, і Рік збентежено дивився їм услід.

Вчителі почали обговорювати подію, і під гул голосів Рік спровадив хлопця вниз до кабінету директора. Він вислухав усе, що сказав директор, вислухав директорів вирок: «Ми подбаємо про тебе, красунчику. Ми справді подбаємо про тебе». Він написав рапорт й підписався під ним, і розповів усю історію щонайменше разів десять, поки дзвінок проголосив початок сьомого уроку.

На урок Рік прийшов збуджений, ні на що інше не лишалося місця. Коли все це ста-

лося, збуджуватись було ніколи, бо все відбувалося надто швидко. А зараз у ньому нуртувала збудженість і, звертаючись до класу, він знов і знов думав про той випадок, перебирав деталі, переживаючи їх ще і ще раз. Згодом Рік ніяк не міг пригадати, про що він тоді говорив учням. Ті останні два уроки для нього учні наче не існували.

І вже зовсім Рік не знав, що його героїчний вчинок, чутки про який поширились по школі, наче пожежа степом, був, на думку учнів Північної ремісничої, ніщо інше, як наймерзотніша, найпідступніша підлота.

4

Тільки в четвер першого тижня навчального року Рік глянув на цю подію ніби збоку і спробував оцінити своє нове становище в школі. Це було справді нове становище, і навіть найповерховіший спостерігач не заперечив би цього факту. Річард Дедієр, який з'явився внаслідок брудної історії згвалтування, був зовсім не той Річард Дедієр, який прямував на незаконну прогулянку за межами школи під час «вікна».

Усі діти знали, що Рік перешкодив згвалтуванню, і знали, як перешкодив: затопивши здоровенному хлопцеві в пику. Навряд чи хто з учнів бачив напасника після того, як Рік розквасив йому губи. Але все ж знайшлися й такі, і кількість пролитої крові зростала з кожним переказом цієї гидкої історії. Розповідь обійшла всю школу, і останній варіант її був такий: хлопця, котрий намагався згвалтувати міс Гемонд, відвезли до лікарні з перебитим носом, без половини зубів, з проломаною головою та струсом мозку.

Отже, хлопці мовчки прицінювалися до Ріка. Рік був тепер наче славетний розбійник, що вступає у незнайоме місто. Слава його йшла перед ним, та очі, звернені на нього, не випромінювали захоплення, вони оцінювали. Очі ці ніби очікували, очікували слушної нагоди.

Спершу насильник зоставався чимось безликим, голим символом у морі чуток. Та містер Смол змінив усю картину, коли в середу зібрав учнів.

Велетенська Смолова постать справила на дітей майже таке ж сильне враження, як і Ріків раптовий зліт до слави. Чорт забирай, та ж, мабуть, у школі збираються проводити зовсім нову політику! Спочатку — клятий учитель англійської мови, що взяв собі за звичку лупцювати дітей на сходах, а тепер — директор з поставою борця. Куди ж це, до біса, котиться Північна ремісничa? Між дітьми уже поширився поголос, що директор перейшов до них з Бруклінської автоматичної, і новину цю вони сприйняли без особливого ентузіазму. Поголос додавав, що шрам на обличчі Смола — від ножового удару, і що він вирвав ножа з рук хлопця і простромив ним горло бідоласі.

Недобрі це були вісті...

А Смол заспівав учням звичайної пісні про реформи, тієї, яку тягнуть усі нові погоничі. Але в його устах вона звучала всерйоз. Власне, вона звучала так, наче він кидав виклик усім, хто б наважився взяти під сумнів серйозність його слів. Це було аж ніяк не добре. Це було зле. Де ж можна сподіватись на що-небудь приємне в школі, коли ви маєте такого типа за директора! Де ж можна сподіватись навчитись там чого-небудь?!

Далі Смол перейшов до спроби згвалтувати. Він притишив голос, і діти, що сиділи попереду, побачили, що він також звузив очі і стис губи.

— В перший день навчання ми тут мали ганебний випадок, — сказав він. І до того всі діти сиділи тихо, але зараз, здавалося, тиша в залі ще поглибилась, неначе всі раптом затамували віддих. Рік, що сидів зі своїми учнями в кінці зали, на повні груди втягнув у себе повітря. Голови вже почали обертатися, спочатку їх було кілька, а потім це поповзло по рядах, побігло переповненою залою, як спалах нафти. Голови обертались у двох напрямках, неначе дві протилежні течії вітру гнали те полум'я: половина учнів повернулася туди, де сидів Рік, а друга — обкрутнулася глянути на міс Гемонд.

— Один з наших хлопців вирішив, що він на вулиці, — казав Смол, ігноруючи повернені голови й витягнені шиї. — Його прізвище — Дуглас Мюррей.

Отже тепер відомо. Дуглас Мюррей. Тут були хлопці, що знали Мюррея, хлопці, яким він подобався, і раптом уся історія із гвалтуванням набрала дуже особистого забарвлення. Коли це трапилося з Мюрреєм, котрий був такий самий хлопець, як і всі інші, де певність, що це не може трапитись із кожним? Маючи такого виродка, як Дедієр, що здіймає галас за кожну дрібницю, і такого настиру, як Смол, що дозволяє це свинство, можна бути певним, що далі всіх чекає виправна школа. Діти нахилились уперед, всю свою увагу спрямувавши на Смола. Це були не жарти. Це ж зачіпало життєві інтереси всіх!

— Один з наших учителів не дав ганебному випадкові перерости в катастрофу, — вів далі Смол, чомусь нехтуючи тим фак-

том, що кожен хлопець у залі знав: «випадок» — це була спроба згвалтувати. — Дуглас Мюррей, мабуть, пожалкує, що переступив норми поведінки. Проти нього порушено кримінальну справу. Я гадаю, ви всі знаєте, що це означає.

Еге ж, вони всі знали. Вони всі знали, що це не виправна школа. Вони розважили в думці, скільки це років Мюррею, і вирішили, що тут, у кожному разі, пахне в'язницею. І все через те, що бідолашний пацан спробував скуштувати трошки насолоди. І все через те, що втрутився Дедієр, геройства, бач, йому закортіло.

— Я розповідаю вам цю історію, — провадив Смол, — щоб ви зрозуміли одну важливу річ. — Він зупинився, а далі заревів: — Я не потерплю ніяких дурниць у моїй школі, ясно? — Діти, всі як один, затамували віддих, а Смолів голос стих майже до шепоту: — Абсолютно ніяких дурниць. Ні від кого. Ніколи. Ми дали раду Дугласові Мюррею і дамо раду кожному бешкетникові. Затямте це собі, хлопці.

Увесь четвер Рік ходив переможцем. На перших трьох уроках він не мав жодних неприємностей, хоч і відчував, як по той бік його столу клекотіло обурення. Він намагався не зважати на те обурення й залізним кулаком і далі стискав класи, не забуваючи ні на хвилину, що він — герой, переможець. Рік почав розглядати свою участь у тій маленькій драмі тепер уже з позитивного боку. Він не заперечуватиме, коли кожний учень буде його боятися, він навіть не заперечуватиме, коли вони його ненавидітимуть. Рік тут для того, щоб їх учити, а оскільки головний клопіт учителя професійної школи — щоб тебе слухали, він навіть був вдячний за той мур мовчання, що постав перед ним. Діти, він це усвідомлював, застосували проти нього щось на зразок пасивного опору, але їхня гандійська філософія лише грала йому на руку. Рік вів свої уроки вміло й методично.

Коли він увійшов до 55—206, в гурті хлопців точилася розмова, але тільки він рушив до столу, вони одразу ж розсілися і вп'ялися в нього очима. Міллер, підвівши брови, невідступно дивився на Ріка. В кімнаті панувала мертва тиша. «Добре,—подумав Рік.— Так воно й має бути». Він розгорнув журнал і швидко перевірив кого нема. Вест, він це задоволено відзначив, був відсутній. Це теж добре. Він матиме змогу зосередити всю свою увагу на Міллерові.

Рік поліз у портфель і витяг книжку в синій палітурці під назвою: «Перехідні елементи в англійській мові».

— Сьогодні мені хотілося б визначити ваші найбільш поширені граматичні помилки. Тоді ми зможемо розпланувати нашу роботу так, щоб протягом навчального року позбутися цих помилок.

Він говорив це байдужим тоном, і діти також байдуже дивились на нього, ніяк не виказуючи свого ставлення до цього проекту.

— Анторо, — сказав Рік, — дістаньте, будь ласка, з тієї стінної шафи книжки і розподіліть їх між учнів.

Анторо мовчки підвівся. Це був вродливий хлопець з рудувато-каштановим волоссям і карими очима. Він вийшов наперед кімнати, узяв ключа, якого простяг йому Рік, а потім повернув назад, до стінної шафи, і відімкнув її.

— Ви б допомогли йому, Белазі, — сказав Рік.

Не вимовивши, як і Анторо, ні слова, Белазі підвівся, швидко пройшов у кінець кімнати і заходився розносити сині книжки, залишаючи на кожній парті по одній. Анторо зайшов з другого боку, і за яких півхвилини книжки було розподілено. Анторо віддав ключа Рікові, і обидва хлопці повернулись на свої місця.

— Відкриємо сторінку першу, — промовив Рік і зупинився, стежачи за хлопцями, що рухались наче автомати і шелестіли сторінками, гортаючи книжки. — Сторінку першу, — повторив Рік. — Всі знайшли? Заголовок — «Вправи». Тепер погляньте на параграф «А». В ньому говориться: «Виберіть з дужок правильно слово або слова до даного речення». Всі знайшли, де це?

Клас не відповів ні слова. Рік трохи спохмурнів і повів далі:

— Тут є приклад, як це треба виконувати. — Він помовчав, а тоді голосно прочитав: — Приклад: «Він (зробила, зробив) те, що казав». Правильна відповідь — зробив. Усі зрозуміли? У цьому першому параграфі тридцять п'ять речень, для нас це більш, ніж досить. Я буду вас викликати, а ви читатимете речення одне по одному. Не бійтеся зробити помилку. Коли я знатиму ваші слабкі місця, я зможу їх ліквідувати. Ясно?

Клас мовчав. Хлопці очікувально позирали поверх своїх підручників, але ніхто не прохопився жодним словом.

— Гаразд, — сказав Рік. — Будь ласка, перше речення, Міллер.

Міллер ворухнувся підвестись, але Рік хутко додав:

— Це, хлопці, можна сидячи.

Міллер знову зручно вмостився на своєму місці і почав вивчати перше речення. Правду кажучи, Рік не чекав від цієї перевірки якихось особливих труднощів. Перед ним були п'ятикласники, а переважну більшість цього матеріалу втокмачували їм у голови ще з першого класу. Перше речення було

таке: «Генрі (не, ні) написав відповіді на мого листа». Рік пробіг речення і глянув на Міллера:

— Ну, Міллер, що ви скажете?

Міллер завагався лише на якусь мить, а тоді прочитав:

— Генрі ні написав відповіді на мого листа.

Рік уважно подивився на Міллера, далі перевів погляд на клас. Якийсь вогник жевріє у них в очах, проте ніхто не озвався. Тиша була напружена, майже гнітюча.

— Неправильно, — сказав Рік. — Тут має бути: «Генрі не написав відповіді». Ну, гаразд. Я хочу знати, в чому ви помиляєтесь. Будь ласка, наступне речення, Картер.

Картер, рудий здоровань, подивився на друге речення у вправі. «Якби я був (них, ним), я б не сказав цього».

— Якби я був них, — швидко вимовив Картер, — я б не сказав цього.

Рік посміхнувся:

— Ну, якби я був вами, я б теж не сказав цього. Правильно буде «ним».

Щось відбувалося там у класі, але що саме — Рік ще не зрозумів. В очах у хлопців світилося збудження, вони насилу його стримували. Тільки Міллерове обличчя було байдужне і безвиразне.

— Анторо, будь ласка, наступне речення, — сказав Рік. Він тим часом занотовував щось у себе в підручнику, щиро сподіваючись скористатися цим на подальших уроках граматики. Рік глянув на третє речення. «Це був не хто інший, як (її, вона)».

— Це був не хто інший, як її, — швидко промовив Анторо.

— Неправильно, — сказав Рік. — Відповідь буде «вона». Леві, наступне речення.

Скоро назвали його прізвище, Леві одразу ж прочитав:

— Джордж сильно шпурнула м'яч.

— Шпурнула м'яч? — перепитав Рік, зводячи догори брови. — Шпурнула? Ну ж бо, Леві, ви чудово знаєте, що треба «шпурнув».

Леві не відповів ні слова. Він холодним поглядом міряв Ріка.

— Белазі, — уривчасто сказав Рік. — Наступне речення.

— Говорили саме їх, — прочитав Белазі.

Рік тепер зрозумів їхню гру. Зрозумів, але був безсилий чимось протидіяти. Безсумнівно, почав Міллер, а інші підхопили, мабуть, інстинктивно. Отож Рік тепер і не знатиме, чи вони справді роблять помилки, чи зумисне, знаючи правильну відповідь. «Ні—не» вони таки можуть сплутати, але ніхто з них не скаже «шпурнула» замість «шпурнув».

— З цими реченнями у нас не так уже й блискуче, правда? — запитав Рік.

Клас мовчав.

«О-кей, — подумав Рік, — гру можна вести й по обидва боки цього клятого муру. Коли нам закортіло штукарства, то хай же всі будуть тут штукарями».

— Оскільки ми в класі переглянули усі ці речення, і оскільки я дав вам правильну відповідь у кожному випадку, домашнє завдання сьогодні буде дуже просте, — сказав він.

— Домашнє?.. — почав один з хлопців, і Міллер одразу ж докірливо обернувся до нього. «За...» вихопилось у нього, перше ніж він схаменувся, так і не доказавши «...ткни пельку», бо, очевидно, збагнув, що закінчене речення було б занадто зухвале.

Але Рік тепер знав, у чому справа, і клас відчув це. Лише на превелику силу хлопці мовчали й далі. Рік з подивом дивився на них, бо ж то один Міллер, і більше ніхто, затис у кулаці волю своїх товаришів. Рік зі свого місця стежив за цією боротьбою, спостерігав, як протест хлопців, наче пісок, затиснутий у жмені, поволі просочується між пальців Міллера. Одна річ — розігрувати нового шмаркача вчителя, але коли той вчитель починає глушити по голові домашніми завданнями — це вже зовсім інше, це вже не жарти. Рік посміхнувся, здогадуючись про цей конфлікт і прагнучи довести свою битву до переможного кінця.

— Авжеж, домашнє завдання,— сказав він. — А оскільки я не хочу, щоб ви брали ці підручники додому, ви можете ось зараз переписати в свої зошити всі тридцять п'ять речень.

— Отуди к бісу! — вигукнув Картер. З його вибуху й почалося. Обличчя Картера було аж бліде від люті, а блиск його рудої голови додавав цьому обуренню мальовничих барв.

Де ла Круз, блідий худорлявий хлопчина, закричав якимсь писклявим голосом:

— Домашнє завдання? Звідкіля взялись на нашу голову ці...

— Ще й тижня не минуло, як почалося навчання!..

— Хай йому чорт! А ще базікають про експлуататорів!...

— Мені ж після школи треба на роботу, вчитлю!

— Годі! — загримів Рік. Він зціпив зуби, потім спокійно сказав: — Зараз же починайте переписувати речення. Це домашнє завдання розглядатиметься як контрольна робота, і від того, як ви його виконаєте, можливо, значною мірою залежатиме, чи перейдете ви в наступний клас.

Повстання закінчилось так само раптово, як і почалося. Міллер холодно посміхнувся до своїх товаришів: мовляв, якими бевзями були вони, коли надумали протестувати. Однаково нічого не добилися, до того ж учи-

тель ще й поглумився з них. Ніби знічев'я, Міллер ударом пальця розкрив зошита; інші хлопці зробили так само. Рік слідкував, як вони переписували речення.

— Раджу не пропускати жодного, — сказав він, втішаючись своєю перемогою. — Оцінки за контрольну роботу будуть виставлені з урахуванням усіх тридцяти п'яти речень.

Цим разом клас мовчав. Вони, певно, вже освоїли метод боротьби за Міллером-Ганді. Тепер вони будуть німі, як каміння, влютоване вапняним розчином у міцний мур фортеці. Рік сидів за столом і слідкував, як ретельно переписують вони речення. Його перемога, коли її взагалі можна вважати за перемогу, була облудна. І якщо не зважати на ту коротку мить піднесення, пережиту ним, коли вони, нарешті, схилились перед його волею, Рік не відчував справжньої радості.

Тиша, що стояла в класі, була чимось майже матеріальним. Рікові хотілось простягти руку і помацати її пальцем. Чути було, як скрипіли пера, видніли маківки хлопчачих голів над розкритими зошитами. «Що за чортівня діється в тих головах?» — чудувався Рік.

Мабуть, там нема нічого. Нуль. Абсолютний вакуум. Саме робота для вакуумного пилосмока. «Сміхота, — подумав він, — яку ж гру ми придумаємо далі?» Звичайно, мовчання можна досить легко зламати. Просто вразити їх чимось надзвичайним, от і все. Це однаково, як дати інсулін шизофренікові. Тепер обережно, сер, спокійненько. Ой! Вибачте, лікарю, але де поділася моя черепна коробка? Я певен, що вона в мене була, коли я сюди прийшов.

Шок завжди вплине, так чи інак. Вилікує або вб'є.

А втім шок теж має певні межі, як сталося оце сьогодні, коли він несподівано дав їм домашнє завдання. Шок може порушити їхню мовчанку, але як тільки шок минає, мовчанка повертається, а згадка про шок ще посилює грізність тієї мовчанки. Зачароване коло. Ясна річ, любий Уотсон.

Отож, любий Уотсон, що ж саме ви пропонуєте? Дозволити мовчанці, наче густому лондонському туманові, приспати будь-яку діяльність? Чи, може, будемо коли-не-коли розвіювати цей туман, знаючи, що потім він усе одно заляже? Ну, любий Уотсон, що це з вами, друже? Нічого не відповідаєте? Нічого не пропонуєте? Нічого? Добрий з вас порадник, ніде правди діти.

Чи, може, нам треба лікувати не симптоми, а саму хворобу? Коли так, то що ж це за хвороба? Обурення, звичайно. Їм не сподобалось, що він перешкодив гвалтуванню. Ну, йому теж це не дуже сподобалось, отже, тут вони квити. Поліомієліт, як на те пішло, теж не дуже люблять, але кожен визнає, що це хвороба. Не можна нехтувати чим-небудь лише через те, що воно вам не подобається.

А те, що він перешкодив гвалтуванню, — ну, тут нічого не поробиш. Це вже історія, давня і мертва, і Джордж Кац, викладач суспільствознавства, можливо, колись прочитає блискучий курс «Піднесення і занепад Річарда Дедієра».

Але, як і при кожній хворобі, можна ізолювати мікроб, або принаймні, його носія. Він знає, хто носій мікроба у цій палаті. Міллер, Грегорі!

«Це звучить, як ім'я кінозірки», — подумав Рік. Тільки я і ви, Уотсон знаємо, що це він є носієм мікроба. То зробимо операцію? — Так, зробимо. Скальпель, будь ласка. Губку. Нитку для зашивання рани. Бинт...

Пролунав дзвінок.

— Все, — сказав Рік. — Підручники передайте на передні столи. Белазі й Анторо, зберіть їх, будь ласка, і заховайте в шафу. Коли ми завтра зустрінемося знову, ваше домашнє завдання мусить бути виконане.— Він помовчав трохи. — Міллер, я хотів би з вами побалакати. Зачекайте мене, будь ласка.

Анторо й Белазі заходилися збирати підручники, а потік учнів мовчки поплив із класу. Рік дав Анторо ключа, і поки той складав книжки, Міллер стояв біля вчителевого столу. Коли Анторо й Белазі вийшли, Рік глянув Міллерові просто у вічі.

— Що ви скажете, Міллер? — запитав він. Міллер не посміхнувся. Обличчя його було абсолютно спокійне. Він незворушно глянув на вчителя і перепитав:

— Про віщо, начальнику?

— Сьогодні ви верховодили учнями, — заявив Рік. — Але ви їх вели не туди, куди слід. Чому?

— А може, вам слід би було глядіти своїх власних справ, начальнику? Мало кому з хлопців сподобалось те, що сталося з Дугласом Мюрреєм.

— Це не моя провина, Міллер, — серйозно сказав Рік. — Ви повинні це знати. На моєму місці ви зробили б те саме.

— Невже? Очевидно, ви погано знаєте мене, начальнику.

— Ви сердитесь, тому що я втрутився, так?

— Мюррея замкнуть у в'язницю, ви це знаєте?

— Я його не притягав до судової відповідальності.

— Ні?

— Ні.

— Ви просто невинні, мов янгол, — сказав Міллер. — А чи знаєте ви один маленький віршик, га? — нараз запитав він.

— Який віршик?

Міллер посміхнувся:

Вітер віє, день тьмяніє,
Заступає все імла...

— Не розумію, до чого це? — поволі відказав Рік.

— Ви не розумієте, га? Та до того ж бо, начальнику, що саме починає трохи прояснюватися. Мені тепер навіть добре видно.

— Ви таки ватажок класу, — мало не розпачливо сказав Рік.

— Клас тепер у моїх руках, — погодився Міллер. — То я, мабуть, піду, начальнику.

Біля дверей він завагався — певно, хотів додати щось іще. А тоді посміхнувся, знизав плечима і залишив Ріка за столом віч-навіч з його порожнім уроком — «вікном».

5

Наступного дня, о 3.45 пополудні Рік був так само втомлений і, здається, так само прагнув додому. Коли після останнього уроку учні розійшлися, він, утупившись очима в порожні парти, довго й непорушно сидів за столом.

Змова мовчання тривала. Вона досягла страхітливих розмірів. Рік уперто боровся з нею, але це була боротьба тільки з його боку, у цій війні він був змушений наступати, тоді як усі його учні відгородилися мовчанкою і тільки спостерігали.

А зараз Рік смакував іншу, природну, мовчанку порожньої кімнати. Це була приємна мовчанка. Він сидів за столом, а вона вирувала навкруг, наче тепла течія тропічного озера. Нарешті він підвівся і почав складати свої речі в портфель. Сьогодні — п'ятниця, кінець робочого тижня. Поспішати нема куди. Завтра — субота, післязавтра — неділя, а до понеділка він що-небудь придумає.

Рік рухався поволі, не кваплячись. Він почував себе як той чоловік, що перестав битися головою об кам'яний мур і тепер неймовірно радий, що біль щез.

Коли Джош Едвардс просунув голову в клас, Рік не заперечував проти вторгнення. Джош був дорослий. З ним можна побалакати.

— Заходьте, — сказав Рік.

Джош усміхнувся. Скельця його окулярів відбили промені надвечірнього сонця, що падали крізь вікна, і нестерпний блиск різонув Рікові очі. Джош увійшов до кімнати і плюхнувся на найближчу лавку, закинувши ноги на парту.

— Ну, колего, — сказав він, — я тільки що теплий.

— Важкий день, га? — зауважив Рік, закриваючи портфель. Джош тяжко зітхнув:

— Як казав мій любий татусь, коли лущив горіхи — «це не так просто, як здається».

— Не просто, — погодився, усміхаючись, Рік. — Це безсумнівно, безперечно, до чортиків ясно, що не просто.

— А чи не випити нам пива? — раптом запитав Джош, скинувши ноги з парти, і так рвучко випростався, що мало не підскочив. Рік усе не міг надивуватись, скільки в нього енергії. Цього тижня він не раз бачив Джоша після важких уроків. Вони звичайно здибалися в коридорі або в учительському туалеті, куди забігали між уроками викурити сигарету. А за три-чотири хвилини поспішали назад у класи, щоб встигнути на нову хвилю штурму. На початку цих коротких зустрічей Джош завжди здавався виснаженим, він ледве з ніг не падав. Але скоро він рушав на наступний свій урок, як бадьорість у ньому воскресала. Він був наче гандбольний м'яч, що, вдарившись об землю, ще вище злітає в повітря.

— Я не знаю, — промовив Рік. — Пиво...

— Я ставлю, — заявив Джош. — Ну бо, хлопче, сьогодні ж п'ятниця. — Він помовчав, а тоді проспівав: — «Ні книжок, ні олівців, нічого...»

— Ходімо, — раптом погодився Рік. — Я тільки візьму плаща. Він підійшов до стінної шафи в кінці кімнати, відчинив її і кинув через плече: — І я мушу подзвонити дружині, сказати, що я трохи затримаюсь.

Джош повагом кивнув головою:

— Обов'язок передусім.

Вони разом вийшли з кімнати і, коли Рік замкнув її, спустилися вниз. Край шкільного подвір'я стояв гурт хлопців. Джош мимохідь глянув на них і зауважив:

— Ніяк не заберуться звідси. Вони тут як дома.

— Еге ж, — сказав Рік.

Вони попростували через подвір'я і, минувши огорожу, вийшли на вулицю.

Рікові прояснило на душі. Якось одразу прояснило. Аж до понеділка він не матиме клопоту з тими хлопцями. До понеділка не буде мертвої мовчанки. Не треба пильнувати кожен свій крок, не треба переходити в наступ. Перспектива випити кілька кухлів пива, хоч він і не бозна-який любитель пива, видалася йому дуже привабливою. У раптовому напливі почуттів він ляснув Джоша по плечу і сказав:

— Братику, який я радий, що тиждень закінчився!

Ця вилазка вже наперед збуджувала його. Він бачив, як вони відчиняють двері, передчував прохолодну сутінь бару, бачив піра-

міду пляшок перед дзеркалом, музичний автомат, що іскриться червоною, жовтогарячою і зеленою фарбами.

— Завернемо в найближчий, о'кей? — сказав Джош. — Пиво всюди однакове.

— Згода, — гаряче підхопив Рік. Він ступав поряд із Джошем і відчував себе щасливим. Йому закортіло запалити люльку. Осінь — саме пора на люльки, і він у глибині душі завжди заздрив тим кремезним молодцям з квадратовими обличчями і неодмінними люльками в зубах, — вони, певно, мають насолоду від тих люльок. Високі житлові будинки темніли проти ясного неба. Це викликало у Ріка почуття затишку й безпеки, наче в солдата, що вартує всередині фортеці. Хай йому чорт, він таки щасливий!

Вони зайшли у перший же бар, що трапився їм по дорозі. У барі сиділо кілька чоловік, дивилися телевізора та пили свої напої. Це було спокійне місце, зігріте сяйвом пляшок, що стояли по той бік прилавку. Рік одразу ж почув себе як дома, скинув плащ і пішов подзвонити Ен, а Джош тим часом замовляв.

Коли він повернувся, то з подивом побачив на стойці мартіні.

— Ти п'єш мартіні? — запитав Джош.

— Так, але я гадав...

— Пиво — це буденна річ. Сто чортів, ми завершили тиждень у Північній ремісничій і досі живі! Це вимагає чогось більшого, ніж пиво.

— Згода, — весело сказав Рік. — Але коли ми п'ємо, то платитимем порівну.

— Я щойно одержав премію по державному страховому полісу, — запевнив Джош. — Ну ж бо, пий.

Рік знизав плечима і стиснув пальцями тендітну ніжку чарки.

— За нашу Північну ремісничу школу малолітніх правопорушників! — виголосив він.

— І за її чарівних школяриків, — додав Джош, урочисто кивнувши головою.

Вони вихилили чарки майже до дна. Мартіні вогнем побігло просто в шлунок, але це було приємне відчуття, і за другим заходом Рік допив решту.

Джош поставив свій келих на стойку й промовив:

— Оце був тиждень, Ріку. Могутній тиждень.

— Ти розчарований? — запитав Рік.

Джош на хвилину наче задумався.

— Сказати правду, ні, — озвався він нарешті. — Ні, не розчарований. Гадаю, діти ще покажуть себе з доброго боку. Це був просто період пристосовування, на мою думку. Я пристосовувався до них і вони до мене...

— Учні вони не зовсім ідеальні...

— Ні, не зовсім, — посміхнувся Джош. Вказівним пальцем він посунув догори окуляри, потер око, потім знову опустив їх на перенісся. — Хоч воно й близько того. Але Ейнштейнів з них не сподівайся...

— Ще? — спитав Рік. Раптом він пригадав, що платить Джош, і докинув: — Слухай, цим разом плачу я. Бо інакше ця випивка мені в горлі стоятиме.

— Пусте, пий собі. У мене зараз повна кишеня грошей, їй-бо, — знову запевнив його Джош.

— Ну, гаразд, — погодився Рік і кивнув барменові: — А він готує добрі коктейлі, цей хлопчина.

— Невже? — промовив Джош. — Я не помітив.

— Справді добрі.

Підійшов бармен, і Рік замовив ще дві порції. Вони сиділи й чекали мовчки, наче не мали більше теми до розмови, доки Джош не скаже свого слова про якість напоїв, що їх готує бармен. Коли принесли мартіні, Рік підняв чарку, але не випив, — чекав, поки Джош розкуштує.

— Так, — сказав Джош. — Смачне. Дуже смачне.

Джош устав і пішов до музичного автомата, на ходу виловивши з кишені двадцять п'ять центів.

Потім випили ще. Слухали пластинку й потрошку попивали з своїх чарок. Від четвертого уроку Рік не мав у роті ні ріски, і вже перші дві чарки ударили йому в голову. Він відчував, що п'яніє. Алкоголь теплом розливався по всьому тілі, туманив голову, але йому було на це начхати.

Бармен стояв тепер поруч — очевидно, зрозумів, що ці хлопці мають намір набратися всерйоз. Рік стежив, як він готує коктейль, а далі звернувся до Джоша:

— Справді добре, еге ж? Я, напевно, вже вихилив три чарки.

— Чотири, — хрипко зауважив Джош. — Та навіщо лічити?

Рік у захваті ляснув рукою по стойці і зареготав, Джош приєднався до нього. Бармен приніс ще дві порції, цікаво зирнув на них, знизав плечима і провів мокрою ганчіркою по стойці, хоч вона була чиста.

Раптом Джош перестав сміятися й серйозно глянув на Ріка:

— Я справді хочу навчати, Ріку, так само, як і ти. То чому ж вони не дають мені це робити? Ось чого я не розумію. Я приходжу до них і намагаюсь навчати, а вони не дають. Якщо людина хоче навчати, треба їй дати таку змогу!

— Ти маєш слушність, — погодився Рік.

— Христу ж дозволили люди навчати! — не вгавав Джош. Його обурення зростало в міру того, як він пив.

— Але ти — не Христос, — промовив Рік з виглядом людини, що зробила надзвичайне відкриття.

— У цій школі навіть Христу було б сутужно, якби він захотів, щоб його слухали, — сказав Джош. Він раптом підвів брови: — О, послухай цю пластинку. Тобі подобається Сара Ваган?

— Я в захваті від Сари Ваган, — сказав Рік.

— О, вона вміє співати,—докинув Джош.— Вона справді вміє! Я казав тобі, що думаю коли-небудь познайомити учнів із своїми пластинками?

— Казав, — хрипко промовив Рік.

— Я таки думаю це зробити. У мене добра колекція, я почав збирати ще в школі. Всі пісеньки раннього Міллера, записи раннього Джеймса. І Чарлі Барнета, коли він був справжнім королем пісні. Ти пам'ятаєш «Концерт для воші»?

— Пам'ятаю, — сказав Рік.

— «У розпач не впадай, від мене прийде звістка, — затягнув Джош жахливим голосом. — І не зважай, що кажуть...»

— Чудова річ, — сказав Рік.

— Еге ж, мотив дай боже. У мене є всі старі пластинки, геть усі. Пам'ятаєш «Блюз для труби»? У мене є.

— Це гарна пластинка, — зауважив Рік.

— Чудова, — хрипко погодився Джош. — А «Роз'їзд Тукседо», пам'ятаєш цю? А «Видно край затоки Шафл»? У мене є всі-всі.

— Стривай, а цю маєш: «Співай, співай, співай»?

— О, звісно, що маю! — вигукнув Джош, розводячи руками. — Аякже. «Співай, співай, співай...»

— Але слухай, Джоше, а що як хлопцям не сподобаються твої пластинки? — раптом спитав Рік і сам здивувався з свого припущення.

— Мої пластинки? — не ймучи віри, перепитав Джош. — О, будь певен, що сподобаються. Пластинки. Їй-бо, це добра ідея, Ріку. До того ж вони в мене як новенькі. Ані подряпини немає на жодній. О, дітям вони сподобаються. — Він усміхнувся. — Я зараз хочу придумати, як пов'язати їх з англійською мовою, оце морока.

— Навіщо сушити собі голову? — запитав Рік. — Просто скажеш, що от сьогодні в нас буде музика, та й по всьому.

— Але мені хочеться якось пов'язати. Нам же рекомендували так робити. — Джош помовчав, відпив з чарки і додав: — Отож я про це й думаю...

— Що? — запитав Рік, чуючи, що йому паморочиться голова. Він тепер пив мартіні механічно, не відчуваючи ніякого смаку, і з кожним ковтком в голові паморочилося більше й більше. — Про що це ти думаєш, Джоше?

— Та все про те, чого нас навчали в коледжі. Отой курс педагогіки! Це ж просто купа кінського лайна!

— Правда, — кивнув головою Рік.

— Свята правда, — притакнув Джош. — Він на мить замовк, уважно розглядаючи свою чарку. Потім почухав потилицю й запитав: — Про віщо це я казав?

— Про курс педагогіки, — відповів Рік і в думці поздоровив себе, що він ще пам'ятає предмет розмови.

— А, так, курс педагогіки...

Рік чекав, що скаже Джош далі, але той, очевидячки, вже висловив усе, що мав на цю тему.

Вони мовчки сиділи, попиваючи свої напої і прислухаючись до тиші, що запала в барі, — автомат, певно, награв уже на двадцять п'ять Джошевих центів. Якийсь хлопчина років вісімнадцяти увійшов до бару, і вони бачили, як автомат біля вхідних дверей видав йому пачку сигарет. Хлопець мимохідь глипнув на Джоша й Ріка і вийшов. Джош провів його поглядом і тоді сказав, неначе щось пригадав:

— Я хочу їх навчати, розумієш? Справді хочу, Ріку.

— То й добре, — зауважив Рік.

— О, я хочу їх навчати. Я занадто довго чекав на це, Ріку, о, як довго! Мені хотілося бути вчителем ще тоді, коли я під стіл ходив пішки. Ніхто не знає, як мені кортіло стати вчителем, Ріку. Інші діти прагнули стати поліцаями чи пожежниками. Але я ні. Я хотів стати вчителем. Завше, скільки себе пам'ятаю. Тільки вчителем і край. І ось тепер я вчитель, а вчитель має навчати, чи не так? Отже, я маю намір... маю намір... навчати. Навіть коли вони не хочуть цього. Людина мусить робити те, Ріку, для чого вона створена.

— І робити якнайкраще, — додав Рік. — Людина, Джоше, мусить добре працювати.

Джош замислено кивнув головою.

— Скажи, Ріку, я — поганий хлопець?

— Ти — добрий хлопець, Джоше. Їй-бо, добрий.

— Так чого ж вони затялись не давати мені вчити?

— Тому що вони погані хлопці, — сказав Рік.

— О ні, не кажи цього.

— Так, — наполягав Рік, — вони погані хлопці.

— Ні, — з п'яною впертістю промовив Джош, — це всі помиляються, коли так кажуть. Вони не погані хлопці. Вони просто неуки.

— Один біс, — сказав Рік.

— Ні, ні, Річі, не кажи так. Ці діти — не погані. Я підкреслюю це. Я підкреслюю це ще

раз, тому, будь ласка, не кажи більше так. Вони просто не знають нічого кращого.

— Вони кепські хлопці, — правив своєї Рік, вчепившись руками в стойку й кліпаючи очима. Він силкувався зосередитись на Джошевих словах, бо відчував, що зараз ідеться про щось дуже важливе для Джоша, а він не хотів показати себе нетактовним.

— Вони добрі хлопці, — сказав Джош. — Так. Такі самі як я, або ти. Добрі хлопці. Але коли вони не одержать освіти, вони стануть поганими, Ріку. Ось чому я мушу навчати їх, ясно? Ти мене розумієш? Яка це несправедливість, що ніхто не хоче їх вчити. Вчителі ж мусять навчати, а особливо таких дітей. Будь ласка, зрозумій мене, Річі.

— Я розумію тебе, Джоше, — сказав Рік, напружуючи всю свою волю, щоб зрозуміти.

— Тоді гаразд. Гаразд. І ти обіцяєш не називати їх поганими хлопцями?

— Згода, — сказав Рік. — Вони просто неуки.

— Це правда, неуки.

— Але погані хлопці теж можуть бути неуки, — не здавався Рік.

— Неуки — це ще не значить погані хлопці. Ти перекидаєш силогізм догори ногами... Ти ж сам знаєш...

— Безумовно, — відповів Рік.

— Отож, кінчаймо це мартіні.

Обоє випили ще по чарці і, нарешті, зібралися виходити.

— Ти як добираєшся додому, Річі? — спитав Джош.

— Автобусом. З Третьої авеню.

— Я проведу тебе до зупинки.

— Добре, — погодився Рік.

Вони вийшли з бару і поринули в темряву вулиці. Уже горіли вуличні ліхтарі, кидаючи на бетон тепле жовтаве світло. Чорне небо було всіяне зорями, а гнані вітром хмари проклали на ньому довгі пурпурові смуги. Рік глянув на небо, його вразила ця чорна глибінь, мерехтіння далеких зірок, він збагнув, що зараз пізніше, ніж він гадав.

— Треба додому, — сказав він. — Я мушу поспішати.

— Гаразд, — погодився Джош.

Вони рука в руку побрели вздовж вулиці.

— Ходім напрямки до Третьої авеню, — сказав Рік.

— Гаразд, — згодився Джош.

Вони повернули у вузький провулок поза універмагом, що стояв на Третій авеню. Одинокий вуличний ліхтар горів аж на протилежному кінці кварталу, сюди його світло зовсім не досягало. Вони рушили провулком і майже одразу почули за собою кроки.

— Хтось наздоганяє нас, — не оглядаючись, промовив Джош.

— Хай собі, — відповів Рік, намагаючись зосередити свої думки на Ен. Він боявся, що вона там хвилюватиметься, але думки його плуталися, алкогольні випари колошкали мозок. Хитаючись, тьопали обоє провулком. Рік однією рукою міцно стискав портфель, другою — чіплявся за Джошеве плече. Вони почули чиїсь кроки, хтось наздоганяв їх. Байдуже підвели голови.

— Гурт підлітків, — сказав Джош.

Їх було троє — хлопці років по сімнадцять. Навіть не глянувши на Ріка й Джоша, вони перегнали їх, лунко гупаючи черевиками по асфальту, і зникли в темряві. Джош і Рік, непевно ступаючи, йшли далі. На свіжому повітрі їх зовсім розвезло.

— От чудасія! — раптом сказав Джош.

— Що? Яка чудасія?

— Кроки й досі чути позад нас.

Рік прислухався: справді, розмірений тупіт позаду, що нагадує парадний крок німецьких солдатів. А чому ж не чути кроків попереду?

І враз Рік усе зрозумів. Він прошепотів: «Джоше!» і розпачливо подумав: «Чому я не тверезий?»

Ту ж мить хлопці напали на них.

Їх було семеро. Троє передніх, ті, що були обігнали Ріка й Джоша, нараз виросли з темряви, заступивши їм дорогу. Рік, хитаючись, обернувся і кинув погляд назад, силкуючись розгледіти решту чотирьох, які швидко наближалися.

Вуличний ліхтар був далеченько, і місце засідки вкривала густа пітьма, достатня, щоб надійно сховати трьох хлопців, які випередили їх, а потім вискочили назустріч. Третя авеню була ще далеко, їхніх криків про допомогу ніхто не почує. Рік струснув головою: якого біса вона паморочиться, коли ось-ось закипить бійка.

Бозна-скільки чекали ці хлопці під баром, де вони з Джошем так по-дурному надудлилися. Гурт підлітків на шкільному подвір'ї, коли він і Джош виходили з школи, — чи то не ці самі хлопці? Це, здавалось, було так давно!

— Здоров, Дедді-ой! — пролунав голос із темряви. І коли він ще мав раніш які сумніви, то тепер вони всі розвіялись. Джош застиг на місці. Голос його прозвучав тихо, хміль усе ще сковував йому язика.

— Спиною до спини, Ріку, — промовив він.

Хлопці були задоволені тим, як обернулася справа. Годі й бажати кращого: це була ідеальна пастка. Звісно, вони б воліли, аби Дедді-ой був сам-один, але та миршава креветка — то пусте, коли він не скине своїх окулярів, доведеться йому витягати скалки із власного носа.

На вулиці було поночі. Їх семеро, а ворогів тільки двоє. З такими шансами програти неможливо.

Один з нападників вигукнув: «Ось тобі за Дугласа, виродку!» — і з усієї сили затопив кулаком. Він відчув, як Дедді-ой стукнувся об спину «Миршавця» і, відскочивши назад, безтямно захитався на місці.

«Миршавець» скинув окуляри й без угаву репетував: «Гаразд, байстрюки, гаразд, байстрюки!», а кулаками вимахував, наче поршнями. Дедді-ой не промовляв ні слова. Дедді-ой широко розставив ноги, а спиною прихилився до спини «Миршавця»: він, Дедді-ой, сприймав цю бійку, наче важку, виснажливу роботу.

Другий хлопець загилив Дедді-оя по потилиці, аж захарчав Дедді-ой і хитнувся вперед, а ще один нападник коліном ударив Дедді-оя просто в пах. Дедді-ой захарчав знову, але таки розмахнувся, і один з хлопців поточився назад. Проте супротивників у Дедді-оя було четверо, і він не брав участі в бійках уже з того часу, коли в Панамі всі у них на кораблі перепилися й почали лупцювати одне одного. Бійка та була добра, ще й кривава, але ж тоді Дедді-ой мав двадцять років і добру бійку вважав за розвагу. Ця ж бійка — це вже не розвага, яка там з біса розвага, коли кожен удар лишає по собі слід. Хлопці, навіть і не бачивши, як юшить у нього кров з носа, знали, що їхня бере. Знали, бо суглоби їхніх пальців аж скеміли після тієї зливи ударів, якою вони обсипали Ріка. Вони відчували, як під їхніми ударами тріскає шкіра, чули, як він хрипить.

А «Миршавець» і досі репетував: «Гаразд, байстрюки!», наче нічого іншого й не знав. Але вигуки ті починали даленіти, як звук у радіоприймачі перед бурею.

Хлопці відчували, що перемога близько. Вони відчували це інстинктом досвідчених вуличних бійців і були раді, що не скористались нічим, крім голого кулака. Цим навіть можна було похвалитись. Бо ж і справді, чорт забирай, з фінкою, чи пістолетом кожен може. Вони ж самими тільки кулаками обійшлися, і обходилися ними й далі, молотячи Дедді-оя, наче сніп. Хлопці клином врізались між ним і «Миршавцем» і, нарешті, розірвали цю пару.

Один з хлопців накинувся на Дедді-оя знову, марно намагаючись вчепитися в його коротко підстрижене волосся. Тоді він обхопив Дедді-оя рукою за шию, натискаючи передпліччям на адамове яблуко, і поволі почав заломлювати йому голову. Інший хлопець вдарив Дедді-оя ногою просто в пах, аж ойкнув Дедді-ой; ще один хлопець затопив йому в зуби і страшенно зрадів, коли відчув як на кулак бризнула кров.

«Гаразд, байстрюки, — усе так само репетував «Миршавець», але тепер він лежав долі, і по ньому ходили ноги, бо коли супротивник на землі, ногами воно легше. Ноги не обминали ні його ребер, ні стегон, ні паху, ані навіть голови. Він не переставав викрикувати одне й те саме, знов і знов, наче тріснута пластинка. А тоді хтось хвицнув його під щелепу і зовсім зламав пластинку. І пісенька «Миршавця» скінчилася, опір його теж. Він тепер навіть не відчував, як підбори хлопців, наче кінські копита, товкли його.

Щодо Дедді-оя, то слід віддати йому належне, — він і, знемагаючи, не припиняв боротьби. За весь цей час він не вимовив і слова, такі хлопці б'ються не в жарт. Він і зараз мовчав. Він харкав кров'ю, одежа його перетворилася на лахміття, кров з носа цебеніла мов з крана, але він усе відмахувався, поки його звалили на землю і чотири рази добряче заїхали по животу. Тоді він уже не махав, але й далі не здавався, хоч і спливав кров'ю.

Справа ставала таки «мокрою». Може, Дедді-ой і дозволяє собі таку розкіш, як хімчистка, але хлопці воліли витрачати гроші на кіно. Вони поклали швидше кінчати. Цим разом працювало шість пар ніг, бо «Миршавець» вибув із гри, і всі, крім одного хлопця, який з насолодою мочився на непритомного, мали змогу приділити Дедді-оєві всю увагу.

І вони її приділили. Нарешті він таки перестав пручатись.

Хлопці схопили портфель, пошматували всі папери та записника, що був там, і висипали все те в канаву. Потім потрощили замок, а сам портфель розпороли по швах і порізали ножем. Тепер він скидався на святковий вимпел, який вішають на стелю в танцювальній залі. Хлопець з ножем у руках мав іще щось на думці, але забава була закінчена, а коли вона закінчена, треба давати драла, поки на сцені не з'явилися фараони. Хлопець неохоче сховав ножа, і вони всі посунули провулком далі, прямуючи на вуличний ліхтар біля Третьої авеню.

Вони виходили з темної вулиці не всі разом — двоє, ще двоє, потім троє. Хлопці рушили Третьою авеню в напрямі до центру міста. Вони заглядали у вітрини, підсвистували до дівчат в тугих светрах, та зрідка перекидалися жартами. Далі всі вони зійшлися в одному з павільйонів, де продають морозиво. Двоє почали трощити банани, а інші замовили собі морозива з содовою водою або з соком.

Поводилися вони дуже пристойно, тільки сміялись багато. Коли хлопці вийшли, власник павільйону, звертаючись до дружини, зауважив, що тепер школярі куди витриманіші, ніж у його час.

6

Перший сніг пішов у понеділок, 19 жовтня, — трохи більш, як через місяць після нападу на Ріка і Джоша. Сніг почав падати вранці, коли місто ще спало. З олив'яного неба мляво спускались перші сніжинки — великі вологі клапті, що танули, ледь торкнувшись бруку. Темні порожні вулиці мокро блищали, наче поліровані, чорний асфальт віддзеркалював світло вуличних ліхтарів. А далі засніжило не в жарт. Брудні вологі клапті відступили під натиском дрібного й колючого снігу. Вітер гнав його тротуарами і риштаками, сніжинки то припадали до землі, то знову зривалися в повітря. Вуличні ліхтарі стояли, наче вартові на чатах, сніг шмагав їхні голови в жовтих шоломах, вирував навколо, сипав і сипав. Поволі й терпляче він ковтав чорні плями асфальту, потім наліг на сірий бетон, на брунатні латки землі, наморозився на облупленій фарбі підвіконь, застиг заметами під тротуарами та стовпами, пухкою ковдрою щільно вкрив підняті металеві верхи машин на стоянках. Сніг усе йшов, застилаючи весь світ, занурюючи його в безмовність і тишу, замітаючи бруд великого міста. Товстим шаром ліг він під ноги, наче холодна керея з безлічі білих пушинок.

Рік сидів за столом у 55—206 і чекав на учнів. Кімната дихала теплом. Він дивився на сніг, що сипав по той бік широких вікон, і почував себе напрочуд затишно, дарма, що чекав на учнів 55—206. Світ назовні був дуже білий і дуже спокійний. Рік приглядався до нього із теплої глибини свого кокона, зробленого з дерева, шкла й бетону, стежив як вирує сніг, дивився, як білі пушинки беззвучно вдаряють об шибки, на мить пристають тут, а тоді рушають далі.

На обличчі в Ріка вже не було ніяких слідів. Рани загоїлися дуже швидко. Перш за все, рани ці були поверхові, отож, тільки й того, що обличчя стало схоже на шатковану капусту; а час — то чудові ліки: спершу зсідання крові й утворення струпів, а далі очищення від струпів, під якими з'являється свіжий шар епітелію. Місяць — час немалий. Розірвана щока, звичайно, опиралася найдовше, але навіть і вона загоїлась, коли шкіра на ній підсохла й облущилася. Спочатку ж він мав просто жахливий вигляд і в ту першу суботу й неділю здригався щоразу, коли бачив себе у дзеркалі.

Перепадало йому й раніше. І в дитинстві, і потому. Сліди тих бійок і досі збереглися — ось хоч би тут, на підборідді, шрам від удару. Отож зовсім не вигляд обличчя змушував його здригатися, ні. А лише свідомість того, що в понеділок йому доведеться показатися з тим лицем перед усією Північною середньою школою ремісничих професій.

Він не боявся стати знову віч-на-віч з хлопцями. Не в тім річ. Зрештою, його вже побили, на цьому інцидент і вичерпано. Коли ж це не так, наступного разу він не буде п'яний, і тоді кілька проламаних голів заплатиться за його синці.

Просто у виразі його обличчя було щось ганебне, і хоч він не міг точно сказати, звідки взялося те почуття сорому, він прикро його усвідомлював. Його лице наче промовляло: «Мене перемогли», а він не хотів цього чути, бо це була брехня, бо насправді його не переможено! На нього накинулися із засідки, побили, але ж його не було переможено! Це ж зовсім різні речі — бути побитим і бути переможеним. Тим-то йому й було соромно за лице, яке немовби казало: «Глянь-но сюди. Мене перемогли».

Того першого понеділка після бійки він намагався забути про своє брехливе лице. І коли Стенлі запитав, що сталося — а цей Стенлі достеменно знав, що сталося! — Рік щось там пробурмотів про якісь двері. А коли Смол запитав, що сталося, — Смол теж достеменно знав, що сталося, бо в понеділок уранці Джош Едвардс мав не кращий вигляд, а двоє дверей на один день трохи вже забагато, — Рік просто відповів: «Маленька неприємність», і на цьому був край.

Тільки не для учнів.

Учні також знали, що сталося. Учні знали це краще, ніж хто-небудь інший у школі. Учні довідались про це з перших уст, а цих перших уст було аж семеро. І учні знали, що у п'ятницю ввечері Дедді-ой і Едвардс мали добру прочуханку. Учні знали це і були задоволені. В такий спосіб вони поквиталися. Коли б Дедді-ой захотів іще зіпсувати життя якому хлопцеві — о'кей, гаразд. Знайдуться інші хлопці, які незгірше зможуть зіпсувати життя Дедді-оєві. Оце зараз і було доведено. Вони добре вибили з нього дух, і коли обличчя Дедді-оя зо всіма тими пластирами не дуже симпатичне, — то й біс із ним! Оскільки це їх торкалося, вони розквитались. Дедді-ой сплатив, що слід.

І ось мовчазна обструкція, яка несподівано почалася через день після чудової маленької промови Смола, так само несподівано й закінчилась того понеділка, що настав після побиття Ріка. Ця раптова зміна здивувала його, і він добрих півдня силкувався розгадати причини її.

Він і словом не прохопився про те, чому його обличчя схоже на пошатковану капусту. Рік знав, що дітям відома вся історія, і знав

також, що найменша поблажливість з його боку — і вони вирішать, що його залякано. Рік не виявляв ані найменшої поблажливості, більш того — він у свою чергу вдався до обструкції мовчанням. Він із залізною послідовністю грав роль Сема-мовчальника, силкуючись довести дітям, що його лице каже неправду. Діти ж поводились нормально — як на ремісничу школу. Вони вигукували з місця, галасували, сміялися, лаялись, були неслухняні й нестримані. А Рік, у цій звичайній, як на ремісничу школу, атмосфері, почав пробувати їх учити. Проблема мовчання більше не існувала, і Рік запідозрив, чи не вулична бійка чудодійно усунула той невидимий мур.

Цілий тиждень він старанно грав свою роль, по суті ігноруючи учнів, ставлячись до них з холодною зневагою. Його поводження недвозначно говорило їм, якої він думки про засідки. Він завантажував їх вправами й контрольними, невблаганно суворо оцінював письмові роботи та відповіді в класі. Дітей це не стурбувало. Це була нормальна річ. За Дугласа Мюррея вони розквиталися і тепер могли відпочивати й бути просто шибениками, а не шибениками найвищого розряду.

На другий тиждень після бійки Рік змінив тактику. Він збагнув, що зайшов у сліпий кут із своєю похмурою відчуженістю. Він також зрозумів, що всупереч виразові його обличчя, учні добре знають, як він зараз себе почуває. Він був тут, щоб навчати цих дітей, а як же він їх навчатиме, удаючи, що вони не існують? Отже, бійку він викинув геть з голови, в темний закапелок, відведений під «Закінчені справи», і розпочав з чистої сторінки, не розуміючи, що в ремісничій школі майже кожна сторінка брудна.

Зрозумів він це того дня, коли нагорі почала діяти майстерня. Він тоді приніс до школи журнал, сподіваючись, що, прочитавши хлопцям замість тексту з підручника пригодницьке оповідання, він виявить тим самим до них якісь дружні почуття і почне нову еру. Оповідання було гарне, мало не шедевр, і він читав його добре, голосом своїм оживлюючи описи й діалоги. Він саме досяг кульмінаційного моменту, коли раптом нагадала про себе майстерня.

Почалося приглушеним жалібним виттям, і Рік тільки на мить відірвав погляд від сторінки журналу. Але виття чимдалі дужчало, поки стало ясно, що то на повну потужність запрацювала циркулярна пилка. Рік підняв брови, знизав плечима і почав читати далі.

Циркулярна пилка заклацала, потім забряжчала, неначе хто вкинув між шестерні гайкового ключа. Від цих звуків, здавалося, задвигтіла уся кімната. Деренчали шибки, а олівці у нього на столі пішли в танець.

Рік у подиві розширив очі. Хлопці засміялись, і щось у нього в душі відгукнулось на цей сміх. Спершу його подив і справді був щирий, потім він ще більше розширив очі, уже граючи, щелепа йому одвисла, а брови полізли до лоба.

Клас дивився на нього, і Рік почував себе так, як колись у коледжі, коли вони були ставили «Хатній сервіс». Він бачив, що клас сподівається на якийсь номер, і, збагнувши це, дуже швидко вимовив:

— А що це за чортовиння?

Клас засміявся, а один з хлопців пояснив:

— Там нагорі майстерня, вчитлю.

Рік ляснув себе по лобі і вдав, що непритомніє.

— Ов-ва, — мовив він, — нам тільки цього й бракувало.

Він голосно засміявся, напівщиро, напівроблено, і разом з ним засміявся весь клас. Рік знав, що вони сміються не з нього. Він знав, що діти, на одну тільки цю мить, співчувають йому, дивляться на себе його очима, розуміють, що вони зовсім не янголи, і сміються, бо цей додатковий звуковий бар'єр робить важку справу ще важчою. Діти сміялися разом з ним, бо на одну тільки цю мить бачили речі такими, якими бачив їх він і якими, можливо, були вони насправді.

— Та хай там, читайте далі! — вигукнув один хлопець. — Цікава історія.

Рік задер голову й підозріливо дослухався до шуму, маючи вигляд людини, що збирається занурити ноги в крижану воду ставка. Тоді зітхнув, посміхнувся, кивнув на знак згоди і почав читати далі. Він встиг закінчити оповідання до дзвінка. Атмосфера доброзичливості панувала на тому уроці, і Рік слушно приписав це своїй імпровізованій виставі, що обігрувала виниклу ситуацію. Він зважив це і замислився.

Колись Рікові добре велося в театральному гуртку коледжа, і він знав, що над усе дітям подобається вистава, та ще й коли вона задурно. І якщо він може в такий спосіб опановувати увагу дітей, то чом би цього й не робити? Поза всяким сумнівом, під час епізоду з майстернею вони уважно слухали його, і він уперше за своє перебування в Північній ремісничій відчув щось на зразок контакту. А коли вся проблема зводиться до встановлення контакту і коли він порозумівся з ними через своє акторство, то чом би й далі так не робити? Зрештою, байдуже, як саме він досяг контакту, головне, що він його таки досяг. І коли це завдяки лицедійству, хай буде воно й надалі.

І воно було й надалі. Спочатку потроху — там водевільний жест, там вислів. Дітям це подобалось, і Рік розширив програму. Він спробував унаочнити одне граматичне правило, розігравши маленький скетч. Діти були

в захваті. Отже, Рік переглянув свої робочі плани, перекомпонувавши їх так, щоб ілюструвати виклади невеличкими сценками. Він надав театральної форми всьому, що робив у класі — чи то коли читав оповідання, чи коли пояснював структуру газети. На кінець кожного дня він почував себе до краю виснаженим, але це виснаження, міркував він, себе виправдовує.

Рік усвідомив помилковість своїх міркувань після двотижневого лицедійства. Він усвідомив би це й раніше, якби не так заслепився своєю ідеєю. Він зробив ту саму поширену помилку, проти якої не раз застерігав Соллі Клейн. Рік вважав інтелектуальний рівень учнів вищим, ніж це було насправді.

На сьомому уроці він привітав свій сьомий клас новиною, що сьогодні вони писатимуть у класі твір. Клас своїм звичаєм почав нарікати, ремствувати. Коли вони, нарешті, угамувалися, Рік пояснив, що саме він од них вимагає.

— Назва твору, — сказав він, — буде «Загублена річ». — Він замовк і глянув на байдужі дитячі обличчя. — Загублена, — повторив Рік, широко розвівши руки, — тобто вона десь зникла, пропала. Тисячі ж бо речей губляться щодня. Я просто хочу, щоб ви написали твір про яку-небудь річ, що її ви загубили — недавно, чи давніше, чи будь-коли.

Рік дивився на обличчя перед себе і думав, що, може, шестерні думок уже починають працювати за цими застиглими, без усякого виразу, очима.

— Ви маєте на увазі щось таке, що ми загубили? — запитав один з хлопців.

— Авжеж, — сказав Рік. — Розкажіть, як ви загубили цю річ, де ви її загубили, як намагалися її знайти і як ви нарешті знайшли її, якщо вам це вдалося. Наприклад... — Рік потер руки, готуючись до чергового лицедійства. Він побачив, як на дитячих обличчях ураз заграла посмішка, очі засвітились чеканням. Він знову має показувати сцену, а вони любили ці його сцени. Хай собі цей дивак поблазнює, коли це йому подобається.

Рік підійшов до дверей кімнати.

— Ви приходите з школи додому. — Рік відчинив двері, на якусь хвилю зник у коридорі, тоді знову з'явився в класі. Це вже не був Річард Дедієр, вчитель англійської мови. Він закотив манжети на штанях і, посвистуючи, перевальцем вкотився до кімнати — такий вигляд, гадав Рік, має сімнадцятирічний підліток, повертаючись після школи додому.

— Ви кидаєте книжки на стіл у кухні, — сказав Рік, повторюючи ті самі жести, що до них він звик був у свої шкільні роки. Він жестами показав, як пожбурив книжки, а далі, як добуває щось із кишені. — Ви витягаєте з кишені авторучку, — сказав він, — і кидаєте її на стіл, поруч книжок. — Рік ляскав долонею по столі, поряд з тим місцем, де лежала уявна купа книжок. — Ось тут. Якраз поруч книжок. Оце тут ви й поклали свою авторучку.

Діти закивали головами, щиро втішаючись сценою. Цей Дедді-ой, він хилить до чогось, що зв'язане з авторучкою он там біля книжок.

— Гаразд, — сказав Рік, дурнувато посміхаючись, потираючи руки й дивлячись на уявну авторучку, — треба чогось перекусити. Сьогодні важкий день, від англійської, як завжди, аж голова тріщить. — Рік знову засміявся і був він цим сміхом задоволений. Він розміряв його так, як колись на сцені, дав досягти йому найвищої точки, а потім стихнути, і заговорив знову лише тоді, коли сміх от-от мав завмерти: — А чи не випити мені трохи молока?

Учні кивали одне до одного, їм таки подобалася ця вистава; цікаво, що він збирається вступити з тією авторучкою?

— Ану до холодильника! — скрикнув Рік, задерши вгору пальця, наче дитина, яка щось цікаве надумала. Він перейшов кімнату, зупинився біля дверей і сказав: «А-а-а!», відчиняючи їх так, немов це дверцята холодильника. Він вистромив руки за двері, вдаючи, що риється в холодильнику. — Пікулі, мм, вершковий сир, мм, печеня, тістечка й масло, мм... кішка... — Він замовк, витяг руку за уявною кішкою і враз зарепетував: — А що тут робить кішка? — тоді обережно опустив тварину на підлогу, а клас аж завив із захвату. — Ага, — промовив він, коли сміх трохи ущух, — ось і молоко. Він витяг уявну пляшку, весь засяяв і пішов до буфету по склянку. — Отож ви дістали молоко й склянку, і тепер ідете до їдальні й спочиваєте, — на ці слова Рік рушив од дверей до вікон. — І ви геть усе забули про кухню, і про книжки і... про авторучку.

Він стиснув губи й кивнув головою, щоб підкреслити цей момент. Діти стежили за його діями, збагнувши, що то була помилка забувати про авторучку, бо ж ясно, як день, — з нею має щось статися.

— В їдальні ви п'єте молоко, роздумуючи про свої справи, — сказав Рік. Він кивнув на вікно, показуючи, що там хтось — його не видно з кухні — п'є молоко. — Так ось, а хто в цей час міг би зайти до кухні?

Він зупинився в чеканні.

— Ваша мала сестричка, — оголосив Рік і тут-таки перекинувся у десятирічне дівчисько, яке пританцьовуючи показало класові язика і підскочило до кухонного столу. — О-о-о! — яка велика й пузата авторучка! — В дитячому захваті він схопив ручку, притис її до грудей, а далі, прикусивши зубами кінчик язика, почав виписувати закарлюки на

уявному аркуші паперу, нахилившись над ним у комічній позі. Потім він пострибав через кімнату, підняв догори авторучку й сказав: — Але дитині ручка набридає і, зрештою, вона кладе її. Але куди? Куди? На холодильник!

Клас завив, та Рік не протестував, а перечекавши, повів усю цю низку подій до кінця, приплівши сюди й маму, й тата, і навіть того самого кота з холодильника. Він пересував авторучку з місця на місце, аж поки справжній власник не зміг би вже її знайти і за мільйон років.

— Зрозуміли?! — запитав Рік, коли клас перестав сміятися. — Загублена річ. Оце я вам навів приклад, як може щось загубитися. А тепер розкажіть мені що-небудь із свого власного досвіду.

Рік роздав дітям аркуші паперу, нагадав, аби не забули про заголовок, і почав дивитись, як клас береться до роботи. Він був задоволений собою. Він опанував їхню увагу і наочно пояснив, який саме твір вони мають написати.

Клас працював до дзвінка, потім Рік зібрав аркуші.

Прозріння прийшло одразу ж, як він почав перевіряти твори. Він не сподівався на порядну англійську мову, отже, з цього боку він не був розчарований. Але він мало не очманів, коли познайомився із змістом творів.

Джексон, сімнадцятирічний хлопець, семикласник, написав:

«Пришов дому з школи. Відчинив двери і дістав молоко з холодильника. Поклав книжки і авторучку на стіл. Почав пити молоко. Увішла до кухні сестричка, зяла ручку з столу і поставила її на верх холодильника. Батко зяв ручку з холодильника, забирає її в спальню на письмови стіл. Мати знаходи там ручку і...»

Конрад, вісімнадцять років, рік до закінчення школи:

«Був я здивовани, коли поклав свою авторучку на кухоний стіл коли я пришов додому з школи, а потім пізніше не міг знати. Я був пив склянку молока в своїй кімнаті і тому не знав, що моя сестра бере ручку і тяга її по дому, коли я п'ю. Пізніше батько також носить ручку і я був здивовани. Отак моя ручка загубилась і я не знашов її до сьогоднішнього дня...»

Старанно й повільно Рік перечитував «твори», і в душі його наростав страх. Він усе думав про ту сценку, що перед ними розіграв, сценку, що знов і знов повторювалась у їхніх творах. Трохи уяви — так, це було, але лише трохи. І зовсім не те, про що він говорив. До його картини додавалось кілька прикрас, проте основа скрізь залишалась та сама, все було відлито з однієї і тієї ж форми.

Рік утупився поглядом в учнівські твори, відчуваючи себе повністю знищеним, дивуючись, як таке могло статися, хіба він не пояснив як слід? Або хіба вони не знали, що він не просив просто повторити, що він показав? Всемогутній боже, невже ж вони цього не зрозуміли? Чи можуть вони бути аж настільки тупі? Невже вся його праця йде намарне?

7

Якось так збіглося, що того дня, коли Рік мав коротку сутичку з Артуром Френсісом Вестом, Джошуа Едвардс саме приніс до школи свою колекцію пластинок. Розпочався день той так само, як починається перший-ліпший звичайний день. Щоправда, тепер Рік ставився до звичайних днів насторожено, знаючи, що учні Північної ремісничої мають якийсь особливий хист за кілька хвилин перетворювати звичайне у надзвичайне. На Рікову думку, викладання було такою важкою працею саме внаслідок цієї особливої здатності учнів перевертати в комедію всяку серйозну справу.

Це було зовсім не схоже на працю де-небудь в установі. Зовсім не схоже на чіткий графік: об 11.00 подзвонити Ендрюсові, щоб скласти угоду, о 12.00 поснідати з місіс Меффі, щоб обговорити рахунок Бігелоу, о 15.00 поговорити з кандидатками на стенографістку і нагадати конторі у Фріско про несплату внесків. Анічого подібного, бо, за винятком невеличких порушень графіка, в установі звичайно завжди маєш змогу об 11.00 подзвонити Ендрюсові, або о 12.00 випити й закусити з місіс Меффі, або найняти стенографістоk, або послати нагадування.

В Північній же ремісничій було не так. На планування уроків Рік витрачав добру частину кожного вечора. І на папері всі уроки виглядали чудово. Вони сіяли зернятко за зернятком, як це й передбачено курсом педагогіки у Гантер-коледжі. Ці плани мали тільки одну ваду: вони були нереальні. Бо коли Рік починав пояснювати різницю між допоміжними дієсловами, йому завжди доводилось підвищувати голос, аби покрити гомін у класі, бо учні віддавали перевагу таким темам, як свято у день виборів чи розваги у свят-вечір. Або коли він починав пояснювати, як правильно написати листа приятелеві, він майже завжди мусив давати їм контрольну роботу, щоб вони були зайняті й сиділи тихо. А часом він просто махав рукою і, сівши за стіл, казав, що завтра буде контрольна з того матеріалу, який він сьогодні пояснюватиме, і бачив, як вони

ремствують та нарікають, і як зрештою настає тиша, що одразу ж переходить у бурю, тільки діти дізнаються, що свої слова він на вітер не кидає.

Отже, цього звичайного дня з його звичайним початком Рік був цілком готовий зустріти будь-який сюрприз, що його приховували в своєму рукаві учні Північної ремісничої школи.

Перший сюрприз об'явився в 55—206, але в цьому не було нічсго дивного, бо 55—206 ущерть натоптаний сюрпризами. Навпаки, було б сюрпризом, якби 55—206 прийшов до школи без усякого сюрпризу.

Того дня в класі відчувалося щось не зовсім звичайне. Рік це зауважив, коли перевіряв, кого нема на уроці. Він не зовсім знав, чи було що незвичайного, поки не дійшов до прізвища Міллера.

Міллер був відсутній.

— Ну й ну, — голосно сказав Рік. Він був щиро здивований, бо Міллер пунктуально відвідував його уроки, навіть тоді, коли інші прогулювали цілісінький день. Присутність Міллера на кожному уроці була сама собою сюрприз, і Рік так і не міг до кінця зрозуміти, що спонукає на це хлопця. Адже коли чого-небудь дуже не любиш, то, природно, його й уникаєш якомога. А втім, скидалося на те, що Міллер встановив тверді правила гри. Ці правила передбачали відвідування кожного Рікового уроку. Здавалося також, що Міллер наче провів певну умовну лінію, через яку зобов'язався не переступати. Щоправда, та лінія щодень неначе посувалася на кілька дюймів уперед, і Міллер ставав чимраз зухваліший і зухваліший, проте встановлена на даний день лінія мала для Міллера силу закону, і він ніколи не переступав її. Його пильність до цієї лінії сягала так далеко, що він навіть стримував тих, хто пробував її перейти. Він немовби казав: «На сьогодні це межа і не забувайте цього».

Ось чому відсутність Міллера була таким разючим відступом від того, що Рік звик вважати за правила, які регламентували їхню гру. Це було пряме порушення правил. Коли Рік глянув на порожнє Міллерове місце і скрикнув: «Ну-й-ну», на його обличчі з'явився такий щирий подив, що Вест поспішив повідомити:

— Грег не прийшов сьогодні.

— Бачу, — сухо промовив Рік.

— Але він не прогулює, — сказав Вест.

— Це ми з'ясуємо, коли я передам у канцелярію список відсутніх, — відповів Рік.

— І передавайте, — сказав Вест. — Він не прогулює. У нього сестра в лікарні.

— О? — промовив Рік. — Сподіваюсь, нічого серйозного?

— Нічого, — відповів Вест. — Вона собі нагуляла, ото й усе.

Він посміхнувся й пильно глянув на Ріка:

— Вчитлю, ви знаєте, що це таке «нагуляти»?

— Здається, колись чув такий вираз, — байдуже промовив Рік.

— Так от вона собі нагуляла. Долапалась. — Вест знову посміхнувся. — Вчитлю, ви знаєте, що таке «лапати»?

— А ви, Вест, знаєте, що таке «зажимати»? — різко запитав Рік. Його роздратували всі ці дурниці. Хлопці якось автоматично вважали вчителя англійської мови за істоту середнього роду, без статі, без думок, без серця, без чуття; за істоту, яка тільки й знає, що гризти книжки. Досі він сам підтримував серед учнів таку думку, але зараз його це стривожило. Рікові не сподобався Вестів натяк, що він, мовляв, не знає що це таке — «нагуляти» чи «лапати». Рік теж був колись хлопцем, йому доводилось бувати в борделях від Панами й до Токіо, і його єство мужчини було ображене закидами Веста. Він не міг стриматись від спокуси показати Вестові, що він також трохи знається на житті, і, може, навіть трохи більше за цього розумника з нахабною посмішкою.

— «Зажимати» — це не «лапати», вчитлю, — сказав Вест з виглядом знавця.

— Хіба? Ви не помиляєтесь, Вест? А скажіть мені, Вест, чи знаєте ви, що таке «перекимарити?» Ви самі на себе «капаєте», Вест? Ви знаєте, що таке «йорж»? Ви коли-небудь «горіли», Вест? Ви знаєте, що таке «свист», Вест? Ви «салага», чи ні? Ну, що ж ви мовчите, Вест?

Вест, явно ошелешений, вирячився на Ріка.

— Ви мене не обдурите, — сказав він. — Все одно ви фраєр.

— Еге ж, чеши далі, — відрубав Рік. — Але скажіть мені, Вест, ви бачили коли-небудь справжнього мужчину? Скажіть мені, Вест, чи вам доводилось зустрічатись з такими людьми, як Кет Ендрюс, або Телоніус Сфієр Монк, або Відо Муссо, або Коузі Коул? Ну ж бо, Вест, кажіть! Ви щось хочете сказати, правда?

— Я чув про цих хлопців, — насупився Вест.

— Дуже добре, хлопче. Чудово. В такому разі ви напевно знаєте, що то таке «димуха»? Ви, хлопче, з димухи великий фахівець? Ви коли-небудь зображали двоспинну тварину? Чи ви тільки базікаєте, а живого «прутня» й у вічі не бачили?

— Мене не обдурите, — сказав Вест.

— Ви, хлопче, схибили. Гадали, що я вас не засиплю, авжеж? Така ваша думка, правда? Я, Вест, бачу вас наскрізь, і ось хто ви, хлопче, ось що ви за один: ви — багато галасу, та й годі. Порожня бочка. Ви — багато галасу й люті, і означаєте ви, Вест, нуль. Чистісінький нуль. Отож нічого правити мені,

що таке «нагуляти» абощо, наче я тільки вчора від пипки відірвався. Краще тримайте свої дотепи за зубами. Затямте це собі, затямте також, що я зовсім не збираюсь вислуховувати ваші теревені. І тоді, Вест, все піде в нас як слід. Зрозуміло?

— Мене не обдурите, — сказав Вест. — Ви все це нахапали з книжок.

— Від певного часу, Вест, я, справді книжник. Але з книжок не дізнаєшся про все. А тепер облишмо цю розмову, зараз урок. На сьогодні дурниць досить.

— Еге, ви мене не обдурите, — останнє слово Вест залишив таки за собою.

Рік дозволив йому таку розкіш. Він був безмежно собою задоволений, почував себе так, наче майже позбувся того мулького тягаря, що не давав йому спокою з перших днів у школі. Він знав, що ставити себе на один рівень з дітьми — неправильна тактика, але в цьому його вибухові було щось страшенно заспокійливе. Він спромігся на цілий потік добірних виразів, визбираних із різноманітних джерел: із свого власного життя, з прочитаних оповідань та романів, п'єс, які бачив, і навіть з радіовистав, які чув. Він навіть не знав точно значення деяких із тих слів, що вихопились у нього. Він просто шпурнув їх гамузом на Веста — таке собі попурі двозначностей, суміш злодійського жаргону, справжня мова матрогонів.

«Матрогон». Звучить. Треба було б ужити його також. Чи згадував він «димуху»? Ага. А що воно, в чорта, таке? Щось алкогольне, з дерев'яного спирту, або денатурату, або ще з чогось. Якщо спирт почне диміти, коли до нього додати кілька крапель води, значить, його можна пити. Чи, той, не можна? Але яке, в біса, це має значення? Так чи інакше, а Вест не второпав, про що йде мова...

Рік вів далі урок, певен, що вже не матиме клопоту з Вестом. Він радів, що сьогодні нема Міллера, й розмірковував, чи справді Міллерова сестра вагітна. «Нагуляла собі». «Ви знаєте, вчитлю, що означає «нагуляла»?» Його думки весь час поверталися до Міллерової сестри. Урок тривав, а задоволений усміх ніяк не сходив Рікові з обличчя. Загадавши хлопцям виконувати письмове завдання, Рік заходився перевіряти контрольні роботи другокласників. Він саме розкладав ці контрольні перед собою, як раптом відчув, що хтось стоїть біля столу.

Рік підвів голову. Перед ним, заклавши великі пальці рук у кишені штанів і розчепіривши ноги, стояв Вест.

— В чому річ, Вест? — запитав Рік.

Вест посміхнувся.

— Дозвольте мені пройти, Красунчику, — мовив він.

Рік кліпнув очима:

— Що?

— Я сказав, дозвольте мені пройти, Красунчику.

— Що?! — Рік усе ще ошелешено дивився на Веста, кліпаючи очима. Він просто не йняв віри власним вухам. Після того, як він словами так дошкулив хлопцеві...

— Мені треба до джона[1], — сказав Вест. — Дозвольте пройти.

— Сідайте на місце, Вест, — з притиском мовив Рік.

— Я сказав, що мені треба до джона. Дозвольте пройти.

— Я чую вас, Вест. Сідайте на місце.

Хлопці кинули писати й дивилися на вчителя, передчуваючи інцидент, а може, й сподіваючись на нього.

— Гаразд, — сказав Вест, — тоді я піду без дозволу.

І він почав обходити стіл поза спиною в Ріка, але той раптом посунув свого стільця назад, загородивши вузький прохід. Стілець з грюкотом вперся в дошку, і Рік рвучко підвівся.

— Ви нікуди не підете, Вест. Сядьте на місце.

— Мені треба до джона, — підвищив голос Вест. — Чи, може, ви хочете, щоб я наробив тут на підлогу?

— Заткніть свою брудну пельку, Вест, — сказав Рік. — Ідіть на своє місце, зрозуміло, га?

— Я зрозумів, що мені треба до джона, от і все.

— Сідайте на місце, Вест, — погрозливо проказав Рік. — Сідайте, або я вас посаджу силоміць.

Вест стояв перед Ріком, заклавши великі пальці рук у кишені штанів, і мовчки оцінював його:

— Ви не маєте права не пускати до джона, — тихо промовив він.

— Ану спробуйте лишень, — сказав Рік, лютий, як сто чортів. Він відчув приплив якоїсь дивної сили, що пробудив у ньому недавній вибух, а зараз ще більше розпалила Вестова непокора.

Кілька секунд вони пильно дивились один на одного, потім Вест недбало позадкував до свого місця. Він присилував себе сісти, розлючений, очі палали.

— Ви не маєте права не пускати мене до джона! — безсило вигукнув він.

— Ви підете туди, як тільки навчитесь належним чином прохати дозволу, — сказав Рік.

— Я ж просив у вас цього клятого дозволу! — вереснув Вест. Лице його налилось кров'ю, з очей, здавалося, ось-ось бризнуть сльози. Рік навіть подумав, чи не переборщив він трохи.

[1] Джон — туалет (жаргон американських школярів).

— Але не так як слід, — різко відповів він.

Вест зненацька скочив на ноги й кинувся вперед, виставивши кулаки.

— Ви хочете, щоб я впав навколішки? Щоб я вимолював у вас цей клятий дозвіл?

— Сядьте на місце, Вест, — сказав Рік, мимохіть стискуючи кулаки. Він бачив, що клас завмер у чеканні, наче тигр перед стрибком.

— Я на... на підлогу! — крикнув Вест. — Думаєте, я не зроблю цього? Думаєте, я брешу? Ви дозволите мені пройти, або я...

— Ви самі, Вест, накликаєте на свою голову клопіт, — сказав Рік. — Попросіть дозволу як слід.

— Чхав я на ваш клопіт! — крикнув Вест.

Він розстебнув блискавку ширіньки й рушив до вчителевого столу, Рік ступив йому назустріч, і в цю мить пролунав дзвінок.

Вест завмер на місці, не відриваючи руки від ширіньки, і прислухався до тиші, що запала після різкого дзеленчання. Потім він посміхнувся зверхньою посмішкою, яка свідчила, що тепер, в усякому разі, йому нема потреби йти до вбиральні.

— Дзвінок урятував, — промовив він, повернувся до Ріка спиною, зібрав свої книжки і вийшов із класу. Кілька хлопців стояли й дивилися на Ріка, що, стиснувши кулаки, застиг біля класної дошки. Його уста були міцно стулені, очі палали. Вони хвильку ще постояли, а далі посунули з класу.

«Сучий син, — подумав Рік. — Вошивець, паскуда, брехливий сучий син!»

Він сердито склав свій портфель і також вийшов із класу. Хоч одне добре, що зараз у нього «вікно», подумав він.

Зате в дітей із 66—201 ніякого «вікна». Аніякісінького. На них чекала ще англійська мова — морока з містером Едвардсом, старим котигорошком Джошем-вошем, хай йому грець! Ці вчителі здатні вигадувати безліч способів, щоб не давати хлопцям спокою! Наче в них тільки й клопоту — сидіти і вигадувати нові способи, як би його дошкулити людям. Оте, що він учора розводив про ділові листи, — це ж справжнісіньке патякання, бо хіба кому доведеться хоч би раз за все своє життя написати ділового листа?! Може, Едвардсові й доведеться, але не їм. Ні, все це дрантя хіба для пташок небесних, та й ті не стануть його дзьобати, коли воно не буде присмачене шоколадом.

Хлопці поволі заходили до класу, наче в'язні, яких після обіду заганяють у камери. Вони дивилися, як в Едвардса, що сидів за столом, тремтіли руки, дивилися на бісові окуляри, що стирчали йому на носі, дивилися на напружені, серйозні очі під тими окулярами. Хто породив тебе такого бридкого, чоловіче, думали вони. І такого нудотного, ну, просто аж блювати хочеться. Хіба тебе ніхто ніколи не вчив, Едвардсе, як бути цікавим? Джоше-воше, друзяко, невже тобі ніхто ніколи не казав, що ти такий зануда? Ганьба, Джоше-воше, хтось таки мусив це тобі сказати. Прийде час, коли і тобі доведеться відповідати перед «Товариством захисту дітей від жорстокого поводження», і ти втратиш свій диплом із золотими вензелями, і муситимеш кинути школу й піти копати канави, або дертися на флагштоки, або просто тинятися по місту, бо ти справді ні на що не здатен...

Хлопці поволі заповнювали клас, покірно сідали на свої місця й чекали, коли Едвардс знову почне свою белькотню. Ну, Джоше-воше, коли ж ти, нарешті, почнеш? Чи тобі треба ще одного почастунку, аби ти прочумався? То був добрий почастунок, га, Джоше-воше? Тоді в понеділок уранці ти виглядав просто чудово, наче тобі паровим катком пробували розплющити голову, яка й без того плискувата в тебе. Що буде сьогодні, Джоше-воше? Лист до бабусі в Ошкоші? Як ся маєте, бабусю? Чи мучить вас ревматизм, моя старенька? Чи не важко вам ходити, бабусю? Давай, Джошику, кінчай перевірку й починай. Ми ніяк не можемо діждатись початку.

Джош закрив класний журнал і всміхнувся до хлопців.

— Сьогодні я маю для вас сюрприз, — сказав він.

Ха-ха, Джош-вош має для нас сюрприз. Хіба це не чудово? Ану встаньмо всі й поляпаймо в долоні. Що ж там таке, Джоше? Невеличка контрольна? Чи завданнячко додому? Чи щось подібне? Що ти там напридумував за ніч у своїй катівні?

— Що ж воно за сюрприз? — спитав Валера.

— Сюрприз, який, я гадаю, вам сподобається, — сказав Едвардс, все ще всміхаючись.

— Не контрольна? — підозріливо запитав Джонс.

— Ні, не контрольна, — відповів Едвардс, таємниче усміхаючись. — Щось таке, що вам сподобається.

Еге ж, сподобається. У цього парубійка що не ідея, то справжній сюрприз. Якось він попросив нас принести газети. Це теж мало нам сподобатись. А потому цілісінький тиждень морочив нам голову читанням «Нью-Йорк таймс». То була його ідея великого почину. Так, мовляв, цікаво проводити час. Сиди, як дурень, і води очима

по цих дрібненьких літерах. Оце так почин! Ми аж почманіли були від того «сюрпризу». А зараз у нього знову якась пречудова ідея. Він має їх цілий мільйон. Чого це він тягне, не викладає зразу, що там у нього в торбі?

Едвардс тим часом мовчки підійшов у глибині класу до своєї одежної шафи. Може, це і є його сюрприз? Може, він надіне пальто й піде додому? Оце був би сюрприз. Було б на що подивитися.

— Як ви знаєте, — почав Едвардс, — література — не єдина форма виразу людських почуттів. Цього року ми пройдемо чимало літературних творів. Але існують також інші способи виразу. І їх дуже багато.

Він чогось нервує, Джош-вош. Товче одне й те саме. Що у нього там у шафі, гола дівчина чи що? Хлопці ще ніколи не бачили, щоб він отак нервував.

— Одна з форм виразу почуттів — образотворче мистецтво, — сказав Едвардс. — Малярство, скульптура... ммм, взагалі, мистецтво. А музика — це вже інша форма.

Він відчинив шафу й витягнув звідти щось, схоже на... ну, як вам це подобається? Програвач! А то що за коробка з замком? Пластинки? Кумедія! Джош-вош, виявляється, ще й пластинки любить!

— Сьогодні ми послухаємо музику, — сказав Едвардс і пішов назад до столу, затиснувши під пахвою програвача, а в другій руці несучи шкіряну коробку з пластинками.

— А що за музика? — підозріливо спитав Паско.

— Ніяких серйозних витребеньок, — відповів Едвардс. — Сьогодні ми слухатимемо джаз, свінг і навіть трохи бопу [1].

Боп? Ти і боп, Джоше-воше? Ану, злазьно із хмар, друже. Боп? Боп — це здорово, Джоше-воше.

— Гадаю, вам сподобаються ці пластинки, — сказав Едвардс. — Я вже давно колекціоную їх, ось тут у мене кілька чудових речей.

Як і «Таймс», Джоше-воше? Такі ж «чудові», як і «Таймс»? Це справді було «чудово»!

Джош тим часом увімкнув програвач, попробував пальцем голку, і скрипучий звук поплив по класу. Джош усміхнувся й сказав:

— Програвач не мій,але то нічого. Зараз спробуємо.

Джош понишпорив у коробці з пластинками й витяг блискучий чорний диск. Він закохано глянув на нього й протер рукавом.

— Почнемо з цієї, — сказав він. — Пісня зветься «Я не можу почати». Це один із кращих записів Бенні Берігана.

Бенні Беріган? Що це за дрантя?

Джош поклав пластинку на диск, опустив звукознімач і відступив крок назад, схрестивши руки на грудях і широко посміхаючись.

Значить, це співає Бенні Беріган.

І що ж воно за цабе?.. А чи збирає він пластинки з Комо? Або з Тоні Беннет? Співаків на світі хоч греблю гати. Кого це Джош-вош думає одурити? Чудова річ, еге ж? Як сказала одна підтоптана діваха, поцілувавши корову: «Що кому до смаку».

— Послухайте, як чудово виводять труби, — сказав Едвардс. — Ця людина — попередник Джеймса, і Співака, і Елмана. Ви тільки послухайте.

Джеймса? Він має на увазі Гаррі Джеймса? Але хто такий Співак? І хто, в біса, цей Елман? Чоловіче, та цей Джош-вош живе в якомусь іншому світі. Ну, гаразд, отже, ми слухаємо трубача. Бенні Беріган. Це звучить як ім'я королеви стрип-тизу з Юніон-сіті. Що ж у тебе там ще є, Джоше-воше? Мерщій, бо ця пластинка вже кінчається.

Голка клацнула в гальмівному жолобку, а Джош-вош, безглуздо посміхаючись, усе ще застигло стояв на одному місці. Нарешті, він підняв звукознімач, зняв із диска пластинку й опустив її в коробку з таким виглядом, наче вкладав спати любу доню. Потім витяг іншу пластинку й сказав:

— А ось комбо Віла Бредлі. Чудова пластинка, зветься «Селера росте опівночі».

Що таке? «Селера»? Ти що, маєш нас за дурнів. Джоше-воше? «Селера»! О господи! Невже немає нічого путнього в отій твоїй клятій коробці? Хоча б Юлюса ла Рози? В нього є деякі непогані речі. Або принаймні Джонні Джеймса? Нічого немає?

— А що у вас іще є, вчителю? — гукнув Бразерс.

— Це дуже гарна пластинка, — мовив Едвардс, весь поринувши у звуки музики.— Послухайте.

— У вас є що-небудь живіше? — запитав Магрудер.

— Слухайте, слухайте, — кивнув головою в бік програвача Едвардс.

Ні, ви тільки подивіться на цього Едвардса. Він справді смакує це дрантя. Оркестр вичахкує якийсь мотивчик. Значить, це і є його сюрприз, його великий, веселий сюрприз! Чорт забирай, у нього там мусить бути що-небудь путнє!

— Шпарте далі, вчителю, — сказав Кремер. — Що там у вас іще є?

— Пластинок у мене багато, — відповів Едвардс, — можете не турбуватись. Ось послухайте, як витинають тромбони.

[1] Свінг, боп — різновиди джазу.

— А зі співом у вас немає?

— Ну, ви ж оце щойно чули Бенні...

— Ні, я хочу сказати, щоб хтось умів співати.

— Звісно, є. От скінчиться ця пластинка, і я... я подивлюся, що там у мене є.

— Зніміть її зараз! — крикнув Ліггіт.

— Це ж справжня класика, — невпевнено заперечив Едвардс, — Віл Бредлі. А ви коли-небудь чули про Рея Мак-Кінлі?

— Кого?

— Рея Мак... він починав разом з Бредлі. Він був... барабанщиком у джазі... Бредлі. Він...

— Це родич президента Мак-Кінлі?

— Ну, ні, я гадаю, що ні. Це...

— Що це вам, до дідька, урок історії чи що? Як музика, то хай буде музика.

Едвардс підняв звукознімач з програної майже до кінця пластинки і квапливо сховав її.

— У мене ціла купа пісеньок, — сказав він. — Деякі з них, запевняю, будуть... Ціла купа... Ось... ось одна з Елл Мей Морз. «Ков-ков-боой» зветься вона.

— Знову історія! — зарепетував Фалансо. — Ми хочемо Фінлі Бріз Морз!

— Хутчій, Джоше-воше! — гукнув Александер. — Що там ти іще ховаєш у цій чортовій коробці?

— Обережніше на слові, Александер,— попередив його Едвардс.

— Гей, хлопці, ану загляньмо, що він там, у біса, ховає! — звернувся Александер до класу.

Валера скочив на ноги й метнувся до коробки з пластинками. Едвардс, який саме поставив пластинку Морз, швидко обернувся й крикнув:

— Сідайте на місце, Валеро!

— Що у вас в коробці, вчителю? — верескнув Валера.

«Десь на пасовищі,
в долині Санта-Фе...»

— Геть від пластинок! — гримнув Едвардс. Він кинувся до коробки й затулив її своїм тілом, широко розпроставши руки, наче «фараон», що намагається стримати демонстрацію виборців. — Геть! — заверещав він.

Ти диви на цього йдіотика! Ці пластинки для нього наче баба, щоб мене грець побив! Погляньте на цього малахольного! Наче яку потіпаху свою захищає!

— Ми хочемо щось путнє, — наполягав Валера, тягнучись до пластинок.

Едвардс відштовхнув його й знову затулив спиною коробку, широко розставивши руки.

— Я сам вибиратиму пластинки! — зарепетував він. — Геть звідси!

«Місто вродило
Пісеньку милу...
О приходь, ков-вай-вай,
О приходь, ков-вай-вай...».

— Тоді поставте щось путнє! — гукнув Джонс.

— Забирайтесь до біса звідсіля! — закричав Валера.

Він пхнув Едвардса, той поточився і гримнувся спиною об класну дошку.

— Геть від коробки! — зарепетував Едвардс, але в руках Валери вже була пластинка, яку той підняв догори й гукнув:

— «Ляпайте в долоні, Чарлі йде сюди!»

— Покладіть пластинку... — мовив Едвардс.

— Хочете її слухати? — загорлав Валера.

— Ні! — одностайно вигукнув клас, усі підвелися із своїх місць, готові приєднатись до забави.

Едвардс кинувся до Валери, але пластинка вже вилетіла в того з рук і описала в повітрі чорну дугу.

Едвардс застиг на місці, спробував схопити пластинку, але марно. Вона вдарилась об дерев'яну підлогу і розлетілася на друзки. В класі зірвалася буря галасу.

— «Черокі»! — вигукнув Валера. — Ви хочете слухати цю негідь?

— Ні! — ревнув клас. — Викинь її!

Едвардс саме стояв навкарачки й згрібав розбиту пластинку. Він побачив, як друга пластинка випурхнула з рук Валери, перелетіла через кімнату й хряснулась об стіну між вимикачем та дошкою для об'яв. На підлогу посипалися чорні черепки. Едвардс рушив був туди, випускаючи з рук уламки першої пластинки, потім вихорем кинувся до Валери.

Джон схопив його за руку, а другою запустив пластинку в протилежний бік кімнати. Ліггіт тим часом відштовхнув Валеру від коробки з пластинками й зарепетував:

— Ось «Каламазу»! Що робити з «Каламазу»?

— Розбий цю ідіотську пластинку! — вигукнув хтось.

— Ні! — скрикнув Едвардс. — Не треба! Зупиніться, зупиніться! Ви не знаєте, що ви...

Пластинка вдарилась об стіну й розсипалась на друзки. Біля коробки порався вже хтось інший, і Едвардс метнувся через кімнату, щоб його зупинити. Хлопець із першого ряду підставив йому ногу, і Едвардс гепнувся лицем об підлогу. Окуляри його розбилися.

— Зупиніться! — заволав він. — Благаю вас, ви не знаєте...

Він силкувався підвестися, з перенісся у нього цебеніла кров. Він борсався наосліп, намагаючись продертися крізь клубок хлоп'ячих тіл, що з'юрмилися коло коробки з пластинками.

Так його, перетак, нарешті в них справж-

ня розвага! Щоб вони були такі здорові, коли ці пластинки не розлетяться на друзки, як ручні гранати! От здорово, оце так сюрприз, таке тільки раз у рік може бути!

— А ось «Б-дев'ятнадцять»! — і хряск — пластинка вдарилась об стіну й розлетілася на шматки.

— «Концерт для Куті»! — І знову тріск, і знову, а далі почали хряскати пластинки одна за одною, наче цокотів кулемет, бо кожен ліз руками в коробку, кожен галасував і шпурлявся пластинками, і блискучі чорні черепки встелили всю підлогу.

Нарешті один із хлопців схопив коробку й закричав:

— Ось вона!

Він тримав її обіруч, міцно затиснувши між коліньми. Потім, не згинаючи рук, рвучко підкинув її вгору — так, як навчав їх капітан Шефер, викладач фізкультури. Коробка злетіла до стелі й на мить зависла на вершині своєї орбіти, наче ракета в польоті, а далі, перевернувшись, почала падати вниз; пластинки вискочили з гнізд і посипалися чорним дощем, з тріском падали на підлогу, розбивалися вщент, розбризкувались на скалки. Коробка глухо вдарилась об підлогу.

— Байстрюки! — репетував Едвардс. — Брудні байстрюки!

Хлопці стрибали по пластинках, які чудом зациліли. Потім до них дійшло, що цей їхній галас, вереск і тріск можуть привабити сюди когось з учителів, отож вони облишили забаву й кинулись до дверей, залишивши на підлозі Едвардса серед побитих пластинок і біля розтоптаної коробки. Едвардс усе ще мурмотів безперестану: «Ах, ви ж байстрюки!» Майстерня нагорі не переставала працювати, і хлопцям це було на руку, бо шум майже зовсім заглушив їхній галас. Хлопцям пощастило, і вони гайнули з класу, ладні присягти, що не брали участі в цьому рейваху, що Едвардс відпустив їх сьогодні рано й вони не мають ніякісінького уявлення, що сталося опісля.

І ніхто інший, як Рік, що перед початком сьомого уроку зазирнув до класу, повертаючись із свого «вікна», знайшов Джошуа Едвардса посеред підлоги. Едвардс безтямно обмацував розтоптану коробку, а довкола нього, наче розбите військо, валялися потрощені пластинки.

— Джоше! — крикнув Рік. — Що, в біса...

— Мої пластинки, — промимрив Джош. — Вони... вони побили мої пластинки, Ріку.

Він подивився на Ріка, і його заюшене лице видалося зворушливо юним без окулярів. Джош раптом гірко заридав, сльози, здавалося, лилися з самого дна його душі. Він соромився сліз, але не міг їх стримати, і вони текли йому по щоках, змішані з кров'ю. Рік обняв Джоша за плечі й міцно притис до себе, а Джош усе здригався з ридань і без кінця повторював:

— Навіщо вони це зробили, Ріку? Навіщо вони це зробили? Що я вчинив поганого? Ріку, вони потрощили мої пластинки.

Сльози нестримно котилися Едвардсові з очей, бо пластинки були частиною його єства. І якщо того вечора, коли його побили хлопці, Едвардсові було невимовно гірко, то сьогодні він взагалі вважав себе розчавленим.

Рік присів поруч Джоша на підлогу і, обійнявши його за плечі, прислухався до ридань, які надривали тіло товариша, і йому самому схотілось заплакати, але він не міг.

8

Якось під час «вікна» Рік зіткнувся в коридорі з Міллером.

— Хелло, містере Дедієр, — привітався хлопець.

— Хелло, Міллер! — уривчасто відказав Рік. — Сачкуєте?

— Що ви, начальнику, — заперечив Міллер. — Я йду до джона. — Він показав дозвіл на вихід із класу, зроблений з добрячого шматка фанери, і додав: — Бачите, вчитлю?

— «Містер Дедієр», — сердито виправив його Рік.

— Ну, звичайно, містере Дедієр. Саме так я й сказав, авжеж?

— Ні, ви сказали інакше. І ви це самі добре знаєте.

— Ви щось маєте проти мене? — зненацька спитав Міллер.

— Те ж саме я міг би запитати й у вас, — сердито витиснув із себе Рік.

— У мене? — явно здивувався Міллер.

— Нас тут тільки двоє, — ущипливо сказав Рік, — а сам із собою я не розмовляю.

— Отже, ви щось таки маєте проти мене? — перепитав Міллер.

— Ідіть ви під три чорти, Міллер, — відповів Рік і, повернувшись спиною до хлопця, рушив у напрямку сходів.

— Агов, містере Дедієр, — покликав Міллер, — зачекайте-но хвилинку!

Рік зупинився і обернувся.

— Ну, що вам іще, Міллере?

Міллер наздогнав Ріка і підійшов до нього майже впритул.

— Я хочу сказати про отой ваш урок, що я пропустив.

— А саме?

— Я не сачкував.

— Ніхто й не казав, що ви сачкували.

— Я просто хочу, аби ви знали.

— Гаразд, тепер я знаю.

— Моя сестра привела дитину, — сказав Міллер, і обличчя його розпливлося в гордій усмішці, білозубій усмішці на тлі брунатної шкіри.

— Вітаю, — коротко відповів Рік.

— Хлопчик, — мовив Міллер.

Рік не міг зрозуміти, що той од нього хоче. Рік хвильку з цікавістю розглядав його, а тоді зауважив:

— Це дуже гарно, Міллер.

— Швагер мій за океаном, — пояснив Міллер. — В армії. Через це я й повіз сестру до лікарні. Через це мене того дня й не було в школі.

— Зрозуміло, — сказав Рік, усе ще дивуючись, навіщо Міллер це йому розповідає. Кілька секунд вони стояли один навпроти одного, і з усіх боків їх обступало мовчання. Рік почував себе страшенно незручно.

— Моя дружина також чекає дитину, — зненацька вимовив він, сам здивувавшись, що спонукало його сказати про це Міллерові.

— Справді? — запитав Міллер з удавано щирою цікавістю.

— Так, — сказав Рік. А тоді, наче вояк, що на мить послабив пильність, але тут же збагнув небезпеку, додав: — Мені треба йти, Міллер.

Пильність знову була на належному рівні. Усмішка щезла в Міллера з обличчя.

— Що таке, начальнику? — запитав він.

— Не розумію, Міллер.

— Ви проти мене, начальнику? Чому ви маєте на мене зуба?

— Я ні на кого не маю зуба, Міллер. Вам це просто здалося.

— Ні, начальнику. Це ясно, як божий день, що ви маєте на мене зуба. Але чому, ось що хотів би я знати. Чому?

Рік пильно подивився на Міллера.

— Ви це серйозно? — запитав він, підвищуючи голос.

Міллер збентежився.

— Ну звісно ж.

Весь стримуваний гнів, здавалося, раптом прорвався з Рікових уст:

— І у вас вистачає нахабства питати про це! Після всього того клопоту, що ви завдали мені на уроках? Після всього, що ви накоїли? Після всіх зірваних уроків, на яких ви бешкетували із своїм любим Вестом? Чорт забирай, Міллер, і у вас вистачає ще нахабства питати?

— Спокійно, начальнику, — сказав Міллер, усмішка знову з'явилася на його обличчі, але зараз вона здавалася якоюсь оборонною. — Не беріть це так близько до серця.

— Ідіть ви краще до біса, — промовив Рік. — Від вас мене аж нудить.

— Але я все-таки не бачу...

— Дайте мені спокій, Міллер, — сказав Рік, гнів якого спалахнув з новою силою. — Ви не дурний хлопець і добре розумієте, що сталося. — Він мить помовчав, а тоді додав: — Мене б ні трохи не здивувало, якби виявилося, що до тієї розправи причетні й ви.

Рік одразу ж пошкодував, що кинув Міллерові це звинувачення, бо гнів його, здавалося, на цьому згас, але нічим уже не можна було зарадити. Міллер приголомшено глянув на Ріка.

— Ви не вірите в це, начальнику, — тихо проказав він.

— Ні, вірю, — відповів Рік, затявшись не відступити й на палець не виправляти помилки, якої припустився. — Вірю й край!

— Невже ви й справді так погано думаєте про людей, чоловіче? — запитав Міллер. І, похитавши головою, глянув коридором у той бік, де був кабінет, в якому Лу Гемонд малювала шкільну газету. Цей Міллерів жест Рік зрозумів як образу.

— На що, в біса, ви натякаєте? — крикнув Рік.

З подиву очі в Міллера ледве не вискочили з орбіт.

— Що? Я...

— Вам ще не позакладало! На що ви натякаєте?..

Рік ступнув до Міллера, і хлопець позадкував до стіни. Очі його звузились, губи міцно стислися.

— Ви хочете мене вдарити, містере Дедієр? — спитав він.

— Що...

— Будь ласка, містере Дедієр. Це якраз те, чого вам треба. Це якраз те, чого вам бракує до гарного настрою. Ну, бийте.

До Ріка ту ж мить повернулось самовладання і, тепер заспокоївшись, він не міг зрозуміти, як зовні безневинна балачка призвела до такого вибуху.

— Проба... — почав він, а Міллер ступнув іще крок назад і пригнувся, неначе затуляючись від удару знизу.

— Не вагайтесь, містере Дедієр, — кричав Міллер, — не вагайтесь, вдарте мене! Не знаю, що за муха вас укусила, але мені, далебі, хотілося б побачити, як ви мене вдарите. Ну! Ну! — зарепетував він, і в голосі його прозвучали нотки істерики.

Рік повернувся до Міллера спиною.

— До завтрашнього уроку, — холодно сказав він.

— А може, й надовше! — вигукнув Міллер з таким виглядом, наче це була най-

гірша погроза, яку тільки він міг кинути вслід. Відтак повернувся й собі і рушив коридором.

Рік спускався сходами, і гнів його поволі наростав знову.

«Байстрюк, — подумав Рік. — Чорний...»

Він раптом зупинився.

«Стривай, що ти сказав? Ні, ні, що ти сказав?» — «Нічого, це просто...» — «Ні, ні, ти мені тут не «нічокай». Кажи прямо, що ти хотів цим, у біса, сказати, і хто ти такий сам, у біса? Хто ти такий сам, у біса? Що ти, в біса, хотів цим сказати?»

«Це зовсім не тому, що він чорний, — подумав Рік. — Це не має до того ніякого відношення».

«Тоді навіщо ти так подумав? Ну, расистський виродку, починай придумувати собі алібі. Якого біса...»

— «Я не такий. Присягаюся, тобі це відомо. Коли ти знаєш мене хоч трошки, то знаєш, що я не такий. Ти знаєш, що таких думок у мене ніколи не було». — «Досі». — «І тепер також ні. Слухай, це немає до того ніякого відношення». — «Тоді більше не думай так. Ніколи. Розумієш це, йолопе? Ніколи». — «Я й цього разу не думав так. Я був сердитий, я...» — «Нічого мені бляхмана пускати... Пообіцяй і все. Просто спокутуй свою провину, ти, шовініст паскудний. Просто...» — «Не кажи так. На бога, ти ж знаєш, це неправда. Негри є серед моїх найкращих друзів». — «Гаразд, коли тобі подобається про це белькотати, чорт з тобою. Але в душі ти знаєш, це — неправда. Або ти зовсім мене не знаєш, і тоді мені, в усякому разі, начхати на твою думку. Ти ж знаєш, що я не такий. Хіба ні?» — «Так, знаю». — «Тоді навіщо закидати мені такі думки?..» — «Твої думки — то байдуже. А от що думає Міллер?» — «Міллер?» — «Міллер, Міллер, той самий хлопчина, якого ти трохи не назвав малим, чорним байстрюком. Що він думає, дурню? Що він думає про тебе? Що він думає про твої думки й чи думає про те, що ти подумав про нього як про малого, чорного байстрюка? Чи спадало це тобі коли-небудь на думку? Чи думав ти про це твоїм чудовим, всемогутнім розумом? Чи спадало це тобі хоч коли-небудь на думку, чи ти завжди був заклопотаний чимось іншим?» — «Це... це ніколи не спадало мені на думку. Ні. Ніколи». — «Тоді подумай про Міллера, подумай, як ти образив його». «Але ж я не...» — «Навіть коли він не думає про це, ти таки образив його. Гаразд, я забуду все, що ти ледве не сказав, власне, таки сказав, я забуду все і вдам, що нічого такого й не було, проте тобі варт поміркувати над цим, і то дуже серйозно».

Рік дістався уже до третього поверху і йшов коридором, коли раптом почув гамір, що долинав із класу Джоша Едвардса. Він тут же забув про свій клопіт і метнувся до дверей, згадавши, що це шостий урок і що це той самий клас, який потрощив Джошеві пластинки і в якого саме сьогодні скінчився термін примусових вправ із краснопису. Рік пригадав це все і, підбігши до дверей, заглянув через скляну шибку досередини. Джош спокійнісінько сидів за столом, а діти з криком і вереском, від якого аж у вухах ляскотіло, гасали по всьому класу. Рік легенько постукав у шибку, Джош побачив його й кивнув головою. Рік на мигах попросив Джоша вийти на хвилинку. Джош підвівся, всміхнувся дітям, що галасували в класі, безтурботно попрямував до дверей, відчинив їх і вийшов у коридор.

— Хелло, Ріку, — сказав він, усміхаючись. На ньому були нові окуляри, які змінили вираз його обличчя, але сум, що, всупереч усмішці, застиг в очах, ще більше змінював цей вираз.

Рік занепокоєно зазирнув крізь шибку до класу, спостерігаючи веремію, що піднялася там.

— Сталося щось неприємне, Джоше? — стривожено запитав він.

— Неприємне? — Джош підвів голову. — Ні, все гаразд. — Він оглянувся через плече. — Ти маєш на увазі поведінку цих бешкетників? Це цілком нормально.

— Я гадав...

— Ти гадав, Ріку, що я мав би їх заспокоїти, так? Іншого разу я б так і зробив Але не сьогодні, друже.

— Що ти хочеш сказати? Хіба сьогодні якийсь особливий день?

— Сьогодні... Двадцять четверте листопада, еге ж?.. Сьогодні незвичайний день, Ріку. Добре затям собі цю дату.

— Що сталося, Джоше? В чому річ?

— Сьогодні, Ріку, якусь годину тому я мав з містером Стенлі невеличку приємну розмову. І до певної міри навіть дуже зворушливу. Майже трагедійну.

— Яку саме? — запитав Рік.

— Досить однобічну, слід визнати. Говорив переважно я. Розповісти про всі деталі чи одразу перейти до висновків?

— Переходь до висновків, — сказав Рік

— Їх можна сформулювати в двох словах, коротко й ясно. Я кидаю школу.

— Ти?

— Так. Я подав у відставку. Випадаю зі списків. Щезаю в червоних променях заходу. Я іду, я вже пішов. Кидаю роботу.

— Цього не може бути!

— Виявляється, може. Це чистісінька правда. Я таки справді кидаю роботу. Отже, ти розумієш, мені начхати, що витво-

рятимуть ці байстрюки протягом наступних двох днів. Я кінчаю своє вчителювання, ось так. Дотягну до Дня Подяки і — прощай, «Північна ремісничa». Ій-бо, цього року в мене буде гарний День Подяки.

— Послухай, Джоше...

— Я таки справді кидаю, Ріку, цілком серйозно. Стенлі був страшенно засмучений моєю заявою, але іншого виходу нема... Перші ж місяці праці у школі ділять учителів на дорослих і дітей. Очевидно, я дитина.

Усмішка щезла йому з обличчя, і в очах залишився сум. Рікові пригадалось, як Джош розповідав про те, що він ще в дитинстві мріяв стати вчителем.

Раптом пролунав дзвоник, і звук його повис у порожньому коридорі, наче пронизливий крик орла.

— Отакі-то справи, — сказав Джош. — Зараз почнеться сьомий урок. Лишився ще один день і два уроки. А далі — визволення.

Хлопці вже висипали з класу, скрізь по коридору розчинялися двері, вивергаючи учнів у загальний потік.

Рік рушив коридором, а Джош застиг на дверях, посміхаючись і киваючи хлопцям головою. Але очі його залишалися серйозні. Наче в людини, що з високої скелі дивиться на річку.

9

Коли настав час розпочати підготовку до різдвяного вечора (цього клопоту кожен учитель Північної ремісничої радий був би уникнути), Смол зупинив свій вибір на Річардові Дедієрі, як на найбільш відповідній кандидатурі. Бо хіба він не чув, як Стенлі хвалив Ріка за активну участь у студентському театральному гуртку? Стенлі сказав, що Рік може відтарабанити напам'ять навіть найскладніший період із Шекспіра. І хіба Дедієр не був молодий, і хіба учні не швидше горнуться до тих учителів, які не дуже багато різняться від них віком? А надто при такій нагоді, як різдвяний вечір, на якому панує дух братерства? Так сказав собі Вільям Смол. Так сказав він Стенлі. І саме так сказав Стенлі Рікові в канцелярії англійського відділу.

Щоправда, Смолові годилося б звільнити Ріка від чергування в коридорі, або навіть і від одного-двох уроків, коли б він захотів проявити людяність. Але такого бажання в нього не було, й тому Рік і далі тягнув усі свої навантаження, а для підготовки різдвяного вечора мусив викроювати час із власних ресурсів. Це означало, що заради підготовки вечора йому доведеться пожертвувати «вікном» на шостому уроці й кількома годинами вільного часу після школи. Коли ж урахувати іще й той факт, що Рікові не судилося бодай одним оком побачити наслідки своєї праці, — факт, про який він навіть не здогадувався, гарячково готуючись до свята, — то навряд чи можна було б придумати більш прикре завдання для Ріка.

А тим часом Рік по-справжньому щиро зрадів від цього доручення й відразу ж узявся до роботи.

Повідомлення про наступний вечір і про те, що потрібні таланти, він розмножив для кожного вчителя. Кожен учень, який мав бажання взяти участь у святковому вечорі, повинен був негайно увійти в контакт з містером Дедієром. Після того, як повідомлення було розповсюджено і, як сподівався Рік, прочитано в класах, Рік переговорив із знайомими вчителями, просячи їх настійливо пропагувати вечір і збудити хоч який-небудь інтерес до нього серед хлопців. Рікові конче потрібні були таланти. Правду сказати, він обійшовся б і без талантів, аби тільки було хоч у що-небудь вирядити хлопців. Бо добре підготувати виставу не так легко, а Рікові страх як хотілося зробити щось путнє.

Всім своїм класам він розповідав про вечір, а вечорами, закинувши плани уроків, писав текст вистави. Вона призначалася не для Бродвею чи для Брукса Еткінсона. Вона призначалася для розваги учнів і вчителів Північної середньої ремісничої школи. У цій виставі Санта-Клаус у супроводі почту янголів навідував Північну ремісничу. Рік не знав, як доцільніше ввести у виставу янголів, але гадав, що коли він загорне кількох старшокласників у простирадла й дасть їм німби, то вже саме це викличе сміх. Рік натякнув Соллі Клейнові, чи той не погодився б зіграти Санта-Клауса, але дістав відмову.

Йому довелось трохи пригладити текст п'єси, бо якби він написав те, що думав насправді, це було б занадто. У виставі Санта-Клаус заходить до різних класів школи, залишаючи в кожному подарунки, — звичайно, весь час із почтом янголів, — і, зрештою, робить висновок, що Північна ремісничa просто казкова школа. Рікові хотілося написати справжню сатиру, але він знав, що на вечорі буде Смол, а воно якось не пасує дошкулити людині під саме різдво. Тож Рік змалював школу як працьовитий вулик, де діти прагнуть опанувати свій фах, а вчителі — складова частина «маленької сім'ї», в існування якої вірив Смол.

Скомпонувавши текст вистави, Рік одра-

зу ж розповів про неї класам, сподіваючись у такий спосіб збудити додаткову цікавість. Його попередні повідомлення дали убогі наслідки. Окрім жменьки дітей, здатних на що завгодно — від гри в шахи до дискусії про атомну енергію (були й такі діти в Північній ремісничій), — до нього досі ніхто не зголошувався.

Почин зробив Джордж Кац, який зголосився на роль Санта-Клауса. Рік із вдячністю скористався його пропозицією і дав йому копію рукопису. Роль Санта-Клауса, природньо, була найважча, і Рік так і розраховував, що за неї візьметься хтось з учителів. Отож пропозиція Каца була сущею удачею, і коли наступного дня Кац в учительському буфеті заявив, що за вечір вивчив свою роль, Рік мало не розцілував його.

Потому до Ріка підійшов Міллер.

Хлопець зачекав, доки більшість учнів залишить клас, а тоді приступив до Рікового столу. Рік, який саме записував відсутніх до журналу, підвів голову, побачив Міллера й запитав:

— Що тобі, Міллер?

— Маєте кілька вільних хвилин, начальнику? — запитав Міллер.

— В чому річ, Міллер? — роздратовано повторив Рік. Він усе ще був певен, що найголовніший його ворог у класі — це Міллер.

— Я міркував про ваш різдвяний вечір, містере Дедієр, — промовив Міллер.

— А саме?

— Ну, про тих янголів, що ви розказували нам на уроці. Пам'ятаєте?

— Так.

Міллер переступив з ноги на ногу, вигляд у нього був явно збентежений.

— У них багато рядків для декламації? Тобто чи багато їм треба товкти напам'ять?

— Ні, не дуже, — відповів Рік. Він з цікавістю зиркнув на Міллера: — А чому це вас цікавить?

— Бо в мене є одна ідея. Ви справді маєте кілька вільних хвилин?

— Авжеж. Кажіть далі.

— Що ви скажете про кольорових янголів?

Рік сторожко глянув на Міллера.

— Кольорові янголи? — неквапливо спитав він.

Міллер поводився не менш настороженно, ніж Рік. Він так само пильно подивився на нього і сказав:

— Чорні пацани. Розумієте?

— Що саме ви маєте на увазі?

— Я гадав, що вони, може, будуть схожі на... ну... мені здалося, що це може викликати сміх, розумієте? Четверо чи п'ятеро таких, як я, в білих простирадлах і з німбами. Ви мене розумієте, містере Дедієр?

— Так, Міллер, — відказав здивований Рік, хоч і не знав, що насправді задумав хлопець.

— Янголи вам потрібні для сміху, еге ж? Ви сказали, що коли зможете, то візьмете старшокласників, бо вони високі. — Міллер лагідно всміхнувся. — А в мене є кілька приятелів, містере Дедієр, і вони не тільки високі, а й чорні.

— Я.. я не знаю, — нерішуче сказав Рік, міркуючи, чи виправдає себе така ідея. Він раптом уявив собі цю сцену і побачив, що вона таки ефектна, але йому не хотілося, щоб хтось дійшов висновку, ніби він глузує з негрів.

— Оті мої приятелі, — Міллер серйозно обстоював свою ідею, — здібні хлопці. Вони щось на зразок співочого гуртка, розумієте, і , мабуть, змогли б і поколядувати, коли б це вам було потрібно. В них добре виходить «Тихий вечір», вони співають «З богом спочинь» і таке інше. Далебі, вони добре співають.

Міллер замовк, ще більше збентежений, а далі спитав:

— А ви... ви думали залучити до вистави кольорових хлопців?

— Авжеж, думав, — відповів Рік. — Але я просто не знаю...

— А їй-бо було б добре, — тихо проказав Міллер, похиливши голову, — він зрозумів, що його ідея не зустріла схвалення Ріка.

— ...Чи захочуть ваші приятелі, Міллер, працювати над виставою?

— О, про це ви не турбуйтесь, — сказав Міллер, й очі його знову спалахнули.

— Після уроків?

— Ну, це вже я не знаю. Бачите, більшість із них після школи мусять працювати. Але ми будемо приходити будь-коли під час навчання, тобто в обідню, або в якусь іншу перерву. І ми могли б вивчати ролі вечорами, розумієте? У вільний час, звісно. Якщо вам, певна річ, сподобалась ця ідея.

Рік мить повагався, а потім спитав:

— А як, на вашу думку, інші... кольорові хлопці реагуватимуть на це? Ті, що сидітимуть у залі? — Він запитливо глянув на Міллера, дивуючись, що розмовляє з хлопцем на таку тему і водночас радіючи цьому. — Ви розумієте...

— Ви хочете сказати, що хтось може образитись? — Міллер упевнено посміхнувся. — Ну, хай це вас не турбує. Вони просто вважатимуть це великим жартом, та й годі.

— Не знаю, — щиро сказав Рік.

— Містере Дедієр, — промовив Міллер, запалившись зненацька новою ідеєю, — ви бачили «Зелені пасовища»?

— Звичайно, — відповів Рік, здивований, що Міллер знає цю п'єсу.

— Там теж пофарбували янголів, містере Дедієр. Навіть бога пофарбували, і ніхто не ображався, далебі. Цю п'єсу поставили в Гарлемі, всі глядачі були кольорові, і ніхто не дерся від цього на стіни. Все буде гаразд, ось побачите.

— Так, — сказав Рік, киваючи головою, — може, ви й маєте рацію. Я поговорю сьогодні про це із Смолом, і коли йому сподобається ця ідея... Бачите, я нікого не хочу ображати. — Він замовк і спробував усміхнутися. — А ви, Міллер, я сподіваюся, що... що ви теж візьмете участь у виставі?

— Ну звісно ж, — здивувався Міллер. — Адже я, вчителю, тягну баса в капелі!

— Отже домовились, — сказав Рік. — Завтра в класі я дам вам відповідь.

Надвечір Рік поговорив із Смолом, і той схвалив Міллерову ідею. Надто йому сподобалось, що її подав учень, і коли Рік вийшов із кабінету, Смол поздоровив себе, що так надзвичайно вдало вибрав керівника різдвяної вистави. Наступного дня, наприкінці п'ятого уроку, Рік сказав про це Міллерові. Він попросив хлопця трохи затриматись після дзвінка, але побачив, що разом з Міллером залишився й Вест, і був цим неприємно вражений.

— Я хочу побалакати з Міллером наодинці, — сказав Рік Вестові. — Будь ласка, зачекайте в коридорі.

Вест кинув на Ріка зневажливий погляд і сперся на одвірок.

— Я розмовляв з містером Смолом, Міллер, — сказав Рік упівголоса, щоб не чув Вест. — Він гадає, що це буде чудово.

— От і добре, — промовив Міллер, усміхаючись і киваючи головою. — Я перекажу хлопцям. Коли починаємо?

— А ви не зможете дістати мені розклад уроків ваших хлопців, щоб я міг якось усе розпланувати? Спочатку ми, певно, окремо готуватимемо ролі Санта-Клауса і янголів. А пізніше нам, можливо, пощастить організувати вечірні репетиції.

— Гаразд. Я дістану вам цей розклад, — пообіцяв Міллер і рушив до дверей. Обернувшись на ходу, він додав: — Дякую вам.

Вест, стоячи на порозі, підшкильнув його:

— Що, Грегу, підлизуєшся?

Міллерової відповіді Рік не почув — хлопці вже вийшли в коридор. Він довго не спускав ока з дверей, думаючи, з якої це речі Міллерові забаглося грати у виставі, і чи не робить він, Рік, помилки, даючи йому роль. А що, коли Міллер задумав щось устругнути? Чи може, спробувати зіпсувати свято, аби виставити негрів на посміховисько і тим самим кинути тінь на смаки й погляди Ріка?

Рік не міг відповісти собі, але вирішив пильнувати за Міллером і його янголами і при першій же підозрі заборонити їм грати.

Та незабаром виявилося, що Рікові побоювання безпідставні.

Янголів було шестеро, разом з Міллером. Як і казав Міллер, всі були високі на зріст, а один із них мав шість футів і два дюйми. Міллер був найнижчий у групі. Рік розставив хлопців за зростом, наперед радіючи, що це дасть чудовий ефект. Перша репетиція відбулася другого грудня під час четвертого уроку.

Хлопці виявилися напрочуд колективними. Ріка це здивувало, бо раніше він стикався лише з «солістами». В коледжі, коли хтось умів танцювати чи співати, то вважався «солістом», самостійним виконавцем. Ставши членом цієї високої касти, він звичайно вважав, що вся дія мусить крутитись довкола нього одного, а до сюжету, розвитку дії, йому не було ніякого діла. Хлопці, мабуть, уже виступали разом, і Рік побоювався з цього боку ускладнень. Він боявся «солізму», а «солізм» не терпить, коли його вкладають у рамки вистави. Та хлопці не подавали й знаку «солізму». Вони слухались усього, що їм казав Рік, і, здавалося, були в захваті від своїх ролей.

А Рік написав ці ролі так, що вони не були індивідуальні. Він цілком слушно гадав, що успіх янголів залежатиме від їхніх дій як єдиного цілого. Тому всі вони говорили хором, одночасно виконували всі свої рухи. Коли хто з янголів шморгав носом, ту ж мить шморгали решта. Коли один янгол казав: «О, так», — він мав бути певен, що ту ж мить його слова підхопить решта.

На першій репетиції Рік познайомив хлопців з містером Кацом і сказав, що Кац гратиме Санта-Клауса і що янголам та святому Нікові треба добре спрацюватися, бо, правду кажучи, основний тягар вистави ляже на їхні плечі. Хлопці шанобливо поставилися до цього знайомства, так наче познайомитися з учителем було для них незнати якою важливою річчю. Рік роздав їм ролі янголів, і хлопці, сівши кружка серед сцени, почали читати їх. Слова другорядних персонажів Рік по ходу дії зачитував із свого рукопису.

Вони пройшли вже кілька абзаців, як раптом Рікові впало в око, що один із янголів мовчить. Рік зупинив читання й запитав:

— У вас щось не клеїться? Вибачте, не пам'ятаю вашого прізвища.

— Це Браун, — пояснив Міллер. — Він не може так шпарко читати, містере Дедієр.

— Ах, он воно що, — розчаровано сказав Рік.

— Ми допоможемо йому вивчити роль, — запевнив Ріка Міллер. — Не турбуйтесь. Він не може так швидко читати, але він не підведе. В нього добра пам'ять.

— Ну, гаразд, — неохоче погодився Дедієр. — Почнемо з другого монологу Санта-Клауса.

Джордж Кац уже знав свій монолог напам'ять і відтарабанив його таким дерев'яно-незворушним голосом, наче це була Велика хартія вольностей. Рік не звернув на це уваги, певен, що незворушність зникне, як тільки Кац почне працювати над роллю. Та й до того ж, колективна роль янголів викликала в нього більше занепокоєння, аніж Кацова інтерпретація святого Ніка. Хлопці ніяк не могли вкластися в одночасся. Одні барилися, інші поспішали, і стояв такий гармидер, що не можна було розібрати жодного слова. Янголи раз за разом читали той самий уривок, та Рікові ніяк не щастило синхронізувати їх. Врятувало його Міллерове втручання й чуття ритму, притаманне хлопцям.

— Ми беремось за це не так, як треба, — сказав Міллер. — Робимо не так, як хоче містер Дедієр. Ви хочете, щоб ми вклалися в один відтинок часу, еге ж, начальнику? — запитав він.

— Так, — відповів Рік, переконаний, що з янголами нічого не вийде.

— Ну от, а ми робимо не так. — Міллер заглянув у рукопис під рукою. — Слухайте, хлопці, ось Санта-Клаус питає: «Як ся маєте сьогодні, небесні посланці?» Знайшли це місце? — Хлопці закивали головами й щось промимрили, і Міллер провадить далі: — Отож його останнє слово «посланці». Ну, а ось вам ритм. І — раз, і — два. Вловили? І — раз, і — два. Припустімо, нам треба відповісти: «О, прекрасно, Санто». О'кей, отже, ми слідкуємо, і — раз, і — два, вступаємо на неударному такті. Ми вимовляємо «о» без притиску, змовкаємо, а далі кажемо: «Прекрасно, Санто». Ну, тепер второпали?

Хлопці загомоніли між собою, киваючи головами і вчитуючись у текст, а Рік здивовано спостерігав за ними.

— Чи не могли б ви проказати нам ту репліку, містере Кац? — попросив Міллер.

Джордж Кац порився в пам'яті і промовив незворушним голосом:

— Як ся маєте сьогодні, небесні посланці?

Міллер відрахував такт:

— І — раз, і — два, «о, прекрасно, Санто». — Він замовк і знову глянув на хлопців: — То як, второпали? Я ще раз відрахую вам такт, а тоді спробуємо повторити це про себе. Можна ще раз цю фразу, містере Кац?

— Як ся маєте сьогодні, небесні посланці? — незворушно повторив Джордж Кац.

— І — раз, і — два, — шепотів Міллер.

— «О, — хором проказали хлопці (Міллер шепнув: «такт»), — прекрасно, Санто».

— Чудово! — широко всміхаючись, сказав Рік. Він був приємно вражений, що Міллер так блискуче скористався ритмічним чуттям хлопців. — Чудово! Ну, коли ми зможемо зробити так з усіма вашими репліками...

— Зможемо, — впевнено заявив Міллер. — Це ж ті самі співи, начальнику, лише без мелодії.

З цієї репетиції під час четвертого уроку вони взяли все, що могли, і просунулись у тексті настільки, наскільки дозволив час. Коли дзвінок сповістив кінець уроку, Рік неохоче подався до свого класу на побачення з 55—206. Поки Рік дійшов туди, Міллер був уже на місці, бо він метнувся одразу ж після дзвінка, а Рік іще перекинувся кількома словами з Кацом.

— Агов, учитлю! — гукнув Міллер. — Майте голову на в'язах!

Рік, усе ще перебуваючи під враженням вдалої репетиції і приємної поведінки Міллера, його допомоги, всміхнувся й запитав:

— Що ви хочете цим сказати, Міллер?

— Ви ж притарабанилися із запізненням, начальнику. Подаєте своїм учням поганий приклад.

Клас зайшовся сміхом, а Рік здивовано вирячився на Міллера.

— Що, може, неправда, начальнику? — Міллер подивився на нього невинними очима. — Хіба ви не притарабанились із запізненням?

Рік, усе ще не годен збагнути, про що йдеться, відповів:

— Либонь, що так, Міллер.

— Либонь, що так? Сто чортів, чоловіче, то ви ще цього не певні? Не може бути, щоб ви були настільки тупий!

Клас підбадьорливо загув.

— Він розгубився, — глузливо зауважив Вест. — Служба розхитала йому нерви.

— Годі! — різко крикнув Рік. — Зараз же мені замовкніть!

— Замовкніть! — закричав Вест. — Чуєте, що чоловік каже?

— Він каже: «Замовкніть», — докинув Міллер. — А коли він каже: «Замовкніть», то, далебі...

— ...що він не жартує, — весело підхопив Вест і в захваті ляснув Міллера по плечі.

Рік блимнув на Міллера очима, неспроможний збагнути, чого це підліток так змінився. Невже це той самий хлопчина, що на попередньому уроці так охоче допомагав йому, так добре пояснив «янголам» ритміку реплік? Невже це той самий хлопчи-

на? Оцей самовдоволений бовдур, що зараз ізнов виставив учителя на посміховисько всього класу? Рік просто не міг у це повірити і пустив це повз увагу, бо нічого не розумів. Проте вже через декілька день він збагнув одну істотну річ, і збагнув також, як йому треба поводитися.

Рік зрозумів, що Міллер сформулював усі правила своєї гри й що правила ці складні й непорушні. Так само, як перед початком уроку англійської мови Міллер щоразу проводив певну «демаркаційну» лінію і ніколи не переступав її, він провів її також між виставою та всіма іншими шкільними справами.

Становище було заплутане, бо на репетиціях Рік швидко порозумівся з Міллером. Здавалося, взаємини «учень — учитель» зникли зовсім, замість них просто було двоє людей, що працюють задля спільної мети. Міллер слухався його вказівок і сам іноді підказував щось слушне, червонів, коли Рік картав його за якусь там дрібницю в грі, або за те, що він не вивчив свою роль. Рік високо цінував Міллерову участь у виставі, а найбільше те, як хлопець керував «янголами», як допомагав Рікові зробити з них єдине ціле, мов бездоганний механізм, що добре грає і співає.

А коли репетиція кінчалася, над обрієм нависав 55—206, і Міллер знову проводив свою лінію. Ніколи не переступаючи її, він підходив до неї впритул, дратуючи Ріка своїм глузуванням, аж поки Рік сам не порушував кордон, і тоді перед Міллером поставав вибір або відступити, або перейти на Рікову територію, — чого він ніколи не робив.

Рік намагався це зрозуміти і єдиний висновок, який напрошувався, було те, що у виставі Міллер міг застосувати свої здібності провідника (а в нього, поза всяким сумнівом, ці здібності були), тоді як у класі цього зробити не міг, навпаки, там існувало ненормальне становище, при якому за мірило правила погана поведінка.

На репетиціях Міллерові не випадало бешкетувати. Функція, що її він виконував, давала поживу його діяльному розумові. Він мав під своєю орудою хлопців і бачив мету, до якої їх треба вести.

А урок англійської мови — це зовсім не те. Інші хлопці в класі вважали англійську мову марною тратою часу, нулем без палички. Міллер, мабуть, теж був такої ж думки, хоч іноді важко було збагнути, що саме він думає. Розум підказував йому, що слави можна зажити зухвалістю, а верховодою стати завдяки бешкетництву. Отож він проводив свою одну лінію, другу, і немовби казав Рікові: «Вистава, начальнику, це одна річ, а англійська мова — зовсім інша. І нічого сподіватися, що на уроках я цілуватиму вас у зад».

Отак Рік віч-на-віч зіткнувся з цією двоголовою горгоною. Він навчився сприймати хорошого Міллера й поганого Міллера, і відчував себе при цьому, наче психоаналітик, що вивчає шизофреніка. І весь час не міг зрозуміти, яке ж лице в Міллера справжнє, і плекав надію, що воно таки хороше, а не погане.

На репетиціях хороше, безперечно, переважало й підготовка вистави максимально швидко посувалася вперед. На десяте грудня янголи й Санта-Клаус уже являли собою бездоганно спрацьований механізм; до того ж, Джордж Кац позбувся тієї незворушної застиглості, з якою він проказував свою роль на перших репетиціях. Спостерігати, як вони діють разом, була сама приємність. Кац, неспроможний остаточно подолати помпезність і сухуватість, притаманні його вдачі, ідеально пасував до шести кольорових «янголів».

В репетиції потроху втяглися й решта виконавців. Ця решта складалася, власне, з групи статистів — двадцяти п'яти хлопців, що символізували класи, які відвідував Санта-Клаус із «янголами», — та сімох учителів, що зголосилися грати у виставі, переважно самих себе. Собі Рік теж узяв одну невеличку роль, бо більше охочих учителів не знайшлося.

10

Що далі просувалась підготовка вистави, то все більше слово «янгол» ставало синонімом до слова «Міллер».

Мілер був справжньою знахідкою. Заради вистави він ладен був зробити що завгодно. Його працьовитість просто-таки захоплювала Ріка. Хлопець робив усе, що його просили, і навіть чимало такого, про що Рік навіть не думав його просити.

Наприклад, того вечора, коли Рік залишився в школі перефарбувати один із задників, що своїм жовтим кольором викликав неприємні асоціації. Рік приніс із собою робочі флотські штани й сорочку з грубої бумазеї, переодягнувся за сценою і простягся на підлозі між пензлів та банок із фарбою, думаючи про те, як би його скорше впорати роботу.

Тут до зали повільно зайшов Міллер і, зупинившись над Ріком, якусь хвилю мовчки спостерігав за ним. А тоді спитав:

— У вас є зайвий пензель, містере Дедієр?

— Є, чому ж? — відповів Рік.

— Я гадаю, помічник вам не завадить. А то ви прововтузитесь тут цілісіньку ніч.

— То будь ласка, — усміхнувся Рік. — Пензель, мабуть, трохи затвердів, але то нічого.

Міллер узяв пензля і провів ним по долоні.

— Піде, — сказав він, відтак опустився на підлогу поруч Ріка й поринув у працю.

Робота ця, що не кажи, була марудна. На задникові нічого не треба було розмальовувати, а тільки поверх старої фарби нанести шар нової. Кілька хвилин обидва працювали мовчки, а далі, — може, тому, що фарбування робота механічна, розбалакались.

Спочатку розмова точилася навколо вистави і не виходила з казенних рамок «учитель — учень». Згодом, мабуть, тому, що обоє були в робочих штанях, тому, що обох захопила робота, казенність щезла, і вони заговорили про інші речі: про кіно, про вчителів і учнів з їхньої школи, про «диваків», яких вони обидва знали, про те, що значить для них різдвяне свято серед буднів року, і навіть, — як це не дивно, — про книги, які Міллер прочитав поза школою, здебільшого «кишенькові видання», і серед них чимало чудових творів.

Саме на цій стадії розмови Рік запитав:

— Як це сталося, Міллер, що ви пішли до професійної школи?

— Важко сказати, — відповів Міллер, вмочаючи у фарбу пензля й ляпаючи нею по полотну. Потім широкими мазками розтер фарбу й підвів голову.

— А ви думали про загальноосвітню школу?

— Та трохи думав.

— А з чого ви спеціалізуєтесь, Міллер?

— З автомобілів.

— Ви хочете стати механіком?

— Мабуть, що так, — якось непевно відказав Міллер.

— Справді?

— Бачте, містере Дедієр, вибір не такий уже й багатий.

— Що ви хочете цим сказати?

— Я ж кольоровий, — відповів Міллер, і в голосі його не було й тіні злості.

— Не розумію, — сказав Рік.

Міллер посміхнувся.

— Ви можете уявити мене юристом, або лікарем, або ще кимось? Я не хочу себе дурити, містере Дедієр.

— А вам хотілося б стати лікарем?

— Ні, ні, не конче. Не зрозумійте мене хибно. Я просто не... ну, бачте... Я хочу сказати, що краще бути механіком, аніж ліфтером, чи швейцаром, чи чистильником. Ви мене розумієте? Я гадаю, механік завжди знайде якусь роботу, і, може, в даному разі не матиме значення, чорний він чи білий. Ось так я гадаю...

— Але вам хотілося б бути кимось... Більшим за механіка?

— Хіба механік — це погано?

Рік пильно подивився на Міллера.

— Але ви воліли б бути ким іншим? — спитав він.

— Можливо.

— Ким, Міллер?

— Не знаю.

— Але все ж таки воліли б?

— Можливо, — Міллер непевно всміхнувся. — Я гадав собі, що колись, може, стану співаком, але в мене замало для цього снаги. Знаєте, в співаки йде багато кольорових. Нат Коул, Перл Бейлі, ну, та ви самі знаєте.

— Авжеж, — сказав Рік.

— Ще я думав зайнятися боксом, та мені не до вподоби бійка, хіба що хтось перший зачепить.

— То ким вам усе ж таки хочеться бути?

— Не знаю, — повторив Міллер.

— Але не механіком? — наполягав Рік.

Міллер підвів очі й раптом спитав:

— Ви вважаєте, що це добра школа, містере Дедієр?

— Певно, що так, — збрехав Рік.

— Так? — перепитав Міллер, зморщивши чоло. — Ви справді так думаєте?

— Звичайно, — знову збрехав Рік.

— Розумієте, я не проти того, щоб стати механіком, тобто коли я відчую... ну, що мене тут бодай чогось навчають. Але.. — кінець фрази повис у повітрі.

— Ви не відчули, що вас тут бодай чогонебудь навчають, ви це хотіли сказати?

— Мабуть, так, — погодився Міллер. Він на хвильку задумався, а тоді додав: — Зовсім не конче все життя бути механіком, розумієте? Можна піти далі, завести щось своє, ну, хоча б невеличку майстерню. Розумієте, почати можна й з механіка.

— Так, я розумію, — сказав Рік.

— Я припускаю, що, може, й справді спершу я мав на думці стати механіком, коли прийшов сюди. Історія, граматика, англійська мова й таке інше — це мене не вабило. Через це я й пішов спеціалізуватися з техніки. Я гадаю, що руки мене не підведуть.

— Але ви казали, що для того, аби стати...

— Ну, й це також. На це треба дивитися тверезо, я ж знаю, що для чорного це дуже важко. А механіком стати легше.

— Не завжди можна вибирати легкий шлях, Міллер, — сказав Рік.

Міллер подивився на нього.

— Ви не чорний, містере Дедієр.

— Знаю. І розумію, що ви думаєте. Але чорні мусять...

— О, звісно, мусять. Але треба зробити свій вибір, а я не хрестоносець чи щось таке. Я просто собі хлопець, що думає, як йому краще спланувати своє життя. Я гадав, що зможу тут вивчитися на пристойного механіка, а коли машина на ходу, людям байдуже, чорні чи білі руки лагодили її. І я ж кажу, що механік — це, може, тільки початок. А відкривши власну майстерню, чорний теж стане людиною, тобто я хочу сказати, що він не муситиме тоді битися за шматок хліба.

— Гаразд, Міллер, все це звучить досить розумно. Але в чому ж тоді річ? Ви так говорите, наче вже перехотіли бути механіком, наче...

— Ну, коли я прийшов сюди, я гадав, що це путня ідея, але зараз не певен. Бачте, коли я мушу стати механіком, та ще й чорним, то мушу стати добрим механіком. Механіків до гибелі й білих, і білий завжди матиме перевагу над чорним, якщо тільки чорний не буде справді таки добрим майстром. А тут я ніколи не вивчусь на доброго механіка, це таки так.

— Чому це, Міллер?

— Не знаю, — відповів хлопець.

— Може, вчителі тут нетямущі?

— Та ні, вони нічого.

— То в чому ж тоді справа?

— Не знаю, — відказав Міллер.

— А ви хочете вчитись?

— Авжеж, хочу.

— Тоді в чому ж...

— Мабуть... — хлопець похитав головою. — Ні, не те.

— Що, Міллер?

— Ну, бачте, містере Дедієр, тут усі чхають на науку. Спершу я таки поклав був учитися, але що з того? Це ж не справжня школа. Вона зовсім не схожа на загальноосвітню. Це просто... просто... Я не знаю. Просто наче... велика купа сміття.

«Ящик на сміття», — пригадалось Рікові, що сказав Соллі Клейн про цю школу. — Що ж нам залишається? Міллер також переконаний, що це купа сміття».

— Ви помиляєтесь, — сказав Рік. — Вам, Міллер, не слід так говорити.

— Так це ж правда, — не здавався Міллер. — Ви не знаєте, ви тут ще новенький. Але ви ще побачите, самі переконаєтесь у цьому.

«Це не Міллер, — подумав Рік, — це Соллі Клейн».

— Не вірте в це, — палко сказав Рік. — Їй-бо, не треба, Міллер.

— Та як же можна в це не вірити? Це ж ясно, як день! Хай йому чорт, але ж мене тут нічого не вчать, геть нічого.

— Проте, є ж хлопці, які й тут чогось навчаються, — сказав Рік, думаючи про себе: «Це якесь божевілля; я сперечаюсь із Соллі Клейном, все це неправда».

— Може і є такі, але я їх не бачив. Тут такий шарварок, що ніхто не годен второпати, що воно й до чого. Кожен гадає, що все гаразд, тільки це неправда. Ні, містере Дедієр, тут я ніколи не стану механіком. Тут кожен тільки блазня править.

— І ви теж, — сказав Рік.

Міллер якусь хвилю дивився на нього, і Рік подумав, що після цих слів контакт із хлопцем обірветься і розмові настане край.

— Мабуть, так, — погодився Міллер.

— А чому так?

— А що ж тут іще можна робити? — Міллер із щирим подивом глянув на Ріка, і Рікові так захотілося сказати щось вагоме, щось таке, що розвіяло б цю ніяковість. — Скажете — працювати, як віл? Скажете — робити з себе найпослідущого дурня? — Він похитав головою, а плечі його безсило опустилися. — Ні, просто пливи за водою, і край. А наука — хай їй грець. Бий собі байдики, аби день до вечора.

— Це легкий шлях, Міллер.

— Це єдиний шлях, — тихо, але твердо відповів Міллер.

— Ні, Міллер, це не єдиний шлях. Не можна завжди обирати легкий шлях. Іноді щось добре треба робити й тоді, коли ти навіть знаєш, що це зашкодить тобі. Невже ви не можете зрозуміти цього, Міллер?

— Ні, — відповів Міллер, хитаючи головою, він зовсім забув, що розмовляє з учителем, — ні, не можу. Я не бачив таких, що обирали б важкий шлях, коли перед ними лежить легкий. Покажіть мені їх!

— Я хотів би, Міллер, показати вам якийсь інший шлях.

— Його немає, містере Дедієр, повірте мені. Обираєш легкий шлях, пливеш за течією, б'єш байдики, як усі інші, та й край.

— І забуваєш про мрію стати механіком, — сказав Рік.

— Мабуть, так, — сумно відповів Міллер.

— То ким же ви будете?

— Кимось та буду. В житті кожен кимось стає.

— А тим часом пливете за течією...

— Мабуть, — сказав Міллер.

Рікові кортіло згадати про уроки англійської мови, кортіло дещо сказати про Міллерову поведінку на них, таку не схожу на його поведінку на репетиціях, таку відмінну від його поведінки зараз, у цю мить. Але він відчував, що згадка про англійську мову буде тут недоречна, і стримався. Вони знову почали фарбувати, а Рікові страшен-

но хотілося сказати щось таке хлопцеві, аби він пересвідчився в хибності своєї думки про легкий шлях...

Водночас Рік запитував себе, чи вплине ця розмова на завтрішню поведінку Міллера в класі, і відповідав, що ні, не вплине. Він знав, що Міллерову лінію накреслено незмивним чорнилом, і годі було сподіватися, щоб така дрібниця, як розмова по щирості, могла стерти цю лінію. Отож вони мовчки фарбували далі, і Рік силкувався пригадати який-небудь переконливий приклад, але марно.

Десь о пів на десяту вони вийшли зі школи й обидва закурили. Вони попрямували разом до Третьої авеню, Рік у своєму святковому костюмі, а Міллер — у тих самих робочих штанях, які він носив і на свято, і в шкіряній куртці з високо піднятим коміром.

— Я тут сідаю на метро, начальнику, — сказав хлопець.

— На добраніч, Міллер, — попрощався Рік. — До завтра.

— На добраніч, — відповів Міллер.

— І дякую за допомогу. Ви мені таки дуже стали в пригоді.

— Пусте, начальнику, — сказав Міллер, і вони розійшлися.

Наступного дня, на англійській мові в 55—206 Грегор Міллер поводився, як і завжди. Він обрав легкий шлях, а легкий шлях — то були бешкети, блазнювання і байдикування. Рік не був розчарований, бо це не заскочило його зненацька.

11

Рік «проломив мур» 21 грудня, коли до різдвяного вечора в школі залишалось тільки два дні. Рік надовго запам'ятає цей день, і не лише завдяки цьому проломові. В «ньому» крилась, мабуть, якась іронія долі, бо це сталось на першому уроці, в класі 21—206, на уроці, для якого він зовсім не приготував плану. Плани уроків на понеділок, вівторок і середу, тобто на весь короткий тиждень, що завершувався в четвер, 24 грудня, різдвяними канікулами, Рік гадав був розробити минулого уїкенду.

Але в п'ятницю після костюмованої репетиції він прийшов додому так пізно, що ледве встиг випити з Ен по чашці кави, як час уже було йти спати. Весь же суботній день він присвятив сім'ї, витративши на Ен більше часу, ніж за цілий минулий місяць. А ввечері до них несподівано завітали давні знайомі, так що трохи й за губу закласти довелось. В неділю до них прийшли батьки Ен і зостались вечеряти, так що майже весь вечір пропав. Отак Рік і не зміг узятися до своїх планів уроків.

Отож у понеділок вранці він в автобусі похапцем гортав хрестоматію, розшукуючи оповідання, що, як йому пригадувалось, мало назву «П'ятдесят перший драгун». «Це щось про війну», — міркував він, дуже невиразно уявляючи собі, що то за драгуни. Оповідання того він не читав, але ж військові історії завше подобаються дітям, тож можна бути певним і цього разу. Він прочитає їм оповідання, а далі переведе розмову на свій військовий досвід, і цього, сподівався він, вистачить на урок.

Рік зайшов у клас і оголосив, що сьогодні він їм прочитає оповідання. Діти схвально сприйняли цю новину, бо завжди любили слухати оповідання, якщо воно цікаве і якщо опісля учитель не задаватиме надто багато тих клятих запитань.

Рік розгорнув хрестоматію, відкашлявся й одразу ж виявив, що оповідання написав Гейвуд Браун — факт, якого він не помітив в автобусі, коли похапцем переглядав зміст книги. Він також помітив, що це зовсім не було оповідання про війну під назвою «П'ятдесят перший драгун», а що воно звалось інакше — «П'ятдесят перший дракон», і Рік аж поблід, збагнувши, що це не військова історія.

— «П'ятдесят перший дракон», — проказав він, і на його голос діти підвели байдужі обличчя.

В оповіданні йшлося про одного молодого лицаря на ім'я Говен ле Кер-Гарді, який сподобився честі бути прийнятим до лицарської школи, але який, здавалося, не виявляв належної ретельності чи запалу до такого лицарського заняття, як герці. Брак Говенового ентузіазму легко можна було б витлумачити як боягузство, і гросмейстер школи та вчитель фехтування вирішили взятися за Говена і знайти лік на його хворобу. Фехтувальник хотів спершу просто вигнати хлопця, але гросмейстер придумав кращий вихід. Він навчить хлопця вбивати драконів!

Говен почав учитись мистецтва убивати драконів, від паперових драконів він переходив до драконів із пап'є-маше, а далі до дерев'яних драконів і щоразу одним махом стинав тим опудалам голови.

Зрештою, Говенові видали диплом лицаря, а гросмейстер запросив його на невеличку бесіду.

— Настав час прощатися, вас чекає зустріч з життям, — значуще сказав гросмейстер, — а життя, оскільки воно торкається вас, це — дракони.

Перспектива зустрітися з Життям не тішила Говена. Отож гросмейстер пообіцяв дати йому щось таке, що б допомогло убивати драконів. Говен сподівався, що це буде ча-

рівна шапка-невидимка, під якою він будь-коли могтиме сховатись. Але гросмейстер висміяв його за це і дав щось краще, аніж чарівна шапка. То було магічне слово — «рамплесніц».

І варто тільки Говенові проказати те магічне слово, як жоден дракон не зможе заподіяти йому шкоди. Наступного дня Говен вийшов назустріч своєму першому драконові. Дракон дмухнув на нього вогнем і димом, але Говен промовив «рамплесніц», змахнув топірцем і відтяв драконові голову. Виявляється, справжніх драконів убивати майже так само легко, як і ляльковиx!

Після цього Говен кожного божого дня вирушав на світанку в Життя, і рідко траплялося, щоб він коли повертався без вух нового зарубаного дракона. Він став уже зовсім самовпевнений: глузливо проказував «рамплесніц», а далі у помасі дужої руки свистів топірець, і котилася голова ще одного дракона, а дома з'являлася ще одна пара драконячих вух.

Нарешті Говен, який взяв собі за звичку пиячити ночами в місцевому шинку, вийшов після нічної гулянки назустріч п'ятдесятому драконові. В того затремтіли коліна, бо Говенова слава розійшлася по всіх усюдах. Говен наблизився до потвори, підняв свій топірець, але тут же опустив його. Знаючи, що Говена захищають чари, дракон поцікавився, в чім річ. І хлопець мусив признатися, що він забув магічне слово.

Історія, як бачите, була саме та, що треба. Дракон, звісно, запропонував свої послуги. Він запитав Говена, чи не міг би він допомогти лицареві пригадати те всесильне магічне слово. Але Говен пам'ятав тільки, що починається на «р», та й годі. Тоді дракон вирішив з'їсти хлопця. Він кинувся вперед, і Говен, як стій, пригадав магічне слово, однак проказувати його вже не було коли, часу вистачало тільки рубонути топірцем. І — о боже! — голова драконова одлетіла на кілька сот ярдів! В жодного зарубаного дракона голова не котилася ще так далеко.

Все це неймовірно збентежило Говена. Він зовсім не проказував магічного слова, а тим часом дракон не зачепив його, навпаки, він, Говен, пошпурив драконячу голову ген далеко од себе. Говен повернувся до лицарської школи і розказав про свою пригоду гросмейстерові.

І тоді той розповів Говенові всю правду. Ніякого магічного слова не було, весь цей час драконів убивав сам Говен. Слово тільки додавало йому духу, та й годі, тож тепер Говен, певно, радий, що знає правду?

Та Говен не був радий. Говен зовсім не був радий. Як?! Усі забиті дракони могли б і зжерти його, якби він просто не був трохи меткіший за них? Це було недобре. Це було зовсім, зовсім не добре.

Наступного дня Говен не встав на світанку. І опівдні він усе ще лежав у постелі, тремтячи під ковдрою зі страху. Гросмейстер та вчитель фехтування стягли його з ліжка й присилували йти в ліс, де він зустрів свого п'ятдесят першого дракона.

Цей дракон був миршавий.

Але до школи Говен більше не повернувся. І не знайшли навіть його кісток, тільки металеві кружала медалей, які він завжди надівав, ідучи в бій, — дракон ізжер навіть стрічки від тих медалей.

Говенову таємницю не було розкрито, і він увійшов в історію школи як герой. У школі на стіні трапезної ще й досі висить його щит і на ньому — п'ятдесят пар драконячих вух. Під ними на щиті золотими літерами вибито ім'я героя «Говен ле Кер-Гарді» й напис: «Він убив п'ятдесят драконів».

І ніхто ніколи не міг зрівнятися з ним подвигами.

Ось яке було це оповідання, і Рік гарно прочитав його, хоча й читав уперше, та ще й уголос. Воно захопило Ріка, бо й для нього, як і для учнів, це було щось нове. Проте він трохи шкодував, що оповідання не про війну, що це чиста алегорія. А для цих дітей алегорія, мабуть, зависока матерія, і вивчати її треба лише за старанно підготовленим планом.

Він такого плану не мав, а оповідання було вже прочитане, і ось він стоїть перед незвично принишклим класом і питає себе, що ж вони зараз утнуть. Алегорія для другокласників, коли деякі з них навіть не вміють ще написати свого прізвища!

— Ну що, — сказав він, — гарненьке оповідання, еге ж?

— Еге ж, — відповіли діти і, далебі, щиро, бо воно, видно, справді їм сподобалось.

— В ньому розповідається про лицаря, який убивав драконів, правда? — запитав Рік.

— Авжеж, — погодились діти. — А то ж про що? Про лицаря, який убивав драконів, коли не рахувати, що, зрештою, його самого було вбито. Кінець сумний.

— Тільки про це? — запитав Рік.

Фінлі, що сидів позаду, сказав:

— Він насправді не вбивав тих драконів.

— Що ти маєш на увазі, Фінлі? — спитав Рік.

— Він їх ошукував, — впевнено відказав Фінлі. — Він мав магічне слово.

— Яке магічне слово? — запитав Рік, і клас хором відповів:

— Рамплесніц!

— Воно якесь кумедне для магічного слова, еге ж?

— А воно зовсім і не магічне! — вигукнув Белло.

— Та ну? — здивувався Рік.

— Йому ж начальник казав, що воно не магічне, — пояснив Белло. — Тим-то він і зміг убити дракона, не вимовляючи того слова. Пам'ятаєте?

— Так, пам'ятаю, — поволі одказав Рік.

— Отож воно зовсім не було магічне.

— Та там взагалі не було ніякого магічного слова, — сказав Спенсер. — Він просто вбивав драконів і край.

— Ну, я цього не розумію, — промовив Рік, приємно вражений відповіддю, і навіть гадки не мав, що він проломлює мур. — Коли це слово не було магічне, то навіщо гросмейстер давав його Говенові?

Декілька хвилин клас сидів мовчки, а далі Шокен сказав:

— Бо Говен боявся. Він був боягуз.

— Але хіба він не міг убивати драконів? — запитав Рік. — Він же вбив п'ятдесят драконів, а ви кажете, що «рамплесніц» зовсім не магічне слово.

— Певно, що він їх убив, — сказав Фінлі. — Але з допомогою ошуканства.

— Якого ошуканства? Пригадайте, ніякого ж магічного слова не існувало.

— Ну то й що? — скривив губи Фінлі. — Він же думав, що воно існує.

— Так, — промовив Рік, починаючи потроху запалюватись. Його здивувало, що діти так багато взяли з цього оповідання, але він усе ще не відчував, що мур ось-ось упаде.— Саме так. Говен вважав те слово магічним. Та чи помагало це йому вбивати драконів?

— Звісно, — сказав Уайт.

— Але як?

— Бо він гадав, що воно магічне. Він думав: «Я іду в ліс і зі мною нічого не трапиться». Ось чому він убив тих драконів. А сам собою він був боягуз.

— І через це гросмейстер і сказав йому магічне слово? — запитав Рік, благаючи бога, щоб це взаєморозуміння тривало й далі, відчуваючи, що зараз відбувається щось таке, з чим він досі ще не стикався. Сьогодні діти ожили, і він це відчув, він озивався до них, а вони озивались до нього, опановуючи цю незнану і їм, і йому алегорію. — Через це? — повторив Рік.

— Той начальник справжній хитрун, — сказав Девідсон, — він розумів, що Говенові щось треба.

— А що було треба Говенові? — запитав Рік. — Яким словом це назвати? — «Ану назвіть мені це слово самі, — подумав він,— щоб я вам його не розжовував. Ну?» — То як це називається?

— Упев... — почав Дейлі.

— Ну?

— Упевненість, — з тріумфом вимовив Дейлі.

— Так, воно, — сказав Рік. — Упевненість. — Він зупинився.— Але це скидається на неправду. Я хочу сказати, невже ви справді гадаєте, що якесь слово може додати комунебудь упевненості?

— Авжеж, може, — рішуче сказав Сперанза.

— Ні, мені здається, не може, — сказав Рік.

— Може, може, — наполягав Сперанза.— Безумовно, таке може бути. Приміром, коли я боюся контрольної або ще чогось, я тричі проказую «Богородице діво», і тоді мені вже нічого не страшно.

— Це додає тобі впевненості, так?

— Авжеж, — підтвердив Сперанза.

— Але все ж... таке слово, «рамплесніц»... Я хочу сказати, що, зрештою, «Богородице діво» — молитва. А «рамплесніц» ні.

— Е, ні, — протяг Падрес. — Такі слова теж мають свою силу. Я не думаю, що «рамплесніц» було ніщо. Ви розумієте, що я маю на увазі?

— Не дуже, — сказав Рік, відчувши, що його раптом кинуло в жар, мов у лихоманці. Він весь напружився, побачивши, що діти озиваються до нього, справді обговорюють цей твір, так, як це й слід робити, справді щось дають йому, вчителеві, допомагають йому. Чому? Він цього не розумів, та й не було коли про це думати. Він просто підтримував цей дух і мало не молився.

— Отже, «рамплесніц» — фальшивка, розумієте? — вів далі Падрес. — Я хочу сказати, «Богородице діво» — щось справжнє. А «рамплесніц» — у ньому нема нічого. Той Говен просто дурив самого себе.

— Як же він дурив себе? — запитав Рік.

— Бо в тому слові не було нічого магічного, — глузливо сказав Белло. — Чорт, коли б він хотів, то міг би повбивати всіх тих драконів і без «рамплесніца».

— Так, але навіщо тоді йому потрібні були слова? Хіба є такі люди, які дурять самих себе? Які мають потребу в магічних словах?

— Авжеж є, — сказав Прайс. — Ось у мене зведений брат такий. Бін, бачте, вдає з себе дуже поважного, усе патякає, що в нього великі справи, хоч де там, ніяких таких справ у нього нема. Він просто мала комашка, розумієте? Але поводить себе, як велике цабе.

— Але він таки цабе? — запитав Рік.

— Ні, він — комашка. Тільки він так багато базікає, що, мабуть, і сам вірить у свої слова.

— Наче той у «рамплесніц», хочеш сказати?

Прайс хвильку повагався:

— Еге ж, — сказав він здивовано. — Наче в «рамплесніц». Саме так.

Тут і почалося. Весь клас, усі діти, попідносили руки і мотали ними, мов несамовиті.

— Хто ще знає подібні приклади? — запитав Рік. — Людей, що отак дурять самі себе? Людей, які могли б убивати драконів, коли б спробували, але які занадто полохливі, щоб спробувати це без чар.

Діти загомоніли, кожен хотів щось сказати. Але ніхто не кричав, бо не хотів зірвати урок. Вони відчували те саме, що й Рік, і поривалися висловити свою думку.

— Отой шкет, що в нашій команді був на подачі, — сказав Фінлі, — мусив пожувати гумку, інакше подача в нього не виходила. А гумка йому нічим не допомагала! Але він таки здорово подавав м'ячі.

— Проте це ж забобон, правда? — запитав Рік. — «Рамплесніц» — забобон, так?

— Ні, — сказав Белло. — Не так. Воно додавало Говенові впевненості. Але це не забобон. Це щось інше. Забобон — це коли ви чогось боїтесь. Як от чорної кішки, числа тринадцять. А Говен не боїться «рамплесніца». Він любить це слово. Воно, це слово, додає йому духу.

— Це те, на що він спирається, — сказав Спенсер.

— Як милиця? — запитав Рік.

— Еге ж, як милиця.

— А чи є такі люди, що їм у житті потрібні милиці?

— Милиці потрібні калікам, — сказав Фінлі.

— Тільки калікам? — запитав Рік. — Хіба ж Говен каліка?

— Ні, — сказав Терос. — Він здоровий.

— Тілом, — підказав Рік.

— А, — здогадався Терос. — Ви хочете сказати, що, мабуть, він був каліка на розум? Либонь так, раз він боявся, значить, був каліка.

— Начебто, — сказав Рік. — А є такі люди?

— Я знаю одного хлопця, який не може нічого робити, поки мати не скаже йому «берись», — озвався Вілсон. — Так, наче він не може покластись на свій власний... на свій...

— Розум, — допоміг йому Рік.

— Еге ж. Але він зовсім не каліка. Бо коли поблизу нема його матері, він — молодчага. Він і без неї може щось робити. Вона йому не потрібна.

— Так само, як Говенові непотрібне «рамплесніц», авжеж?

— Авжеж, — рішуче відповів Вілсон.

— А я гадав, що це оповідання про лицаря, який убивав драконів, — сказав Рік. Він зараз був зворушений до глибини душі й мало не тремтів зі збудження. Він бачив, що мур проламано. До кінця уроку залишалося ще три хвилини, і він хотів звести все докупи, аби діти зрозуміли, що оповідання розказує одне, а означає зовсім інше. — Так чи ні?

— Еге ж, про це, — відповів Фінлі.

— Тільки про це? Просто про лицаря, що вбиває драконів?

— Ну, історію цю можна вивернути й навиворіт, — сказав Прайс. — Тоді вона стосуватиметься кожного, не тільки Говена.

— Кожного, кому потрібні милиці, — додав Сперанза. — Як і в справжньому житті.

— Тобто, це оповідання має додатковий зміст?

— Авжеж. Воно розказує про фальшиві слова—про те, що вони вам непотрібні. Коли ви спритні й дужі, нащо вам той костур? Що він вам може дати? Ви й так можете убивати драконів, звичайно, не насправді, тобто, можете, ну... стати добрим механіком або що.

— Так, — мовив Рік, — правильно. А скажіть, оповідання стає кращим, коли в ньому є ще одне оповідання, коли в ньому є ще один зміст, тобто коли воно не тільки про полохливого лицаря?

— Це гарне оповідання, — сказав Белло.

— Еге ж, гарне, — докинув Прайс. — Воно мені подобається.

— А ви не пригадуєте, як називається оповідання, що водночас розказує нам дві історії, таке оповідання, що має інший зміст?

— Як же ж воно зветься? — спитав Сперанза.

— Алегорія, — сказав Рік і написав це слово на дошці.

Позаду хтось іще мовив: «Цікава історія» — і тут пролунав дзвінок.

Рік сів за стіл, а діти з'юрмились навколо, розпитували, чи є ще такі оповідання з подвійним змістом. А один хлопець навіть подякував Рікові, що той показав йому те друге оповідання, бо він сам зрозумів усе лише як розповідь про лицаря, і це відкриття було для нього наче незвичайна знахідка, якимось несподіваним подарунком. А ще один хлопець розказував про свого приятеля, що був схожий на Говена і мав своє магічне слово. Інший запитав, чи Рік читатиме їм ще такі оповідання...

А Рік сидів приголомшений і оглушений, відповідав на запитання, слухав розповіді дітей, а в голові в нього була одна думка: «Боже, я проламав мур, я проламав мур». Він дивився, як круг нього снують діти і як дивуються цьому учні з іншого класу, що вже почали заходити на його другий урок. Нарешті діти одірвались від Ріка. Він був занадто приголомшений, щоб спробувати повторити те саме оповідання на другому уроці. Тільки одна-єдина думка стриміла у ньо-

го в голові: «Я проламав мур, боже, я пробився до них».

А коли після другого уроку Рік ішов чергувати, його зупинили діти з сьомого класу і сказали, що чули про те оповідання, тож чи не прочитав би він і їм про того лицаря. А один хлопець спитав, що воно за «рамплесніц» і як його прочитати. І поки Рік спустився на другий поверх, його зупиняли добрий десяток разів, і кожен хлопець просив одне й те саме: «Прочитайте нам про п'ятдесят першого дракона».

Тепер він їх навчатиме, боже, тепер він справді їх навчатиме, бо він же пробився до них, а це ж півперемоги. Він прочитає його в 55—206, а потім у сьомому класі, і все, все буде гаразд.

Але Рік не прочитав його ні в 55—206, ні в сьомому класі, бо, коли він сидів у коридорі напроти вхідних дверей, поруч з учнівським туалетом, йому сказали, що дзвонила теща і що Ен, в якої почались перейми, забрано до лікарні.

12

Минуло, мабуть, не більше десяти хвилин, як Рік приїхав до лікарні (хоч для нього цей час тягся неймовірно довго), і з-під арки, над якою був напис «Невідкладна», у вестибюль вийшов доктор Бредлі. Лице його було серйозне, і весь вигляд свідчив про страшенну втому.

Рік хутко підійшов до нього, помітивши краєчком ока, як з лавки встає теща, мати Ен.

Доктор Бредлі подав йому руку, Рік потис її, і лише тоді Бредлі всміхнувся, злегка, наче людина, що допіру перепливла Ла-Манш і надто втомлена, щоб позувати. Рік не питав нічого, його запитання були написані на обличчі. Лікар глянув Рікові у вічі, і усмішка щезла у нього з лиця. Він виглядав дуже змореним, втома дивилася йому з очей, і навіть вуса під орлиним носом, здавалось, знесилено обвисли. На лобі в нього виступив піт, а Рік усе дивився йому в вічі і зрештою витиснув із себе:

— З нею все гаразд?

— Так, — стомлено сказав доктор Бредлі, усміхнувшись. — Їй добре, містере Дедієр.

Мати Ен стояла поруч, витягши шию, наче людина, що хоче втрутитись у розмову, але не певна, чи до цього поставляться прихильно.

— З нею все гаразд? — перепитав Рік.

— Так.

— Хлопчик чи дівчинка ? — спитала мати Ен.

Рік помітив, як глибоко в очах доктора Бредлі з'явився вираз болю, потім цей біль перескочив відстань між ними й отруєною стрілою вп'явся йому в горло.

— Немовля народилось мертвим, — тихо проказав доктор Бредлі. — Хлопчик. Який жаль, містере Дедієр. Пуповина... Іноді таке трапляється, цього не можна передбачити...

Він замовк і витер піт з лоба, розуміючи, що як би він не пояснював, яким би чесним і щирим він не був, сумніви все ж залишаться, ті болісні сумніви, що запитують без слів: «Невже ви не могли чогось зробити?» Сумніви, які мовчки звинувачують лікаря.

— Вона обкрутилася немовляті круг шиї, — тихо додав доктор Бредлі. — В матерньому лоні.

— Хлопчик мертвий... — приголомшено сказав Рік. — Так?

— Так, — відповів доктор Бредлі.

Мати Ен судомисто ковтнула повітря, а Рік глухо сказав: «Мертвий», — і знову доктор Бредлі відповів: — «Так».

— Це... — почав Рік і тут же забув, що хотів сказати, він тільки подумав: «Хлопчик мертвий. Хлопчик. І мертвий».

Доктор Бредлі лагідно стис Рікове плече:

— Ви можете ще мати дітей, містере Дедієр. Ви обоє молоді і... я... я розумію, це— удар і, повірте мені, я не можу навіть висловити, як мені жаль.

— Все... все гаразд,—тихо проказав Рік.— Ви ж не винні.

— Нещасний...

— Все гаразд, — повторив Рік.

— Ваша дружина скоро буде здорова. Вона...

— З нею все гаразд? Ви певні?..

— Так, за неї не турбуйтесь. Мені страшенно жаль, містере Дедієр. Нам це завжди дуже неприємно, повірте мені, я не...

— Ні, все гаразд, — якось надто швидко відповів Рік. — Їй-богу, все гаразд. Можна мені побачити дружину? Можна з нею поговорити?

— Вона зараз іще слаба, — сказав доктор Бредлі, — але вона питала про вас. Я... вона... вона ще нічого не знає про дитину, містере Дедієр. І я, бувши вами, не казав би їй нічого до завтра. Розумієте, вона тільки починає одужувати, й краще зачекати. Розумієте?

— Так, розумію. Можна мені пройти до неї?

— І я б також радив вам забрати її додому якомога швидше. Їй не легко буде лежати в палаті породіль, де інші жінки... Розумієте...

— Розумію, — відповів Рік, як ніколи прагнучи побачити Ен, торкнутися її.

— Будь ласка, чи можна...

— Ходімо, — сказав доктор Бредлі.

Рік пішов за доктором по коридору. Потім вони чекали хвильку на ліфт, а він усе думав: «Дитина мертва, дитина мертва». Ліфт підняв їх на п'ятий поверх, і Рік вийшов у тьмяний коридор, його каблуки дзвінко цокали об підлогу, і високе склепіння коридору голосно відлунювало кроки. Доктор Бредлі зайшов до палати, а Рік лишився за дверима. Він почув крик якоїсь породіллі. За хвилину сестра в накрохмаленому шелесткому халаті викотила Ен на столику в коридор. Ен лежала горілиць під простирадлом, напнутим до самого підборіддя, і на місці живота була западина. Голова її була схилена набік, а на лобі блищало мокре волосся. Ен кволо усміхнулась, побачивши Ріка.

— Тільки недовго. Їй потрібен сон, — сказала сестра.

Рік узяв Ен за руку, а вона поклала його руку собі на груди і завмерла, міцно притиснувши її до себе. Рік поцілував Ен у мокре чоло, і на очах йому раптом заблищали сльози. Він низько нахилився над Ен, а вона притислась щокою до його щоки, і він відчув, що по її щоці теж котиться сльоза.

— Це було жахливо, любий, — сказала вона крізь плач і сміх. — О, Ріккі, це справді було дуже важко.

— Як ти себе почуваєш? — запитав він.

— Дуже стомлена. Я така виснажена, Ріккі. Я навіть не уявляла собі, що це така мука. О, Ріккі, я така рада, що все вже минуло, така рада.

Вона мляво засміялась, потім прикусила губу, і на очах у неї знову виступили сльози.

— Ти справді добре себе почуваєш?

— Так, тільки стомлена, любий. Здається, я спатиму цілий рік!

— Гаразд, моя голубонько, спи.

— Ні, — сказала вона, — ні, ще не йди. Прошу тебе, не йди ще, Ріккі. Залишайся, поки тебе не виженуть.

— Гаразд, — промовив Рік.

— Ти бачив дитинку? — раптом запитала вона.

— Тобі треба трошки поспати, Ен. Я думаю...

— Хлопчик, еге ж?

— Хлопчик.

— Це те, що ти хотів, правда, любий?

— Так, голубонько, чого ти не...

— І ти щасливий, Ріккі?

— Так, люба.

— Я рада. Я знала, що ти хочеш хлопчика. — Вона усміхнулась і заплющила очі. Рік подумав, що Ен заснула, і хотів іти геть, але вона розплющила очі й міцно пригорнулась до нього:

— Він схожий на тебе, любий?

— Я... я не знаю, — відповів Рік.

— Звісно, схожий. О, це було так важко, Ріккі. Малий шибеник. — Вона засміялась, а потім спитала: — Ріккі, ти щасливий?

Йому було соромно сліз, що текли по його щоках, і щоб приховати їх, він уткнувся лицем у її плече.

— Так, — сказав він, — я дуже щасливий. Він ще ближче пригорнув її і промовив палко: — Ен, я так тебе люблю, так люблю.

— Я знаю, коханий, — заспокоєно відповіла вона.

Рік сказав це Ен на другий день. Її перевели в окрему палату, дарма що він попередньо домовився про палату на двох осіб. Лікарі розуміли, що для неї краще буде лежати окремо і не бачити, як інша мати годує дитину. Рік прийшов у години, призначені на відвідування, і приніс квіти — величезний букет її улюблених троянд, і сестри охали й ахали над букетом, а потім зі смаком поставили його у вазі біля ліжка Ен.

Рік сів коло ліжка. Ен задля такої нагоди причепурилась. Блідність ще не зійшла у неї з лиця, але волосся її було зачесане і м'яким золотом облямовувало щоки. Губи вона підфарбувала і виглядала досить гарненькою, хоча була ще змучена.

Коли він поцілував її, вона почала зручніше вмощуватись на постелі:

— Я на гумовій подушці. Знаєш, Ріку, вони ладні порізати людину на шматки, аби легше було вийти дитині. У мене стільки швів.

Він присилував себе усміхнутись і сказав:

— Нічого, загояться.

— Ну, звичайно, боже мій, — відповіла Ен, швидко розплющивши очі. Вона щебетала про лікарню, про сестру, яка їй не подобалась, а тоді спитала:

— Я хотіла б знати, коли мені покажуть дитину. Адже народити дитину...

— Ен...

— Такого кожен день я не роблю. В усякому разі могли б...

— Ен...

Вона замовкла і з подивом глянула на Ріка, і він зрозумів, що зараз вона вже все знає або принаймні підозрює, що народила якусь потвору абощо.

— Що, Ріку? — спитала Ен незвичайно тихим голосом. Руками вона схопилась за біле простирадло, і він знав, що дружина збирає всі свої сили, аби вистояти перед тим, що на неї насувається.

— Дитя мертве, — хутко сказав Рік, сподіваючись, що скоромовка зменшить біль. — Його задушила пуповина. Ніхто не винен, люба. Таке іноді трапляється... Іноді.

Вона дуже довго лежала непорушно. Не дивилася на нього. Втупила очі в руки, що судорожно вчепилися за простирадло. Нарешті Ен підвела голову.

— Який жаль, — мовила вона. — Ради бога, вибач мені, Ріку.

Він обійняв Ен, бо вона почала плакати, і запитував себе, чому замість радості до них прийшло горе. Він пригортав її і відчував, як вона вся здригається від ридання.

— Який жаль, — повторювала вона, — о, Ріку, ради бога, ради бога, прости мене.

— Голубонько, люба, не плач. Це таке...

— Ріку, прости мене, — ридала вона, — милий, милий, ради бога, прости мене.

— Ен, — сказав Рік у відчаї. Він хотів, щоб вона перестала плакати, хотів утішити її й не знав, як це зробити. — Ми спробуємо іще раз. Ми молоді, — додав він, несвідомо повторюючи слова доктора Бредлі. — Дитя було здорове й цілком нормальне, люба. Це просто нещасливий випадок, просто...

— І ти на мене не сердишся? Ріку, я тебе прошу, скажи, що ти на мене не сердишся. Прошу тебе.

— Я не серджусь, голубонько. Як я можу сердитись? Я щасливий, Ен, що в мене є ти, оце тільки й важливе зараз. Я не знаю, що я б робив без тебе, серденько.

— Ріку мені так неприємно... Я навіть не можу тобі народити дитину, як усі жінки. О, яка я нещасна. Мені так жаль, Ріку.

— Ну, ну, не плач, ясонько моя, все буде гаразд. Повір мені, все буде гаразд, Ен.

— Ти любиш мене, Ріку? Ріку, ти любиш мене?

— Ти ж знаєш це, Ен.

— Скажи, Ріку.

— Я люблю тебе, Ен.

— Не відпускай мене, Ріку. Пригорни міцніше, любий. Ми спробуєм іще раз, добре?

— Так, любонько.

Вони замовкли. Сиділи, тримаючись за руки, чули з коридора сміх і не казали ні слова. Рік знову думав про мертвонародженого хлопчика і відчував у душі порожнечу. Він міг уявити собі, як зараз боляче Ен, бо це дитя виростало у ній, годувалось її кров'ю, було частиною її самої — і ось тепер його немає. Він дослухався до сміху в коридорі і бачив, що Ен теж слухає той сміх. Вирішив відвернути її думки й заговорив до неї. Розповів про школу, про «П'ятдесят першого дракона», але розповідь вийшла нецікава, бо зараз ця подія не так уже багато й важила.

Ен слухала, і їй було приємно, але він бачив, що вона все думає про дитя, і знав, що обоє ніколи не забудуть своєї першої дитини, навіть якби дожили до столітнього віку, навіть якби мали ще двадцятеро дітей. Рік гомонів доти, доки прийшла пора прощатися. Тоді він поцілував Ен і залишив її наодинці з думками про дитя, а сам почвалав до ліфту, намагаючись не слухати голосів щасливих батьків.

Рік не був у школі весь вівторок, не був і у середу, пропустив різдвяний вечір; він не знав, та й, зрештою, йому було байдуже, що один з учителів перебрав на себе його невелику роль у виставі.

Він також не знав, що на вечір принесли подарунок, що цей подарунок хлопці купили для нього і що Грегорі Міллер особисто збирав на подарунок гроші і вибрав його — краватку з чорними й золотими смужками.

Він також не знав, що хлопці самі склали й жартівливу промову з цієї нагоди, не знав і того, що вони раптом із примхи віддали подарунок Джорджеві Кацу, бо Рік не прийшов. Міллер гаряче протестував, хотів зберегти подарунок до післясвят, коли Рік прийде в школу. Але хлопці проголосували проти, мовляв, вони дістануть йому інший подарунок, і хіба Джордж Кац не впорався з роллю Санта-Клауса? Певно, вони казали цілком щиро, що куплять після свят Рікові інший подарунок, але потім забули й так і не виконали своєї обіцянки.

Рік нічого цього не знав, та йому було й байдуже. Він невиразно усвідомлював, що, нарешті, проламав мур між собою й одним своїм класом, і що тепер йому буде легше працювати в школі, але в голові йому зараз було зовсім інше.

Двадцять третього, в середу, він забрав Ен з лікарні й того дня не думав ні про що, крім неї.

У Північній ремісничій він з'явився аж по різдвяних канікулах. А на той час, на четверте січня, коли почався звичайний навчальний день, усі в школі вже забули про «П'ятдесят першого дракона».

13

П'ятнадцятого січня двері кімнати № 206 були замкнені, коли Річард Дедієр прийшов туди на п'ятий урок англійської мови. Він кілька разів смикнув за круглу ручку, а потім зазирнув крізь скляну панель і кивнув Сантіні, щоб той відчинив двері. Сантіні, який сидів найближче до дверей, невинно знизав плечима й посміхнувся своєю придуркуватою посмішкою. Рік раптом відчув спалах гніву, який так само раптово згас — цю різку зміну почуттів він однедавна став переживати щоразу, коли заходив до класу. У нього промайнула думка, чи й Джош так себе почував...

«Спокійно, — сказав він собі. — Спокійно».

Рік поліз у кишеню по великий ключ і встромив його в щілину замка. Розчинивши двері, він ударив ними об відбійники, що стирчали зі стіни, й хутко пішов до столу. Позаду хтось писнув фальцетом: «Дедді-ой!»

Рік розгорнув журнал. Як завжди, половина класу була відсутня. В глибині душі Рік навіть зрадів. З деяких пір він був вдячний прогульникам, бо з невеликими класами легше мати справу.

Перевіривши присутніх, Рік зачекав, поки учні заспокояться. Але вони ніколи, він це знав, ніколи самі не заспокояться.

Нахилившись, він витяг з портфеля важку книжку й підкинув її на долоні. Відтак гримнув нею об стіл.

— Замовкніть! — ревнув він і подумав: «Що це зі мною діється?»

Клас важко зітхнув і злякано затих. Зараз, подумав Рік. Зараз я їх притисну. Несподіваність плюс перевага плюс використання переваги. Чисто як на війні. Цілий-цілісінький день як на війні. Кумедія.

— Завдання на завтра, — категорично сказав він.

Із уст 55—206 вирвався стогін, а Міллер, чемно усміхаючись, зауважив:

— Ви занадто обтяжуєте себе роботою, містере Дедді-ой.

Прізвисько глибоко дошкулило Рікові, і він відчув, як дрібні голки страху кольнули його в спину. «Отже, сьогодні ти вже так заговорив Міллер? — подумав він. — Сьогодні ти підсунув лінію до Дедді-оя. Сьогодні ти називаєш мене «Дедді-ой» і тим ламаєш мені хребет».

— Спокійно, Мі́ллер, — сказав Рік, з насолодою перекручуючи хлопцеве прізвище. — Завдання на завтра. В «Нових обріях»...

— Де? — запитав Вест.

«Мені треба було б знати, похмуро дорікнув собі в думці Рік. Ми тільки з нового року почали користуватись цією книжкою. Важко сподіватись, щоб вони затямили вже назву».

— В «Нових обріях», — повторив він нетерпляче. — В тій блакитній книжці, якою ми користуємося це півріччя. — Рік замовк, узявши себе в руки й подумавши, що останнім часом він надто легко втрачає самовладання. — В тій блакитній книжці, — спокійно провадив він далі, — ви прочитаєте перші десять сторінок оповідання «Військо мурашок у джунглях».

— У класі? — запитав Вест.

— Ні, вдома.

— Святий боже, — промурмотів Вест.

— Це на двісті сімдесят п'ятій сторінці, — сказав Рік.

— Яка сторінка? — гукнув Міллер.

— Двісті сімдесят п'ята.

— Яка сторінка? — запитав Леві.

— Двісті сімдесят п'ята, — відказав Рік. — Господи, що це з вами? — Він хутко повернувся на стільці й написав великими цифрами 275.

Він чув, як за його спиною клас зловісно пирснув і різко обернувся. Всі хлопці мали байдужі обличчя.

— З домашнього завдання завтра буде невеличка контрольна, — похмуро оголосив він.

— Ще одна? — недбало запитав Міллер.

— Так, Ме́ллер, — сказав Рік, — ще одна. — Він обпік хлопця лютим поглядом, думаючи: «Не зачіпай мене сьогодні, хлопче. Краще не зачіпай».

У відповідь Міллер чарівно усміхнувся, почуваючи себе в безпеці під затишком умовної лінії, яку він сам провів.

«Щоб тебе побила лиха година разом з твоєю лінією!» — мовчки вилаявся Рік.

— А зараз, — сказав він, — буде контрольна, яку я обіцяв вам учора.

У класі запала тиша.

«Хутчіш, — подумав Рік. — Користайся перевагою. Бий, не оглядайся. Не чекай, поки вони вдарять. Будь завжди на крок попереду. Швидко дій, і вони не второпають, що до чого. Глуши роботою, щоб ніколи було думати про витівки».

Він почав писати на дошці завдання. Повернув голову і гаркнув через плече:

— Всі книжки поховайте! Анторо, роздайте папір.

«Отак треба з ними, — міркував він. — Єдиний метод, яким можна тримати в шорах цю наволоч, — це день у день давати їм контрольні. Хай пишуть, поки їм пальці подубіють».

— Починайте одразу ж, — заклопотано сказав Рік. — Не забудьте про шапку.

— А що воно таке, ця шапка? — запитав Белазі.

— Прізвище, клас, дисципліна, викладач, — стомлено відказав Рік.

«Сімдесят два, — подумав він. — Відтоді, як я тут учителюю, я повторив це сімдесят два рази. Сімдесят два рази».

— А хто в нас викладач цієї дисципліни? — запитав Белазі.

На обличчі його — вираз заклопотаності, але усмішку він так і не зміг повністю приховати.

— Містер Дедді-ой, — чітко протяг Вест. Він сидів поруч з Міллером, біляве волосся нависло на прищуватий лоб, на устах застигла зухвала посмішка. Рік глянув на цю посмішку, на важкий блик Вестових очей і спрямував свою увагу на Белазі.

— Викладачем цієї дисципліни є містер Дедіер, — чітко проказав він. — І до речі,

Вусте, — він пильно глянув на Веста, — той, хто неправильно напише моє прізвище, втратить десять пунктів.

— Що? — незадоволено верескнув Вест.

— Ви добре чули, що я сказав, — обірвав його Рік.

— А як же написати Дедді-ой? — запитав Вест, і посмішка знову скривила йому губи.

— Додумаєтесь, Вест. Десять пунктів потрібні не мені.

— Не турбуйтесь, вчителю, я правильно напишу ваше прізвище, — сказав Вест.

Рік розлючено натиснув крейдою на дошку, так що вона розломилася на дві половинки, і Рік узяв з полиці інший шматок. Крейда голосно заскрипіла під його рукою, коли він дописував кінець завдання.

— Без розмов, — сказав він. Потім сів за стіл і з підозрою оглянув клас.

Міллер ошелешено скривив обличчя:

— Я не розумію, з чого починати, начальнику.

Рік глянув на дошку.

— Це ж дуже просто, Міллер, — сказав він. — На дошці десять слів. Частину з них написано правильно, частину — ні. Те, що неправильно, — виправте. А те, що правильно, — просто перепишіть з дошки.

— Мгм, — замислено сказав Міллер, і очі його засяяли. — А як би ви написали друге слово?

Рік відхилився назад, глянув на друге слово і почав:

— З-а-л... — Він раптом схаменувся і обернув лице до Міллера. — Так, як вам хочеться. Це ж ваша, а не моя контрольна.

Міллер широко посміхнувся:

— О! А я цього не знав, начальнику.

— Знатимете, коли побачите свою оцінку, Міллер.

Він вилаяв себе в думці, що правильно вимовив прізвище хлопця, а далі вилаяв Міллера за те, що він Міллер. Рікові згадався перший день після різдвяних канікул. Згадалось, як Міллер зупинив його в коридорі й сказав, що чув про дитину і що він щиро співчуває йому. Рік тоді вирячився на хлопця і силкувався звести докупи дві половинки Міллера: ту, що могла бути янголом на різдвяній виставі, що могла вболівати за смерть Рікового сина, і ту, що робила з класу справжнє пекло. Але він облишив цю марну справу, подякував хлопцеві за співчуття й пішов. Рік знав, чого можна сподіватися від Міллера. Навіть після тієї довгої розмови, що вони мали. Легкий шлях. Якраз його й обирає Міллер. А легкий шлях — це шлях бешкетника, шлях, що вимагає бути таким, як і всі інші. «Я теж стаю на цей клятий шлях», — гірко подумав Рік.

Він зітхнув, зручніше вмостився за столом і оглянув клас. «Де ла Круз хитруватиме, — подумав він. — Хитруватиме, і я не спіймаю його. Він у цьому просто чарівник. Боже, як мені хотілося б його спіймати. Як це він робить? Ховає під манжетами чи де? А може, у вусі? Потрусити його? Ні, не варто. Він обдурить навіть рідну матір. Природжений шахрай. Виродок... Виродок. — Рік замислився. — Навіть я став їх так називати. Усі вони виродки й такими залишаться. Треба сказати Соллі Клейнові, що він мав рацію. Покликати його вбік і сказати: «Соллі, друзяко, ви мали рацію, ця школа — просто ящик на сміття в системі освіти». Хай йому чорт, це ясно навіть Міллерові. А я — що ж подієш, коли правда? — я просто сиджу на покришці ящика. І ще треба знайти Джоша Едвардса, де б він не був, що б він не робив, — продає черевики, миє машини, — і розповісти йому все. Я мушу сказати йому: «Джоше, я не вчитель, я нездара. Ти був сміливець, Джоше, а я просто нездара, чорти б його батькові. І коли хтось із нас і боягуз, то це я, Джоше».

Але коли я здався? — запитав він себе. — Коли я почав звертати на легкий шлях? На Міллерів легкий шлях? Чи справді я здався? Так, здався. Ні, не може бути.

А проте здався, здався. Коли? Тоді, коли народилось дитя, коли не народився мій син? Раніше? Ні, перед цим був «П'ятдесят перший дракон». О, який це був урок, боже, що це був за урок! Не треба більш нічого, тільки дай мені раз на тиждень такий урок, раз на тиждень — і все, і я вчителюватиму до кінця своїх днів. Я погоджусь витерпіти все від цього Міллера й Веста, коли тільки хоч раз на тиждень знайду з учнями спільну мову, таку, як тоді, хоч один-однісінький раз на тиждень. Або коли хоч одна дитина, одна-однісінька дитина матиме із цього всього якусь користь. Якби я міг взяти бодай одного з цих виродків і сказати: «Я показав йому правильний шлях». Якби я міг це зробити! Але кого я візьму?

Нема кого. Хоч це й страшенно смішно, але я не маю кого взяти. І після тієї розмови з Міллером, тієї великої розмови про важкі й легкі шляхи, я не можу взяти навіть його, Міллера, який сам хотів, щоб йому показали справжній шлях. Навпаки, він, Міллер, збив мене на свій шлях. Він, Міллер, підказав мені цей легкий шлях, — робити те, що й усі, дуріти, штукарити, корчити блазня. Міллер підказав, а я послухався, і зараз ми обидва на легкій дорозі — блазень-учень і блазень-учитель. Але чи можу я себе винувати?

Вони ж не змінилися, вони все ті самі, як і того дня, коли я вперше прийшов до них, вони не змінилися ані на ось стілечки. Але хіба мене треба за це винуватити?

Так, тебе, а кого ж? Тебе треба винувати-

ти, бо десь напівдорозі ти зневірився. Скажеш, тобі плювати на це, скажеш, ти мав свій власний клопіт? Та все одно факт, що ти зневірився.

Коли Джош Едвардс спроневірився, він кинув учителювати. Він кинув школу, і це було з його боку чесно. А ти нечесний. Хоч ти й займаєш місце, до роботи ти нездатний. Ти обираєш легкий шлях і марно силкуєшся приспати своє сумління.

«Чимало людей обирає собі легкий шлях, — промайнуло Рікові в голові, — але ти ніколи не думав, що теж станеш таким. Та зараз ти, безперечно, такий, як не прикро це визнавати. Ти — блискучий приклад, ти збирався показати Міллерові, що таке важкий шлях — а шкіра в Міллера чорна, і йому, далебі, від роду судився важкий шлях! — все ж таки ти ганив його за легкий шлях, хоч і не міг пояснити, що таке важкий шлях, і навіть зараз не можеш пояснити цього, навіть зараз, коли ти здався цим виродкам...»

Знову виродки. Так, виродки.

— Дивіться у свій зошит, Белазі, — застеріг Рік.

«Кожен тут брехун, потенціальний злодій. Соллі мав рацію. Цікаво, скільки часу можна бабратись у смітті, щоб самому не засмердіти?»

— Гаразд, Белазі, — раптом промовив Рік. — Принесіть сюди вашу роботу. Я знижую вам оцінку на п'ять пунктів.

— Чому? Що я, в чорта, зробив? — крикнув Белазі.

— Принесіть сюди вашу контрольну.

Белазі неохоче підвівся з місця і кинув роботу вчителеві на стіл. Це був високий, мускулистий і широкоплечий хлопець. Він стояв, застромивши великі пальці рук за пояс штанів, а Рік ясно-червоним чорнилом малював велике «мінус п'ять» на його папері.

— За віщо це? — спитав Белазі.

— За підглядування.

Белазі схопив із столу свою контрольну і з огидою оглянув її. Рік пильно дивився на хлопця, згадуючи свою першу зустріч з 55—206, коли він оголосив класові, що вони всі підуть до бібліотеки. Белазі тоді співуче протяг: «А чи є в цьому потреба?» «Шахраюватий, та ще й на дотепи пнеться, — подумав Рік. — Та ну їх всіх під три чорти».

Белазі скривився і поволі пішов назад.

Коли він проходив повз Веста, той підвів очі й зустрівся поглядом з Ріком.

— Жовтодзьобик, — пхикнув він.

— Що? — спитав Рік.

Вест здивувався.

— Ви мене питаєте, вчитлю?

— Так, Вест. Ви що сказали?

— Я не говорив нічого, вчитлю, — невинно усміхнувся Вест.

— Принесіть вашу контрольну, Вест.

— Навіщо?

— Принесіть сюди!

— Навіщо, я питаю?

— Я чув, що ви сказали, Вест. І я наказую: принесіть вашу контрольну. Негайно. Цю ж мить.

— Однеси йому ту контрольну, — сказав Міллер, добродушно усміхаючись.

— Але ж чому? — відповів Міллерові Вест. — Що я, в біса, зробив?

— Ну ж бо, Арті, — спокійно промовив Міллер, — віднеси йому контрольну.

— Чого це я маю нести? — опирався Вест, посмішка з обличчя в нього враз зникла.

— Того, що я так сказав, — холодно пояснив Рік.

— А, припустімо, мені не хочеться? — Прищуватий Вестів лоб нахмурився.

— Слухай, Арті, — сказав Міллер. — Чого...

— Не встрявай у це діло, Грег, — огризнувся Вест. — Не стромляй сюди свого носа, ясно?

Міллерові очі широко розкрилися з подиву, але обличчя все ще посміхалося. Голови, що були схилені над контрольними, рвучко підвелися, і Рік відчув, як очі всього класу втупилися в нього.

Вони, звісно, на боці Веста. Вони хочуть, щоб Вест переміг. Вони хочуть, щоб Вест зняв бунт, як тоді, коли він погрожував загидити всю підлогу. Ні, до цього не можна допустити.

Рік рішуче пішов між столами й зупинився над Вестом. Хлопець задерикувато глянув угору.

— Устаньте, — сказав Рік, намагаючись надати своєму голосу якомога спокійнішого тону.

«Мій голос тремтить, — сказав він у думці. — Я це відчуваю. І Вест це бачить. Його гострі очка глузують з мене. Я мушу владати своїм голосом. Це справді кумедія. Мій голос дрижить».

— Устаньте, Вест.

— Я не бачу в цьому потреби, містере Дедді-ой, — відповів Вест, дуже ретельно вимовляючи прізвисько.

— Послухай, Арті, — сказав Міллер, — що ти...

— Устаньте, Вест, — перебив його Рік. — Устаньте й вимовіть моє прізвище як слід.

— Ви що, не знаєте власного прізвища, містере Дедді-ой?

Рікова рука схопила Веста за комір сорочки й поставила на ноги, трохи не обірвавши коміра. Вест стояв, лише на кілька сантиметрів нижчий за Ріка, і звивався, аби якось вивільнитись.

Рікова рука ще міцніше стисла комір со-

рочки. Рік почув легкий тріск матерії, зазирнув у повні ненависті очі й спокійно сказав:

— Ану вимовте правильно моє прізвище, Вест.

Клас завмер. Рік чув тільки посвист свого прискореного дихання. Поруч стояв Вест, очі його широко розплющені, посмішка зникла з обличчя, а Міллер сидів і слідкував за ними.

«Мені треба його відпустити, — подумав Рік. — До чого це призведе? Хіба можна так далеко заходити? Пусти його!»

— Ви хочете, щоб я вимовив ваше прізвище, сер? — чемно запитав Вест.

— Ви чули, що я сказав.

— Таку вашу... містере Дедді!..

Рікова рука щосили затопила Веста просто в зуби. Він відчув, як пальці ковзнули по зубах, побачив, як тонкою малиновою цівкою з верхньої губи бризнула кров, побачив, як очі Веста з подиву широко розкрилися й одразу звузились у глибокій чорній зненависті.

А далі в полі зору блиснув довгий ніж — раптово і страшно. На ньому заграло бліде сонячне проміння, що падало крізь високі вікна класу. Рік мимоволі позадкував, з острахом поглядаючи на гостре лезо.

— «Що ж тепер? — подумав він. — Тепер ящик на сміття перетворюється на труну. Сміття посипалося через верх. Зараз я лежатиму на підлозі класу мертвий і спливатиму кров'ю, а цей недоумок штрикатиме мене між ребра. Зараз, зараз...»

— Що ви хочете робити, Вест?

«Голос у мене напрочуд спокійний, — міркував Рік. — Мабуть, мені страшно, але голос мій спокійний. Напрочуд».

— Підійдіть лишень трохи ближче, побачите, — гаркнув Вест. Рот його був повен крові.

— Дайте мені цього ножа, Вест, — сказав Рік.

— Ну ж бо, Арті, — лагідно втрутився Міллер. — Ти ж просто...

— Дайте мені цього ножа, Вест, — повторив Рік.

«Я збожеволів, — наполягав усередині якийсь голос. — Я таки збожеволів. Це ж усього-на-всього веселий жарт. Вранці я аж лягатиму зі сміху...»

— Підійди й візьми, Дедді-ой! — верескнув Вест.

Рік ступнув крок уперед, слідкуючи, як Вестова рука гойдається туди й сюди, описуючи загрозливу дугу. В очах у Веста застиг холодний і безжалісний погляд.

І раптом краєчком ока Рік помітив, як позаду майнула якась тінь. Він рвучко обернувся й миттю зацідив когось у живіт. Той закинув голову, і Рік ударив знову й тільки тепер збагнув, що це Белазі, учень, якого він спійман на підгляданні. Белазі впав на підлогу й скрутився в тугий клубок, що стогнав і корчився з болю на твердих дошках. Рік тільки на мить затримав на ньому погляд, задоволений, що небезпека з цього боку минула. Він прудко обернувся до Веста, задоволена усмішка застигла йому на устах.

— Дайте мені цього ножа, Вест, зараз же дайте.

Він пильно дивився хлопцеві у вічі. Вест у ці хвилини здавався дебелим, небезпечним парубійком. Піт укрив його прищуватий лоб, віддих став уривчастий.

— Зараз же дайте мені його, Вест, а то відберу сам і відлупцюю вас так, що вам навіть і не снилося. — Рік поволі наступав на хлопця: — Дайте мені його, Вест. Віддайте, — гіпнотично пливли слова, сповнені прихованої погрози.

Клас затамував віддих. Ніхто навіть не ворухнувся, щоб допомогти Белазі, який корчився долі, схопившись руками за живіт. Він стогнав, звивався, як черв'як, але ніхто не підходив, щоб допомогти йому. Вест задкував від Ріка, а Рік посувався вперед повз Міллера. Міллер сидів скраєчку за столом, руки його вчепились за дошку. На підлозі знову застогнав Белазі.

«Одним оком треба пильнувати за Белазі, — застеріг себе Рік. — Він може прикидатись, як брехливий опосум. Треба стерегтися».

— Віддайте ножа, Вест. Віддайте.

Вест перестав відступати, збагнувши, нарешті, що зброя в його руках, а не в Рікових. Він погрозливо виставив перед собою ножа, низько опустив голову і рушив назустріч Рікові, весь час розмахуючи ножем. Рік стояв на місці й чекав. Перші Вестові кроки були обережні, очі його вп'ялися в горло супротивника, рука зловісно розмахувала ножем. Його вузьке обличчя з закривавленими блідими губами мало страшний вигляд.

— Підійди-но сюди, дурний виродку, — сказав Вест. — Підійди, дурню, відбери ножа. Ану підійди, телепню, підійди й відбери його!

Рік облизав губи, не спускаючи очей з ножа. Вест раптом замовк і пильно оглянув Рікове лице. Потім знову вишкірився і, сунучи вперед, став тихо промовляти, майже пошепки, так, наче думав уголос:

— Бачиш ножа, містере Дедді-ой? Бачиш цього гарненького ножа? Я таки збираюсь добряче тебе порснути, містере Дедді-ой. Штрикну раз, а тоді ще раз. Пошаткую тебе, мов капусту, ти, виродку. Підійди-но, сучий сину. Підійди й помацай цього ножа.

«Стілець, — раптом пригадав Рік. — Стілець. Я схоплю стілець і гепну його. В морду. Ні. В груди. Але швидко. Це треба зро-

бити блискавично, одним рухом. Зажди. Ще ні, зажди. Гаразд, Вест. Гаразд. Постривайно».

— Тебе коли-небудь різали, містере Дедді-ой? Коли-небудь краяли гострим ножем на скибочки? А це гострий ніж, містере Дедді-ой. Чи ти, може, настільки дурний, що не бачиш цього, га?

Голос його звучав усе ближче й ближче, змінившись у шепіт, очі палали гнівом.

— З тобою не можна бавитись у виграшки, Дедді-ой, — вів далі Вест. — Ваш брат розуміє лише ніж межи ребра. Ну, ти зараз його дістанеш, виродку. І тоді вже не будеш більше нас мучити. Більше не будеш.

Він посміхнувся і підступив ближче, а Рік позадкував між столами. «Хай думає, що я відступаю. Порожній стілець у третьому ряду. Якраз за Магліном. Я його туди приведу. Гадаю, стілець порожній. Коли я перевіряв учнів, він був порожній. Озиратись не можна, братиму стільця навпомацки. Давай, Вест, наступай. Наступай на мене, і я розчахну надвоє твою бридку макітру. Одному з нас буде амінь, Вест. І здається, не мені.

— Ні, сер Дедді-ой, гра скінчилася. Мені це остобісіло. Остобісіли ці твої контрольні й твоє базікання. Мені потрібна тільки твоя морда, містере Дедді-ой! Я розквацяю її так, що на тебе ніхто більше не захоче й глянути.

«Ще один ряд, — рахував Рік. — Іще один ряд. Дотягнись. Рвучко. Ще... один... ряд».

Клас, наче зачарований, слідкував за ними. Вест наступав на Ріка довгим проходом між столами, зіп'явшись на кінчики пальців, чекаючи, коли Рік наткнеться на класну дошку. Белазі перевернувся на підлозі й застогнав знову.

А Рік рахував кроки. Ще один. Ще один...

— Не треба було мене бити, містере Дедді-ой, — глузливо мовив Вест. — Це ж негарно з боку вчителя бити отак учня, містере Дедді-ой. Зовсім негарно, сер. Зовсім...

Стілець з тріском ударився Вестові в груди. Він упав на Веста рвучко й несподівано. Рік повернувся ніби втікати й міцно схопив стілець. Стілець описав у повітрі рівну дугу, і Вест інстинктивно затулив своє лице. Стілець поцілив йому в груди, і Вест упав горілиць, скрикнувши з подиву і болю. Ніж дзенькнув об підлогу, і Рік, притиснувши Веста коліньми до підлоги, немилосердно бив його по обличчі.

— Ось тобі, Вест, ось тобі, ось, — цідив він крізь сціплені зуби.

Вест крутив головою, силкуючись уникнути ляпасів, що градом сипались йому на щоки.

— Ось тобі, тварюко!

Вест повернув голову й гукнув:

— Грег! Ножа! Дістань ножа!

«Ніж! — раптом згадав Рік. — Де він? Що, в чорта, сталося...»

Сонячний промінь упав на метал, який спалахнув холодним блиском, і Рік миттю підвів голову, сподіваючись побачити над собою Міллера, Вестового дружка. Але над ним стояв Белазі, міцно стискаючи в руці ножа. Він придуркувато посміхався, з-під розтулених губ видніли гнилі зуби. Белазі люто плюнув на Ріка, а далі все змішалось у різнокольорний клубок: голуба сталь, біляве Вестове волосся і кров на його губах, коричнева дерев'яна підлога, сірий твід Рікового костюма. В класі зчинився гамір, щось схоже на сичання вирвалося з губ Веста.

Рік стусонув Белазі ногою і відчув, як важкий черевик креснув об гомілку хлопця. Але Вест уже стояв на ногах і крутив руки Рікові. Раптовий біль різонув Ріка в плече й побіг униз по руці. Тканина з тріском розпоролась, і на сірому твіді яскраво заблищала кров.

Лежачи долі, Рік побачив, як у руці Белазі знову блиснув ніж. Він побачив Вестові кулаки, стиснуті й важкі, побачив хижий вираз на обличчі Белазі і знову гострий ніж, цього разу мокрий від крові, що капала на руду дерев'яну підлогу.

Гамір у класі посилився, і Рік — в уяві йому промайнула гладіаторська арена — спробував підвестися. Він сперся на праву руку й відчув пронизливий біль.

«Він порізав мене, — подумав Рік зі страхом. — Белазі порізав мене».

А гамір у класі досяг апогею, зі швидкістю блискавок метлялися руки, страшною люттю палали очі, тіла звивались, мов змії. Ненависть сплела всіх в один рухливий, мокрий від поту клубок.

— Дай йому спокій, ти, клятий йолопе! — крикнув Міллер.

«Кому дати спокій? — здивувався Рік. — Кому? Я ж не...»

— Вошивий виродок! — крикнув Леві. — Вошивий виродок!

«Хто вошивий виродок? — подумав Рік. — Що це?..»

Міллер схопив Веста за барки й відштовхнув його до класної дошки. Рік ошелешено витріщив очі, біль пік йому праву руку. В клубку рухливих тіл він побачив, як Моралес луснув книгою по руці Белазі, і ніж якось дивно дзенькнув об підлогу. Рука Белазі знову потяглася до нього, але Сантіні, отой, що завжди усміхався, наступив на ніж каблуком. Ніж зник у гущі рук, і Белазі вже втратив його. Рік втупив очі в підлогу, де раніше лежав ніж.

«Хто ж зараз на черзі?—питав він себе.— Хто зараз різатиме вчителя?»

Вест намагався відірватися від дошки, куди пришпилив його Міллер. Ерін з усієї

сили вдарив Веста по носі, повернув йому назад голову і знову люто опустив свого кулака.

Рік потроху почав розуміти справжній стан речей. Він ошелешено стежив, що буде далі.

Белазі схопився на ноги й кинувся на Ріка. Але перед ним враз неначе міцний мур звівся, коли Картер і Анторо заступили нападникові дорогу і відштовхнули його. Вони напосіли на Белазі, скрутили йому руки й несамовито молотили кулаками.

«Вони б'ються за мене. Та ні, ні. Так, так, вони б'ються за мене! Проти Веста. Проти Белазі. За мене, боже, за мене!»

Рікові очі нервово закліпали, коли він насилу звівся з підлоги. Белазі й Веста хлопці вже приборкали. Рік кинув на них швидкий погляд і тихо сказав:

— Треба... треба відвести їх униз до містера Смола.

Анторо підступив ближче, і очі йому розширились зі страху, коли він угледів розпанахану Рікову руку.

— Чоловіче, та вас порізано, — сказав він.

Рік легенько торкнув праву руку пальцями лівої. Рука була важка й волога, на сорочці й піджаку розпливлися рудувато-червоні плями.

— Колись мого брата теж були точнісінько так порізали, — зауважив Маглін.

Хлопці все ще тримали Белазі й Веста, але, здавалося, вже не виявляли до них особливого інтересу.

На мить Ріка огорнув жах. На коротку страшну мить він уявив собі, що хлопці зовсім, власне, й не приходили йому на поміч, а просто їм трапилася слушна нагода для доброї бійки, і вони скористалися нею. Тоді він пригадав голос, що кричав: «Дай йому спокій, ти, клятий йолопе!» Він глянув на обличчя, що оточили його, і відшукав Міллерове. Очі їхні стрілися, але прочитати щось на Міллеровому обличчі він не зміг.

— Я... я гадаю, їх краще відвести до містера Смола, — сказав Рік. Він пильно дивився на хлопців, намагаючись щось прочитати на їхніх обличчях, а найбільше на поважному обличчі Міллера. Він чогось шукав у їхніх очах, чогось такого, що сказало б йому, що він, нарешті, пробився до них, до їхніх душ, але не так, як тоді, коли читав їм «П'ятдесят першого дракона».

Та обличчя їхні були порожні, очі — безвиразні.

Чи повинен він подякувати їм? Якби ж знаття. Якби він натрапив саме на ті слова, що сцементували б усе!

— Я... я відведу їх униз. А вам... ви... можете йти снідати.

— А це таки підлий удар ножем, — сказав Крюгер.

Міллер подивився на нього і не промовив ні слова.

— Авжеж, — згодився Родрігес.

— Можете всі йти снідати, — сказав Рік. — Белазі й Веста я відведу...

Хлопці не рухались. Вони стояли довкола з серйозними обличчями й пильно дивилися на Ріка.

— до... до... директора, — закінчив Рік.

Тоді наперед вийшов Міллер. Заговорив, ретельно добираючи слова, а лице його було вельми серйозне.

— А може, ми просто забудемо про директора, га, начальнику? Може, просто всі підемо снідати?

Рік глянув на Міллера, і очі їхні знову стрілися. Рік не став розгадувати Міллерових думок. Він знав тільки, що Вест переступив через проведену Міллером лінію і поставив Міллера перед вибором. Той міг або разом з Вестом переступити лінію, або допомогти відтиснути Веста назад. Міллер волів допомогти Рікові. І він бився за Ріка. Але зараз бійку закінчено і, керуючись якимсь незбагненним кодексом, Міллер зараз знову став проти нього.

— А може...

Якийсь дивний вираз з'явився в Міллерових очах; усмішка, яка звичайно не сходила у нього з обличчя, зараз щезла. Очі його про щось питали, все тіло подалося вперед у якомусь напруженні й чеканні. Він не зводив погляду з Рікового обличчя, очі його благали, благали з німою пристрастю. Рік пильно дивився на хлопця і спершу нічого не розумів. А тоді раптом збагнув, що Міллер не обирав легкого шляху, коли приєднався до бійки проти Веста. Міллер зробив вибір, і цим разом — важкого шляху.

А зараз треба було знов вибирати, і Рік обмірковував варіанти й не спускав з Міллера очей. Було б куди простіше, якби він одіслав усіх снідати й простив усе Белазі й Вестові. Було б простіше, куди простіше не втручатись йому й тоді давно, коли вони хотіли згвалтувати дівчину. Було б легко, так легко сказати: «Гаразд, забудьмо про все це», і повернутись знову до уроків. Це було б легко, дуже легко, в дітей залишилися б про бійку приємні спогади, а Дедієр показав би себе славним хлопцем, забувши про все і простивши Белазі та Вестові.

Хлопці стояли тісним кільцем навкруг Ріка та Міллера. Вест посміхався на весь рот зухвалою посмішкою, і всі мовчки чекали. Вони чули, що пропонував Міллер, і зараз бачили, як уп'ялись один в одного очима Рік і Міллер, але й гадки не мали, що один зараз вирішує, а другий чекає, що той вирішить. Їм навіть на думку не спадало, що Рік ухвалює зараз одне з найважчих у своєму житті рішень.

Нарешті, Рік заговорив. Він не сказав це ні суворо, ні різко, ні докірливо. Він не кричав і не шепотів. Він сказав це звичним тоном, дивлячись Міллерові у вічі: можливо, тут ішлося про щось зовсім інше, можливо, це була розмова двох людей, зайнятих спільною працею, де один просто пояснює другому, що зараз треба зробити.

— Я забираю їх униз, Міллер, — сказав Рік.

Міллер не озвався, і Рік додав:

— Я мушу.

Якусь мить Міллер дивився на нього так само пильно, як і досі, і Рікові здалося, що коло облич зливається в одну тьмяну пляму, і в ньому ворухнулись сумніви в правильності свого вчинку. А тоді одне з облич розпливлося в усмішці, це було Міллерове обличчя, і він сказав:

— Безперечно, містере Дедієр. — А далі вигукнув: — Гайда, братва, снідати!

Хвильку коло ще не рухалося з місця, і Рік штовхнув попереду себе Белазі й Веста, не певен, чи не зустріне він опору. Але хлопці розступилися, пропускаючи їх, і Рік з високо піднесеною головою пройшов повз них.

Він не здивувався, коли позаду почув голос, що високим фальцетом проспівав:

— О, Дедді-ой! Ви ге-рой!

Хтось відразу ж гримнув на нього:

— Заткни свою пельку!

Рік усміхнувся і вийшов слідом за Белазі й Вестом у коридор. Він згадав про те, що думав перед бійкою. Він тоді думав: «Було б добре мати хоч одного хлопця на своєму боці, хоча б одного-однісінького хлопця, про якого можна б сказати: «Я показав йому правильний шлях» — і тоді все було б гаразд!»

Рікове обличчя осяяла щаслива усмішка, і, йдучи униз, до кабінету Смола, він весь час усміхався, щасливо усміхався, бо той інший голос, що він почув у класі, належав Грегорі Міллерові.

З англійської переклали
Володимир МАКСИМЧУК та Ростислав ДОЦЕНКО